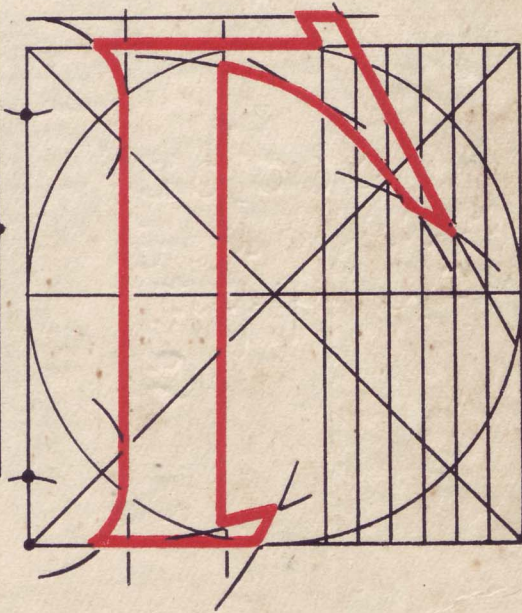
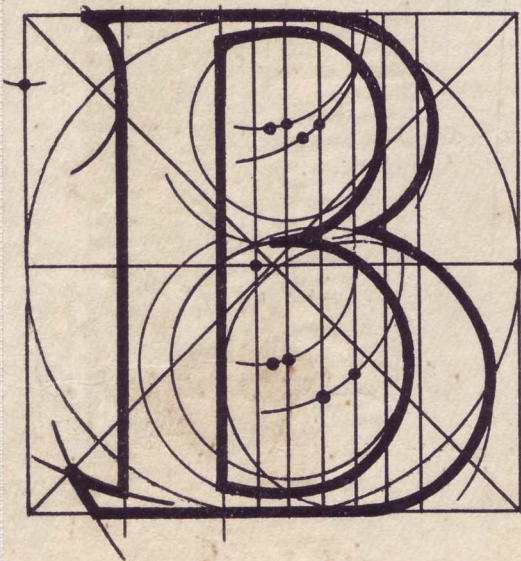

ВИВЧЕННЯ

М.СОЛОМ'ЯНИЙ

ШРИФТУ В ШКОЛІ

†Ш АВГДЕЗ

АБВГДЕЖЗ

АБВГДЕ АВ

АБВГДЕЖ АаБб

АаБб АаБб

АаБб АаБб

АаБб АаБб

ABCDEFGHIJL

AaBb AaBb

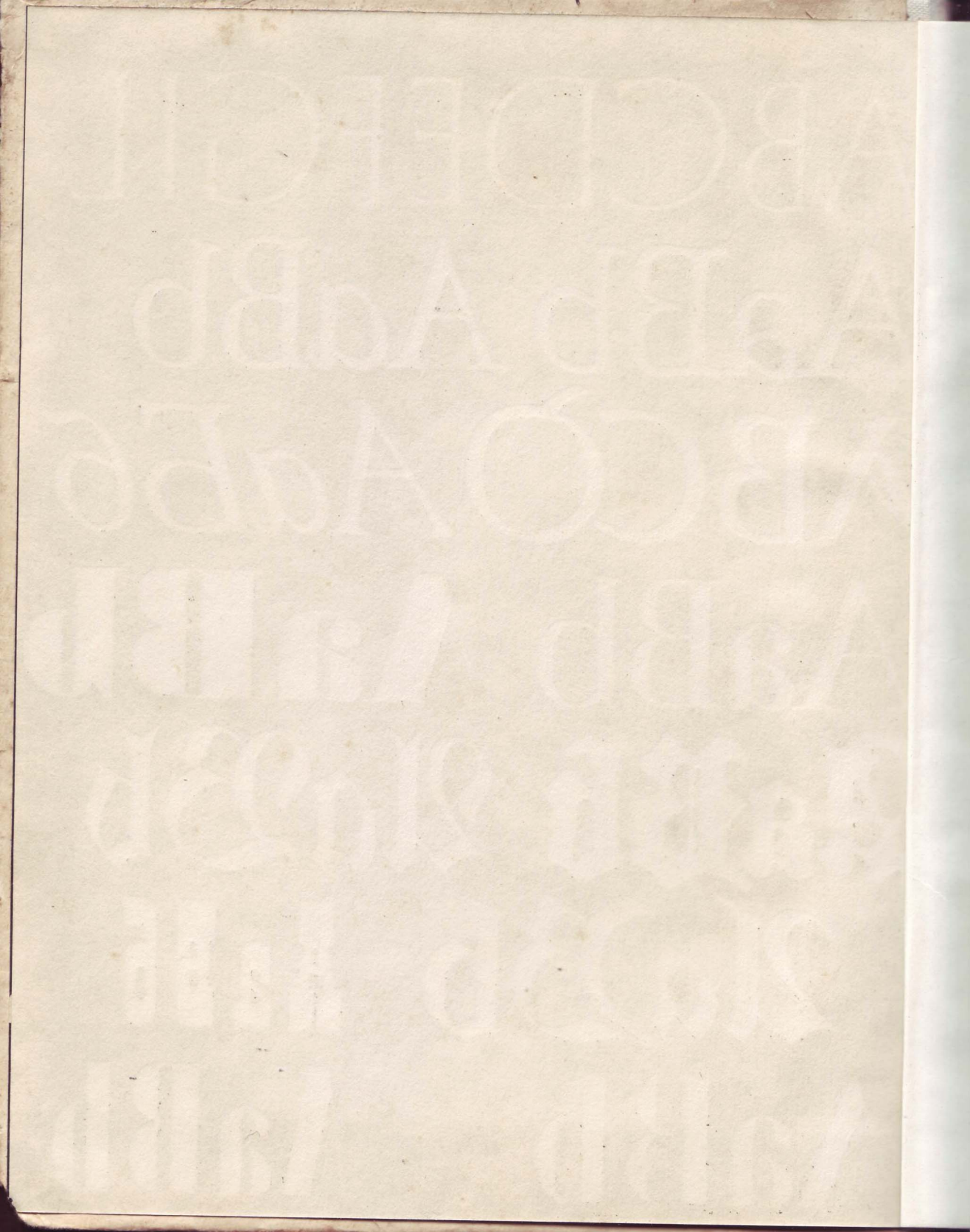
ABCÒ AaB6

AaBb AaBb

AaBb AaBb

AaBb AaBb

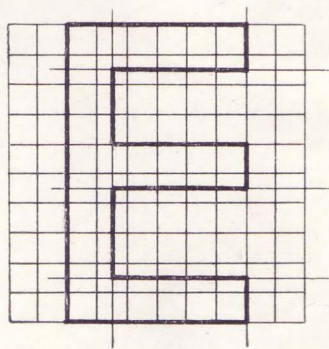
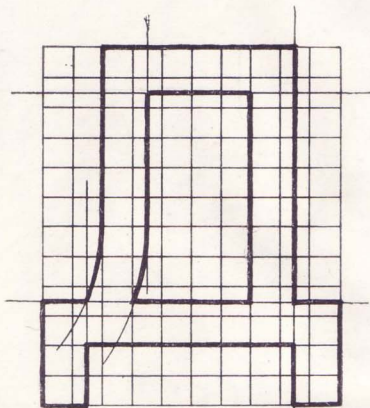
AaBb AaBb

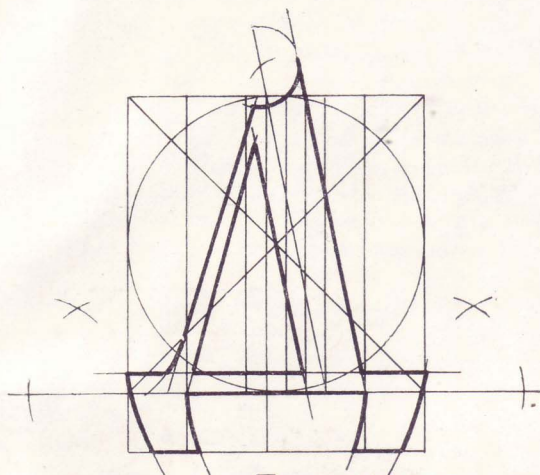

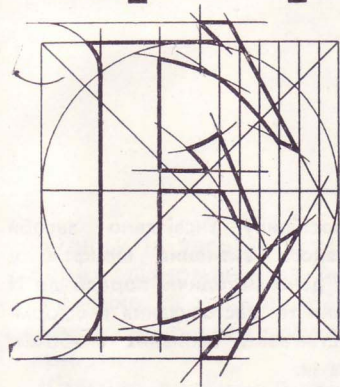
М.Ф.СОЛОМ'ЯНИЙ

ВИВЧЕННЯ

шрифту в школі

видавництво
«радянська школа»
київ · 1967

У посібнику висвітлено засоби ефективного вивчення шрифтів у школі і дано методичні поради до їх написання та застосування в оформленні стінгазет, шкільних альбомів, гасел та ін.

У вступі автор коротко розповідає про історію шрифту та його розвиток.

Посібник розраховано на вчителів малювання і креслення та студентів педвузів.

Одним із засобів естетичного виховання є образотворче мистецтво, а серед різноманітних його видів — графіка.

Графіка як найпоширеніший вид образотворчого мистецтва включає в себе дуже багато зображальних форм, в основі яких лежить малюнок і шрифти.

Красиво виконаний шрифт — художня форма, яка, крім естетичної цінності, має й загальноосвітнє значення.

У наші часи шрифтова графіка набирає ще більшої ваги у виконанні завдань естетичного та освітнього характеру.

Як один із компонентів оформлення багатьох графічних робіт, шрифтова графіка називається оформлювальною або оформлювально-шрифтовою графікою.

Шрифтова графіка може застосовуватись як елемент у системі загальної освіти при оформленні діаграм, схем, таблиць і виконанні

багатьох наочних посібників з арифметики, географії, історії, природознавства та інших предметів. Отже, шрифтова графіка є одним із засобів унаочнення при вивченні більшості шкільних предметів.

При добре поставленій шкільній роботі вдумливе застосування оформлювальної графіки повинно допомогти у розв'язанні питання освітнього та естетичного характеру.

Шрифти різних видів застосовують при оформленні книжок, плакатів, альбомів, газет, поздоровчих листівок тощо.

Оволодіти шрифтом можуть усі — треба тільки мати бажання.

Учителі початкових класів, учителі малювання та інших предметів повинні вільно володіти шрифтом для виконання різноманітних практичних завдань. Оволодівши шрифтом, учитель зможе створити наочні посібники для багатьох уроків.

Учням також корисно вміти писати шрифт, щоб оформляти стінгазети, ілюстративні монтажні, стенди, тематичні альбоми та виконувати інші види робіт з оформлювально-шрифтової графіки. Гарно і грамотно зображений шрифт привертає увагу, радує око і допомагає краще сприйняти виховний зміст написаного.

Грамотне зображення букв включає в себе не тільки граматично правильне написання, але й правильне художнє виконання шрифту.

Важко собі уявити оформлення книжок і альбомів без художнього шрифту, адже він допомагає передати образ літературного твору, підкреслює його характер і специфіку, допомагає зрозуміти зміст. В сучасному житті неможливо обійтись без художнього шрифту.

Велике коло питань, пов'язаних з вивченням шрифтів, важко здійснити, якщо додержуватись лише програми з малювання, бо на вивчення шрифту в ній відводиться дуже мало часу. Проте навіть і за короткий час можна набути певних навичок з шрифтової графіки.

Мета цього посібника допомогти вчителю засвоїти теорію шрифту і запропонувати для школи нові методи його вивчення.

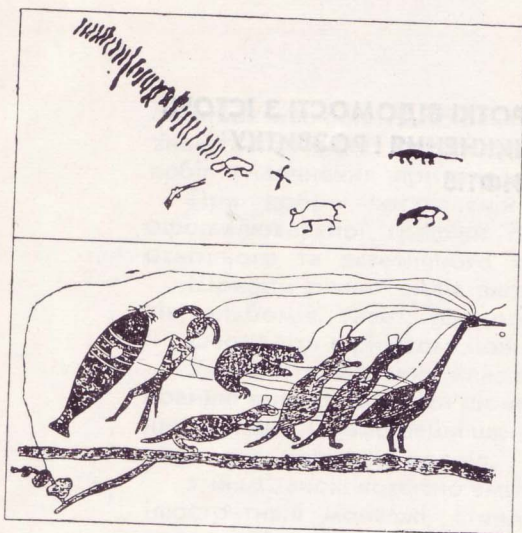
КОРОТКІ ВІДОМОСТІ З ІСТОРІЇ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ ШРИФТІВ

Слово «шрифт» походить від німецького *schrift* — почерк, письмо. Письмо виникло ще в доісторичну епоху, його появі передувало первісне мистецтво.

Малюючи на стінах печер, на скелях, первісна людина намагалась зафіксувати свої знання про навколишній світ.

Наші далекі предки користувалися малюнками для задоволення художніх потреб і ритуальних та магічних обрядів (пов'язаних з полюванням та ін.). Пізніше малюнки стають частковим доповненням до усних розповідей, а згодом перетворюються у самостійний засіб передавання відомостей. Письмо, що складається з малюнків, називається піктографією (від латинського «пикто» — малюю і грецького «графо» — пишу) і є найпервіснішим видом письма.

Характерною рисою піктографічного письма є те, що воно зовсім не

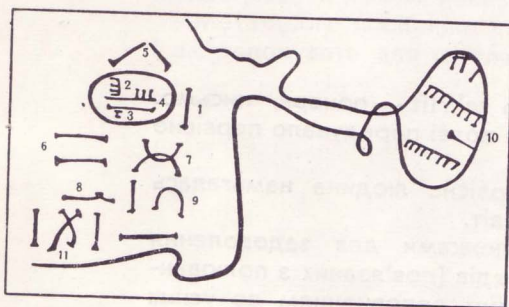

Мал. 1. Зразки піктограм, що являють собою складні зображальні композиції:

а — обмін 30 бобрів, що вбиті на полованні (знак рушниця) на бізона, морську видру і вівцю.

б — піктографічне письмо семи індійських племен президенту США (прохання на дозвіл переселитись у район трьох озер; лінії, що з'єднують голови тварин, вказують на єдність почуттів і думок племен.

[за книгою В. О. Істріна «Розвиток письма»].

Мал. 2. Зразок умовно символічної піктограми. Запис судового розгляду.

[за книгою В. О. Істріна «Розвиток письма»].

відображає окремі звуки мови, слова. Малюночне письмо має прикладне значення як зародок письмової мови. Завдання кожного такого малюнка — донести до свідомості не художній образ, а розповідь про подію. В наш час теж існують форми застосування піктографічного письма. Так, немало сучасних реклам являють собою не що інше як піктограми.

Перш, ніж перетворитись у письмо, малюнок первісних людей пройшов довгий шлях. Фіксація думок та їх передача є значним прогресом в розвитку людства. Піктографічне письмо створювалось стародавніми народами в період ранніх цивілізацій в багатьох країнах світу.

Пізніше у малюнках разом з реальними зображеннями зустрічаються умовні символи, умовні знаки у вигляді штрихів, кружечків, ліній, різних позначок, які раніше мали конкретне зображальне значення.

На вищій стадії розвитку письма з малюнків у піктограмах зображувались не тільки конкретні предмети, а й думки, що передавались умовними знаками і асоціювались з цими предметами. Наприклад, кружечком могли зображати не лише сонце, але й світло, спеку або слово «день». Письмо із спрощених умовних знаків — це щабель у розвитку ранніх цивілізацій, воно було доступним для багатьох людей. Спосіб передавання понять, думок за допомогою умовних знаків називається ідеографією (від грецького «ідея» — думка, «графо» — пишу).

Ідеографічне (або ієрогліфічне) письмо, що виникло з потреби людини пізнати світ, сприяло розвитку цивілізації, але в ньому не було зв'язку між намальованими знаками і вимовою. Умовні знаки можна було читати будь-якою мовою.

Мал. 3. Єгипетські зображальні (перші дві колонки) і зображально-схематичні (третя колонка) логограми, що служили для передачі слів конкретного значення

[за книгою В. О. Істріна «Розвиток письма»].

	сова		мужчина		рот
	голубь		женщина		город
	орел		ребенок		дом
	лев		рука		гора
	бык		кисть руки		вода
	заяц		палец		лист пальмы
			нога		цепь
					корзина

Суспільство розвивалось, збагачувалась мова. Отже, виникла потреба, щоб усні і графічні повідомлення відповідали одні одним.

Так було створено фонетичне письмо. У фонетичному письмі знаками почали передавати не лише предмети, поняття, але й відтворювати звукові форми.

Розвиток суспільства вимагав активного фіксування нагромаджених знань, передавання їх новому поколінню, а значить, і дальшого спрощення форм письма, більш тісного зв'язку із звуковою мовою. Для удосконалення письма із слів і речень були виділені склади і відповідно до них створені графічні форми. Складове письмо передувало виникненню алфавітного письма, воно було зручніше для вивчення і користування. Але цивілізація, що розвивалась, не могла обмежитись і цим видом письма.

9

Мал. 4. Критські зображальні логограми.

[за книгою В. О. Істріна «Розвиток письма»].

А	Б		А	Б	
		человек			сито
		глаз			корабль
		скрещенные руки			бык
		гопор			коза
		дверь			собака
		плуг			пчела
		лира			колоо
		двойной топор			дерево
		ваза			утренняя звезда
		дворец			луна
					гора

Фини- кйские буквы	Их про- изноше- ние
Ϝ	а
Ϙ	б
ϙ	г
ϛ	д
ϝ	приды- хание
Ϟ ϙ	в
ϟ	з
Ϡ	х
ϡ	т
Ϣ ϣ	й
Ϥ ϥ	к
Ϧ	л
ϧ Ϩ	м
ϩ	н
Ϫ	с
ϫ	с
Ϭ	п
ϭ Ϯ	ц
ϯ ϰ	к
ϱ	р
ϲ	ш
ϳ ϴ	т

Мал. 5. Фінікійські
букви.

[за книгою
В. О. Істріна
«Розвиток письма»].

Потреба в швидкому, доступному для всіх фіксуванні знань та думок сприяла дальшому розвитку письма. З розвитком культури і образотворчої діяльності в людини розвивалось чуття цілого, вміння узагальнювати, чуття пропорції, ритму. Все це сприяло створенню більш лаконічного і доступного для запам'ятовування і зображення письма. Створюються алфавіти.

Найстародавнішим алфавітом вважають фінікійський; виник він в XI—X ст. до нашої ери. Фінікійський алфавіт складався з 22 знаків, що позначали звуки мови. Таке письмо було однією з перших в історії людства звуковою писемною системою. Фінікійський алфавіт був взірцем для створення досконаліших за формою написання алфавітів в інших народів, більш зручних для навчання і фіксування пізнавальних даних. Його принципи перейшли до арабів, євреїв, греків, римлян, слов'ян та до інших народів.

В Європі алфавіт виник у IX—VIII ст. до нашої ери; спочатку він сформувався в Греції. Багато букв грецького алфавіту були дуже близькі до фінікійських. Греки удосконалили їх, пристосувавши до своєї звукової мови, а згодом змінили і напрям письма. Фінікійці писали справа наліво, але цей спосіб був дуже незручний, бо під час пересування руки справа наліво можна було знищити написане. Греки почали писати зліва направо. Це, звичайно, прийшло не відразу — напрям письма змінювався поступово. Спочатку греки писали так само, як і фінікійці — справа наліво. Потім стали писати навперемінно: один рядок — зліва направо, другий — справа наліво і т. д. Лише з IV ст. до нашої ери греки почали писати в одному напрямі — зліва направо. Це було дуже зручно при писанні правою рукою. Крім того, букви були узагальнені за формою, подібні до геометричних тіл: трикутник, квадрат і коло.

Грецький алфавіт вплинув на розвиток письма у слов'ян та інших народів. На основі його був створений латинський алфавіт (VII—VI ст. до нашої ери), з якого розвинулися всі алфавіти західноєвропейських народів.

У кінці IX ст. був створений перший упорядкований слов'янський алфавіт. Дослідники слов'янської писемності вважають, що слов'янський алфавіт створено в період діяльності двох великих просвітителів

слов'янських народів — братів Кирила (826—869) і Мефодія (820—885).

У літописних джерелах розповідається про те, що візантійський місіонер Костянтин, якого називали Філософом (пізніше, коли він став ченцем, то називався Кирилом), приїхав у 863 р. до Моравії і створив для слов'ян алфавіт. У стародавніх слов'ян було два алфавіти. Один з них називався кирилицею (за ім'ям Кирила), а другий — глаголицею. Який з них створив Кирило і який старіший, до нашого часу точно не з'ясовано. Але те, що виникнення слов'янського алфавіту тісно пов'язане з діяльністю Кирила і його брата Мефодія, у дослідників не викликає ніяких сумнівів. Початок місіонерської діяльності Костянтина Філософа у Моравії (863 р.) прийнято вважати початком створення слов'янського алфавіту.

Старослов'янський алфавіт — кирилиця — має 43 букви, глаголиця — 40 букв (букви мали і цифрове значення).

Форма букв кирилиці була чітка, гесметрично проста, зручна для писання. Частина з них була запозичена з візантійського алфавіту (24 з 43 букв), решту побудували самостійно із збереженням єдиного стилю Кирилівського алфавіту.

У X—XI ст. з Моравії алфавітне письмо проникає і до слов'янських народів, що проживали на території нашої Батьківщини. У XV ст. на слов'яно-кирилівській основі була створена нова, більш спрощена система письма — скоропис.

З розвитком потреб суспільства виникала потреба в різних почерках. З'являються устав і півустав.

Устав — шрифт, яким виконували стародавні рукописи на папірусі, пергаменті, бересті. Застосовувався в грецькому, латинському та слов'янському письмі. Характерні риси устава — краса, чіткість накреслень кожної букви. В старослов'янському та російському письмі XI—XIV ст.) уставом виконували рукописи релігійного змісту. З часом характер письма змінювався і устав набував нових ознак. З XV століття він поступово перестає застосовуватись.

Півустав являє собою вид слов'янського та російського письма. Виник з потребою в письмі ділового змісту, тому для півустава важливіше не краса, а зручність і прискорення процесу письма. На відміну від

Греческое		Латиница
древнее	новое	
Α	Α	A
Β	Β	B
Γ	Γ	CG
Δ	Δ	D
Ξ	Ε	E
Ζ		F
Ζ	Ι	Z
Θ	Η	H
Θ	Θ	
Ι	Ι	I
Κ	Κ	K
Λ	Λ	L
Μ	Μ	M
Ν	Ν	N
Ξ	Ξ	X
Ο	Ο	O
Π	Π	P
Ρ		Q
Ρ	Ρ	R
Σ	Σ	S
Τ	Τ	T
Υ	Υ	YVU

Мал. 6. Походження латинських букв з грецьких [за книгою В. О. Істрина «Розвиток письма»].

Византийский устав	Кириллица	Глаголица	Византийский устав	Кириллица	Глаголица
А	А —аз	Ⲁ		Ц —цы	Ϸ
В	В —буки	Ⲃ		Ч —червь	ϸ
Г	Г —веди	Ⲅ		Ш —ша	Ϻ
Д	Д —глаголь	Ⲇ		Щ —ща	ϻ
Е	Е —добро	Ⲉ		Ъ —ер	ϼ
	Є —есть ^{ххх}	Ⲋ		Ы —еры	Ͻ
	Ж —живете	Ⲍ		Ь —ерь	Ͽ
	З —зело ^х	Ⲏ		Ѣ —ять ^{хх}	Ⲁ
З	З —земля ^{ххх}	Ⲑ		Ю —ю	Ⲃ
І	І —и ^х	Ⲓ		Ѧ —(и)я ^{ххх}	
Н	Н —иже ^{ххх}	Ⲕ		Ѩ —(и)е ^{ххх}	
К	К —како	Ⲗ		А —юс малый ^{хх}	Ϻ
Л	Л —люди	Ⲙ		Ѣ —юс больш. ^{хх}	ϻ
М	М —мыслете	Ⲛ		Ѧ —йотов. ^{хх}	ϼ
Н	Н —наш ^{ххх}	Ⲑ		Ѩ —юс малый ^{хх}	Ͻ
О	О —он	Ⲓ		Ѭ —йотов. ^{хх}	Ͽ
П	П —покой	Ⲕ		Ѯ —юс больш. ^{хх}	
Р	Р —рцы	Ⲗ	Ϻ	Ѱ —кси ^х	
С	С —слово	Ⲙ	ϻ	Ѳ —пси ^х	
Т	Т —твердо	Ⲑ	ϼ	Ѵ —фита ^х	ϸ
	Оу —ук ^{ххх}	Ⲓ	Ͻ	Ү —ижица ^х	Ͽ
Ф	Ф —ферт	Ⲕ	Ү		Ⲁ
Х	Х —х	Ⲗ			Ⲃ
Ш	Ш —омега ^х	Ⲙ			Ⲅ
					Ⲇ
					Ⲉ
					Ⲋ
					Ⲍ
					Ⲏ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ
					Ⲑ
					Ⲓ
					Ⲕ
					Ⲗ
					Ⲙ
					Ⲛ

ГЛАГОЛИЦА			УСТАВ		ПОЛУ-УСТАВ КОНЦА XVII В.	СКОРОПИСЬ		ГРАЖДАНСКАЯ СКОРОПИСЬ КОНЦА XVII В. И НАЧАЛА XVIII В.	ГРАЖДАНСКОЕ ПИСЬМО НАЧАЛА XVIII В.	СОВРЕМЕННОЕ ПИСЬМО
БОЛГАР. XI В.	ХОРВАТ. XV В.	ЧИСЛОВОЕ ЗНАЧЕНИЕ	XI В.	ЧИСЛОВОЕ ЗНАЧЕНИЕ		XV В.	XVI В.			
Ѡ	Ѡ	1	А	1	А	а	α	А а а	А а	А а а
Ѣ	Ѣ	2	Б	—	Б	б	б	Б Б	Б Б	Б Б
Ѧ	Ѧ	3	В	2	В	в	в	В В	В В	В В В
Ѧ	Ѧ	4	Г	3	Г	г	г	Г Г	Г	Г Г
Ѡ	Ѡ	5	Д	4	Д	Д	Д	Д Д	Д	Д д д г
Э	Э	6	Е	5	Е	Е	Е	Е Е	Е Е	Е е
Ѧ	Ѧ	7	Ж	—	Ж	ж	ж	Ж Ж	Ж	Ж ж
Ѧ	Ѧ	8, 9	З	6, 7	З	з	з	З З	З	З з
Ѧ	Ѧ	10	И	8	И	и	и	И И	И	И и
Ѧ	Ѧ	40	К	20	К	к	к	К К	К	К к
Ѡ	Ѡ	50	Л	30	Л	л	л	Л Л	Л	Л л
Ѧ	Ѧ	60	М	40	М	м	м	М М	М	М м
Р	Р	70	Н	50	Н	н	н	Н Н	Н	Н н
Э	Я	80	О	70	О	о	о	О О	О о	О о
Р	Р	90	П	80	П	п	п	П П	П п	П п
Ь	Ь	100	Р	160	Р	р	р	Р Р	Р	Р р
Ѧ	Ѧ	200	С	200	С	с	с	С С	С с	С с
Ѡ	Ѡ	300	Т	300	Т	т	т	Т Т	Т	Т т
Ѧ	Ѧ	400	У	400	У	у	у	У У	У у	У у
Ь	Ь	600	Х	600	Х	х	х	Х Х	Х	Х х
Ѧ	Ѧ	900	Ц	900	Ц	ц	ц	Ц Ц	Ц ц	Ц ц
Ѧ	Ѧ	1000	Ч	90	Ч	ч	ч	Ч Ч	Ч	Ч ч
Ш	Ш	—	Ш	—	Ш	ш	ш	Ш Ш	Ш	Ш ш
Ѧ	Ѧ	—	Щ	—	Щ	щ	щ	Щ Щ	Щ	Щ щ
Ѧ	—	—	Ъ	—	Ъ	ъ	ъ	Ъ Ъ	Ъ	—
Ѧ	Ѧ	—	Ѣ	—	Ѣ	Ѣ	Ѣ	Ѣ Ѣ	Ѣ	—
Ѧ	—	—	Ы	—	Ы	ы	ы	Ы Ы	Ы	Ы ы
Ѧ	Ѧ	—	Ю	—	Ю	ю	ю	Ю Ю	Ю	Ю ю
ѦѦѦ	—	—	ѦѦ	900, 90	ѦѦ	ѦѦ	ѦѦ	ѦѦ	ѦѦ	ѦѦ

Мал. 8. Таблица еволюції російського письма

(за книгою В. Тоотса «Сучасний шрифт»).

Мал. 9. Перша сторінка громадянського алфавіту з власноручними виправленнями Петра I (1710 р.)

(за книгою В. О. Істріна «Розвиток письма»).

устава тут з'являються скорочення, нахил букв (поряд з прямим півуставом).

Письмо в Росії розвивалось разом з розвитком мови. До XVIII ст. письмо розвивалось стихійно, а з початку XVIII ст. зміни в письмі проводились через державні реформи. Так, у результаті реформ Петра I у 1707—1710 рр. в Росії був створений так званий російський громадянський шрифт на відміну від церковнослов'янського і ним повинні були обов'язково користуватись, бо він був доступніший широким колам. До петрівського шрифту числа позначались буквами, що утруднювало арифметичні дії. Після реформи були введені арабські цифри. На основі петрівського шрифту побудований і наш сучасний шрифт. У 1917—1918 рр. була проведена реформа російського алфавіту: було викинуто деякі букви (Ѧ, Ѧ, Ѧ у кінці слів, і) і замінено іншими (е, ф, и).

На формування писемних знаків, на графічний стиль письма і на його форму впливало образотворче мистецтво, його особливості в різних народів. Так, в арабському письмі спостерігаємо орнаментальний характер, бо ісламська релігія забороняла зображати живих істот у живопису і скульптурі. Через те в арабських країнах дуже розвинувся стилізований орнамент; з рослинних форм також орнаментально побудовані написи.

З розвитком архітектури і орнаментики у стародавній Греції змінилась і графічна форма букв алфавіту. Букви мали вигляд чіткого геометричного рисунка.

Римляни, запозичивши алфавіт у греків, внесли у написання букв свої зміни. У графіці латинського письма букви стали більш округлі з плавними формами.

Зміна стилів в образотворчому мистецтві також впливала на графічний стиль букв алфавіту. Так, латинське письмо в епоху розквіту готичного стилю змінює свій характер — з'являється готичний шрифт (XII—XV ст.)

із властивою для готичного стилю загостреністю, стрільчастістю і пориванням форм у вишину.

В епоху Відродження під впливом зміни стилів в образотворчому мистецтві графіка букв латинського алфавіту знову змінюється — букви стають плавними, з округлими лініями. Шрифт епохи Відродження інакше називається «гуманістичним». На його основі створюються шрифти типу «антиква». Під впливом стилю класицизму і розвитку гравюри на металі поширюється так званий «академічний» шрифт (40 роки XVIII ст.), що характеризується контрастами між лініями елементів букв. У XIX ст. виник брусковий шрифт, рублений.

У кінці XIX — на початку XX ст. у період розвитку стилю «модерн» виникають шрифти «озіріс», «гейша» та інші, які важко було читати. З перших днів Радянської влади ці шрифти перестали застосовувати.

У наш час існує дуже багато видів шрифтів.

Сучасний радянський шрифт за своєю конструкцією відповідає зрозумілим вимогам до письма, легко читається. Він створюється на наукових основах, і відповідає естетичним вимогам.

Вміле, свідоме застосування певних видів шрифтів, побудови букв завдяки своїй виразності допомагає повніше передати певний зміст твору, його стиль.

З самого початку створення знаків письма і до наших днів спостерігається прагнення поєднати їх практичне і естетичне значення. Розвиток художнього шрифту пов'язаний з розвитком загальної культури народу. Художній шрифт допомагає виховувати естетичні смаки.

МАТЕРІАЛИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ВИКОНАННЯ ШРИФТОВИХ РОБІТ

У сиву давнину матеріалами для письма були природні матеріали, які оточували людину. Це були камені, шкури звірів, пальмове листя, глина та ін. За інструменти для виконання малюнків правили загострені камінці, кістяні палички, а також палички з інших матеріалів (дерево, очерет) для писання на глині. Вибір матеріалу для писання визначався географічними природними умовами. Так, у жителів долини Тігру і Євфрату буквально під ногами лежала глина, через те ассірійці писали на м'яких непросушених глиняних плитках очеретяними та дерев'яними паличками. Потім ці плитки просушували, випалювали і складали у спеціальні ящики. Так створювались «книги».

У стародавній Індії для письма використовували листя пальми. А жителі стародавніх міст північно-західної Русі писали на бересті — верхньому шарі березової кори.

В Єгипті, у долині Нілу, росла болотяна рослина — папірус, схожий на очерет. На стовбурі, висота якого досягала чотирьох метрів, не було листків, а тільки вгорі він закінчувався зеленим листям, зібраним у вигляді віяла. З крихкої, пористої серцевини стовбура вирізували тонкі довгі пластинки, які складали перпендикулярно рядами одну біля одної і склеювали. Потім мокрі ще аркуші пресували, після чого висушували і полірували їх поверхню гладенькими черепашками або пемзою. Аркуші папірусу склеювали один з одним і згортали у довгий сувій. Таким був матеріал для писання. Сувої були дуже довгі. Відомо, наприклад, що «Іліада» Гомера написана на сувої завдовжки близько 150 м.

На папірусі писали протягом кількох тисячоліть.

У II ст. до нашої ери в малоазійському місті Пергамі винайшли новий матеріал для писання, який виготовляли із шкури телят або козенят. За назвою міста цей матеріал назвали пергаментом. Перевага його порівняно з папірусом була та, що він не ламався і його можна було згортати будь-як. Писали на пергаменті тонкими підструганими очеретяними паличками, змоченими в рідкій фарбі.

У країнах Далекого Сходу за п'ятсот років до нашої ери писали на спеціально обробленій шовковій тканині. Але шовк був дуже дорогий. Швидкий розвиток культури потребував багато матеріалу для писання, який був би доступний і дешевий. І такий матеріал — папір — був створений. Для його виготовлення використовували рослинну сировину: стебла бамбука, кору дерев, коноплі, бо ці матеріали складаються з окремих тоненьких волокон. Першими почали виготовляти папір китайці на початку II ст. нашої ери. У Європу мистецтво виготовлення паперу проникло через арабів.

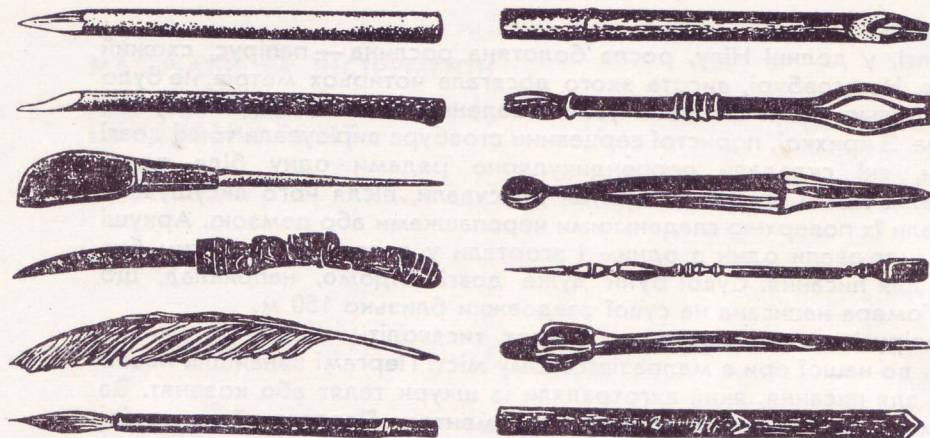
Спочатку папір коштував дуже дорого. Виготовляли його вручну, в невеликій кількості, аркушами прямокутної форми.

У 1799 р. француз Нікола Луї Робер створив папероробну машину. На цій машині папір виготовляли у вигляді довгої стрічки і в порівняно великій кількості. А через те, що сировиною для виготовлення паперу була деревина, що коштувала дешево, вартість його значно знизилась.

На початку XIX ст. папероробні машини з'явилися і в Росії. В наші часи машина для виготовлення паперу може випускати стрічку завширшки 8 м із швидкістю 350 м за хвилину. Протягом дня така машина виробляє близько десяти залізничних вагонів паперу.

Цікаво простежити за створенням інструментів для зображення писемних знаків. На Сході були винайдені пензлі для ієрогліфічного писання. За допомогою пензля, змоченого тушшю, зображали знаки писемності колись і зображають їх тепер.

У XIX ст. для писання винайшли сталеві пера різних конструкцій, які удосконалюються і в наш час. Від якості матеріалів та інструментів, що використовуються для писання шрифту, залежить і якість виконання текстів. Для учнів, які вивчають шрифт, треба рекомендувати матеріали

Мал. 10. Знаряддя письма. [За книгою В. Тота «Сучасний шрифт»].

Зліва: Японський пензель для письма. Індійське очеретяне перо. Штихель для письма на пальмовому листку. Ніж для вирізування тексту з о. Суматра. Гусяче перо. Японський пензель для письма. Справа: Середньовічне очеретяне перо. Бронзовий тримач крейди та вугля. Грифель для письма на аспідній дощі. Бронзовий грифель для письма на восковій дощі [широкий кінець застосовувався для розривання воску]. Паличка для письма з Турфана. Шпатель вавилонського і ассирійського клинопису.

та інструменти високої якості. Це сприятиме розвитку в них цікавості до зображення букв багатьох видів художнього шрифту.

Розглянемо матеріали та інструменти, що застосовуються в наші часи у шрифтовій графіці.

Папір. Найпоширенішим матеріалом для писання є папір. Його виготовляють багатьох видів і сортів.

У шрифтовій графіці використовують папір білий або тонований (яким-небудь кольором). Папір буває із зернистою, шершавою поверхнею. З такою поверхнею добре з'єднуються шари фарби і штрихи, які наносять олівцями. Лягаючи між зернинами, горбочками, на поверхні паперу, фарба, туш і т. д. міцно прикріплюється до нього.

До кращих сортів білого паперу належить **ватман** (виготовлюваний з волокон ганчірок), **напівватман**, **александрійський** та ін. У магазинах їх називають відповідно **креслярський**, **малювальний**, **крейдяний**. Перший за якістю значно кращий — він білий, досить міцний, з шершавою поверхнею. Малювальний папір не такий цупкий, його міцність залежить від клею, що зв'язує волокна. Крейдяний папір має гладеньку поверхню; для шрифтових робіт він менш придатний.

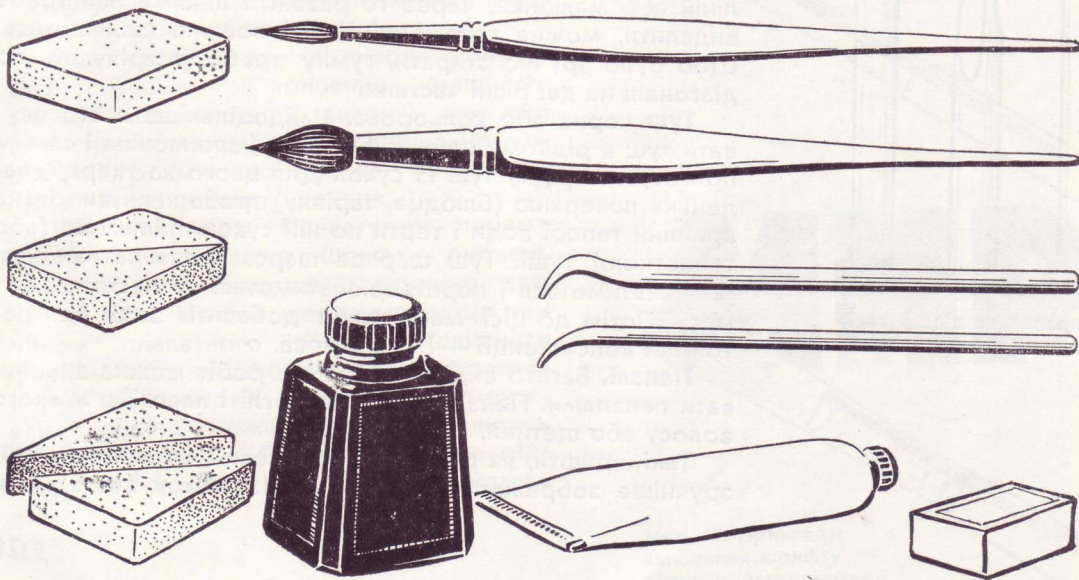
Папір для шрифтових робіт повинен злегка вбирати воду і не змінюватись при обробці його поверхні гумкою. Якість паперу легко визначити, попробувавши стерти гумкою кілька штрихів, зроблених м'яким олівцем. Якщо верхній шар паперу не досить цупкий, він зніматиметься від легкого натиску гумкою разом з штрихами. Папір стане ворсистим, а зображення на ньому важко буде виконати, бо воно матиме потертий вигляд. Через те при виборі паперу для шрифтових робіт треба звертати особливу увагу на його якість.

Не слід використовувати для виконання шрифтових робіт зворотний бік паперу з надрукованою продукцією (плакати, карти, схеми тощо), бо різноманітні види друкованої продукції призначені для виховної або навчальної мети.

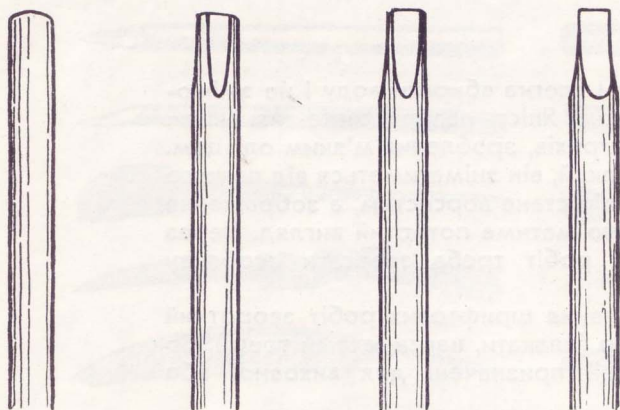
Олівці. Щоб провести лінії рядків, що обмежують висоту букв, або зобразити обриси букв, розмітити шрифтові роботи, потрібний олівець (і лише простий). Олівці бувають м'які і тверді. М'якість позначається буквою «М» (вітчизняні) або «В» (імпортні), твердість — буквою «Т» або «Н». Цифра перед буквою позначає ступінь м'якості або твердості. Такі позначення ставлять на кінці олівця.

Для розмічання букв тверді олівці менш придатні, бо вони можуть залишити глибокий слід при натискуванні на поверхню паперу. Можна рекомендувати олівці середньої м'якості (ТМ) і м'які (М, 2М, 3М).

Гумки. Для стирання ліній, проведених олівцем, використовують м'які гумки. Вони легко видаляють з поверхні паперу лінії, не залишаючи сліду. Тверді гумки (призначені для чорнила) непридатні для видалення олівцевих ліній, бо вони розмазують їх по поверхні паперу, а іноді знімають

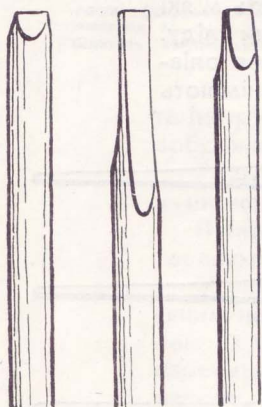
Мал. 11. Матеріали та інструменти для виконання шрифтових робіт.

Мал. 12. Послідовність виготовлення палички для письма.

Правильно підстругані палички.

Неправильно підстругані палички.

і його верхній шар. Зручність стирання ліній залежить від форми гумки. Прямокутна гумка може закривати частину ліній або малюнка, через те разом з лініями, які треба видалити, можна стерти лінії, які повинні залишитись. Щоб було зручно стирати, гумку треба розрізувати по діагоналі на дві рівні частини.

Туш чорна або кольорова. Найдоцільніше застосовувати туш в рідкому стані у флаконах, але можна і самим приготувати рідку туш із сухої. Для цього на тверду гладеньку поверхню (блюдце, тарілку) треба капнути кілька краплин теплої води і терти по ній сухою паличкою (або таблеткою) туші. Туш шар за шаром розтиратиметься, розчинятиметься і перетворюватиметься в пастоподібну масу. Потім до цієї маси треба додати води для потрібної консистенції — і туш готова.

Пензлі. Багато видів шрифтових робіт можна виконувати пензлями. Пензлі бувають круглі і плоскі, з м'якого волосу або щетини.

Такі шрифти, як рублений, брусковий, стрічковий, найзручніше зображати плоскими пензлями у вигляді ло-

патки з рівною лінією зрізу на кінці. Розміри пензлів позначаються цифровими номерами. Початкові номери показують малі розміри пензлів. Чим більший номер, тим більший розмір пензля.

Окремі види скорописного шрифту можна виконувати круглими пензлями.

При виконанні шрифтових робіт рідкими фарбами (акварель, туш та ін.) використовують пензлі з м'якого волосу, а для густих фарб (гуаш, темпера, олійні та ін.) — пензлі колонкові, а також з щетини. Кінчики волосинок пензля не повинні стовбурчитись, розходитись у різні боки. За цим треба стежити, і якщо необхідно, легенько, акуратно підстригати волосинки пензля. Це стосується найчастіше пензлів із щетини. Круглі пензлі з м'якого волосу після змочування їх у воді повинні мати загострений кінчик.

Змочені у воді тоненькі м'якенькі волосинки пензля можуть легко рватись, стиратись, якщо терти ними по сухій поверхні акварельних фарб. Через те треба спочатку розмочити верхній шар засохлої фарби, а потім брати розм'яклу акварель, не дуже натискаючи пензлем.

Після роботи пензлі миють у чистій воді, струшують з волосинок краплинки води і зберігають у високій посудині (у вигляді склянки) або у спеціальній коробочці, розмір якої повинен бути трохи більший за довжину пензля.

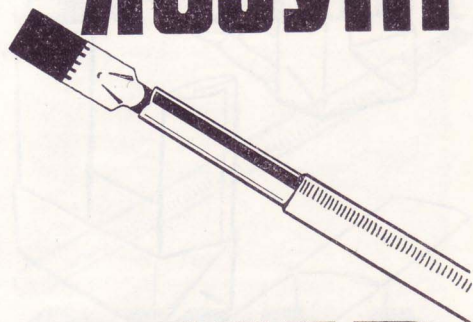
Плакатні пера. Плакатними перами малюють переважно шрифти рублені, брускові, з однаковою товщиною всіх частин букв. Це пояснюється тим, що кінчиком плакатного пера, наповненого фарбою або тушшю, не можна приторкаться до поверхні паперу, бо пігментована рідина може частково вилитись і залляти букви. Перо, наповнене рідкою фарбою або тушшю, треба класти

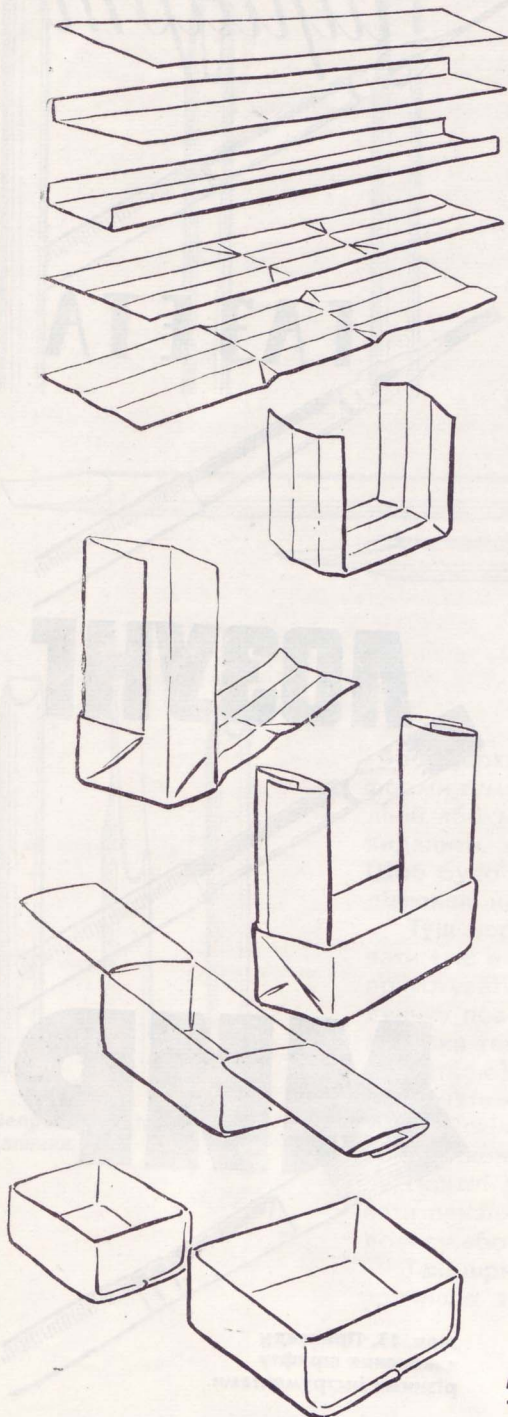
ГАЗЕТА

ЛОЗУНГ

Мал. 13. Приклади виконання шрифту різними інструментами.

і всією пласкою його частиною на поверхню паперу і так писати.

Інші пера (креслярські, канцелярські, учнівські) також придатні для малювання шрифту. Маленькі букви можна гарно виконати перами, що залишають тонкі і товсті (при натискуванні) лінії. Такими перами зручно малювати каліграфічні та інші скорописні шрифти, а також академічний шрифт маленького розміру. Для цього користуються перами з потовщенням на кінці («редис», «рондо» та ін.).

Палички. Спеціально підстругані палички можна використовувати як інструмент для зображення букв різних видів шрифту. Для цього треба правильно вирізати паличку і підготовчими вправами навчитись малювати букви. Для шрифтових робіт найпридатніші палички з дерева твердих порід. Можна використати і сухий очерет. Круглі палички зручно тримати і повертати в руці. Підстругають палички пласко з рівною лінією зрізу на кінці.

Палички — найзручніший інструмент для виконання шрифтових робіт.

Скляні трубочки. Іноді букви скорописного шрифту маленького розміру, лінії яких в усіх частинах однакової товщини, доцільно виконувати скляними трубочками.

Товщина ліній букв дорівнює 1—2 мм.

Пігментовану рідину (туш, розведена акварельну фарбу та ін.) набирають так: вузький кінець трубки занурюють у туш або фарбу, верхній широкий кінець трубочки беруть у рот і злегка втягують повітря. Через нижній вузький кінець трубки всмоктуватиметься рідина. Щоб фарба або туш не скапували з вузького кінця трубки, треба, щоб їх зайвина стекла перед роботою. Після цього, поставивши трубку вертикально до поверхні паперу, можна зображати букви.

Мал. 14. Послідовність виготовлення паперової коробочки для туші.

Фарби. Щоб букви мали певний тон і колір, треба вміти працювати фарбами.

Виконувати шрифтові роботи можна як рідкими, так і напіврідкими фарбами. Часто користуються розведеними акварельними фарбами. Рідкі фарби прозорі, через них може просвічуватись фактура паперу, і тому буде важко покрити площину рівномірно. Рівномірно покривають площину такі клейові фарби, як гуаш, темпера та ін. У готовому вигляді вони нагадують густу пасту. Розводять такі фарби водою до напіврідкого стану. Гуашеві фарби після висихання стають світліші; колір темперних фарб не змінюється, залишаючись яскравим і після висихання.

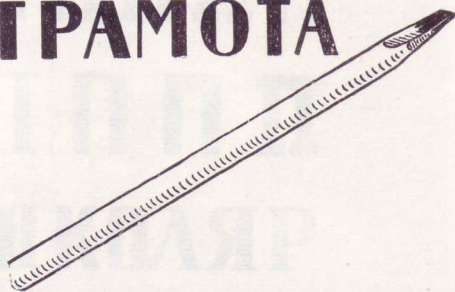
Коробочки. Зручна посудина для рідкої фарби, туші (а також для води, стружок від застругування олівців або паличок), що не б'ється, не завжди є під руками. Рекомендуємо спосіб виготовлення для цього коробочок з товстого, цупкого паперу. У таких коробочках рідку фарбу, туш або воду можна зберігати довгий час.

На мал. 14 показано послідовність виготовлення коробочки. Стрічку паперу спочатку згинають двічі по довжині, при цьому дві бокові сторони повинні бути однакової ширини. Потім двічі згинаємо по ширині. Середня частина буде дном. Далі кожний четвертий кут, утворений лініями згинання стрічки, ділимо на дві рівні частини лінією згинання. Тепер залишається з'єднати місця згинання і коробочка готова. Такі коробочки можна виготовляти різних розмірів.

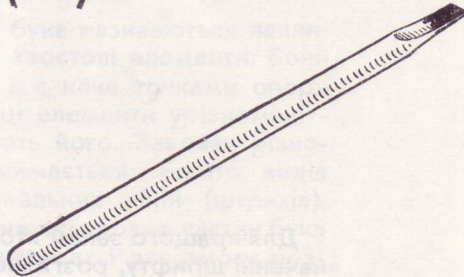
Письмо

ГРАМОТА

ДРУЖБА

СПЛА

Мал. 15. Приклади виконання різних видів шрифту паличкою.

КОНСТРУКЦІЯ ДЕЯКИХ БУКВ

Для кращого запам'ятовування окремих термінів, які трапляються при вивченні шрифту, розглянемо деякі букви і їх конструктивні особливості.

Кожна буква являє собою закінчену форму знака для письма. Окрема буква є частиною слова, речення. Буква складається з окремих елементів. При розгляді букв можна легко помітити вертикальні і горизонтальні лінії, прямі похилі і криві лінії, з яких складається закінчена форма букви. Крім згаданих вище елементів окремі види шрифту мають потовщені і тонкі лінії; для прикладу розглянемо зображення кількох букв—мал. 16.

Вертикальні потовщені частини букв називаються **основними** штрихами. Елементи, які з'єднують потовщені частини букви або інші елементи, називаються **доповнювальними**, або **з'єднувальними**, штрихами.

Буква, як правило, є пласкою формою, через те її частини можна називати штрихами.

На деяких видах шрифту можна помітити у верхній і нижній частинах букв невеликі виступи зліва і справа на рівні верхньої і нижньої лінії рядків. Такі виступи називають **горизонтальними засічками**, що не тільки прикрашають букви, але й допомагають краще сприйняти написане. Вони допомагають очам рухатись від букви до букви, спрямовуючи їх рух в один бік. Тут доречним буде порівняння, що засічки відіграють роль своєрідних напрямних рейок. В окремих буквах, крім горизонтальних засічок, можуть бути і вертикальні (Г, Е). Між складовими частинами букв є простір, завдяки якому легко розрізнити елементи і сприймати всю форму букви. Простір у середині букви називається **внутрішньо-буквовим простором**. Простір між буквами — **міжбуквовим простором**. Окремі частини букв, які виходять за межі верхніх або нижніх ліній рядків, називаються **виносними елементами**.

Потовщення криволінійних заокруглених частин букв називаються **напливами**. Окремі букви (Д, Ц, Щ) мають так звані **хвостові елементи**. Вони не заважають легко сприймати букви і слова, а є наче точками опори під час руху очей по лініях рядків. Крім того, ці елементи урізноманітнюють, прикрашають написаний текст, оживляють його. Завдяки різноманітним елементам букв текст легко сприймається. Багато видів шрифту різняться товщиною основних і з'єднувальних ліній (штрихів), товщиною засічок та іншими елементами. Знання складових частин букв допомагає грамотно застосовувати їх у різних написах і дає змогу розрізнити окремі види шрифту.

Мал. 16. Конструкція і розміщення букв у слові.

ВИДИ ШРИФТУ

А А

Н Н Н Н

П П П П

Ш К О Р Я

Шрифт
Курсив
Регулювання

Головний елемент шрифту — це буква. Буква складається з окремих елементів. Для першого ознайомлення і оволодіння початковими навичками візьмемо вид шрифту, який називається академічним.

Є дуже багато різних видів шрифту, і кожний має свою характерну форму. Кожна буква складається з окремих елементів. Співвідношення елементів букв характеризує форму окремого виду шрифту. Для першого ознайомлення і оволодіння початковими навичками візьмемо вид шрифту, який називається академічним.

Букви академічного шрифту складаються з основних і з'єднувальних штрихів. У верхній і нижній частинах кожної букви повинні бути засічки, товщина яких дорівнює товщині з'єднувальних штрихів. Основні штрихи можуть бути вертикальні і похилі, вони значно товстіші за штрихи з'єднувальні. На брусковому шрифті теж можуть бути засічки на буквах. Всі елементи букв і засічки цього шрифту мають однакову товщину.

Шрифти можуть мати засічки різної товщини, але всі вони повинні мати певну форму і величину.

Розглянемо перехідні ступені від академічного шрифту до брускового. Їх можна умовно поділити на чотири групи.

Різними співвідношеннями основних і з'єднувальних штрихів частково характеризуються і шрифти основних п'яти груп за Державним загально-союзним стандартом.

У трьох перших групах показані букви академічного шрифту, у четвертій групі — брускового, у п'ятій — рубленого. Можна простежити і запам'ятати, який є контраст між основними і з'єднувальними штрихами у кожній з цих груп. Це потрібно для того, щоб, додержуючи певного стилю, правильно визначити вид шрифту при виконанні шрифтових робіт.

Не можна змішувати в одному слові букви різних шрифтових груп, бо це свідчитиме про невміння грамотно застосовувати шрифт у роботі. Написаний текст буде важким для зорового сприймання, а це дуже важливо. Ще більш неприємне враження створює напис, у якому поєднуються букви кількох видів шрифту. Таке поєднання можна порівняти з будинком, у якому вікна різної величини і форми.

До шрифтів, які легко сприймаються, належить рублений шрифт. Букви цього шрифту зовсім не мають засічок; він може бути як напівжирним, так і жирним. Напівжирні букви рубленого шрифту мають однакову товщину в усіх частинах.

Рублені жирні букви відрізняються від напівжирних потовщеними основними лініями.

При виконанні шрифтових робіт ураховують, з якої відстані читатимуть написаний текст. З великої відстані краще сприймається шрифт з малим контрастом між потовщеними (основними) лініями і з'єднувальними. Рублений шрифт легко читається з великої відстані.

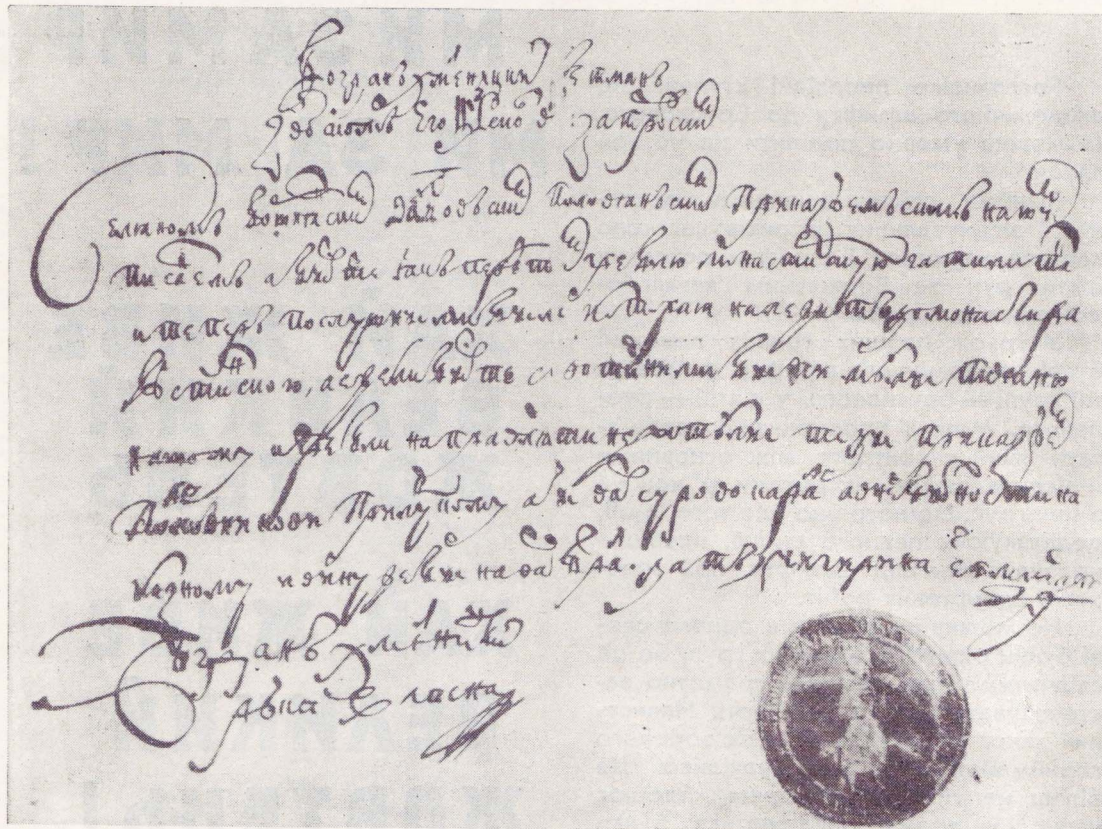
Форма шрифту допомагає читати зміст написаного. Буквами можна виразити легкість, силу, красу, монументальність, широчінь, швидкий рух і т. д.

**МИ ЗА МИР
МИ ЗА МИР!**

**ХАЙ ЖИВЕ
ВЕЛИКИЙ
ЖОВТЕНЬ**

**ХАЙ ЖИВЕ
ВЕЛИКИЙ
ЖОВТЕНЬ!**

Мал. 17. Розміщення букв у слові, слові у реченнях.

Мал. 18. Універсал гетьмана Богдана Хмельницького. [Приклад скоропису].

Буквами можна виразити національну форму. Треба лише внести маленькі зміни, доповнення в академічний шрифт, щоб створити букви, наприклад, українського шрифту.

Щоб швидко писати текст, застосовують скорописний шрифт. Букви скорописного шрифту добре сприймаються на невеликій відстані і їх легко навчитись писати.

Різноманітність шрифтових форм можна використовувати при оформленні альбомів, фотомонтажів, гасел, цитат, заголовків стінних газет і т. д.

Легко зображати і букви курсивного шрифту.

У заголовках стінних газет застосовують багато видів шрифту. Щоб прикрасити заголовок, застосовують декоративний шрифт, якого є кілька видів.

Буквами декоративного шрифту можна зображати ініціали¹.

Ініціали і шрифт повинні бути єдині. Не слід змішувати ініціали для рубленого і брускового шрифтів з ініціалами для груп академічного або інших шрифтів у словах і текстах, виконаних певним видом шрифту.

Обізнаність з деякими видами шрифту — це лише крок до вивчення шрифтової графіки. Далі визначаються пропорції шрифту.

ПРОПОРЦІЇ ШРИФТУ

Сприймаючи зором будь-який текст, ми відчуваємо, що він читається легко, а буває і навпаки — текст сприймається важко, ми швидко втомлюємось. Це пояснюється тим, що у першому випадку частини букв зрівноважені пропорціонально, через що легко і читаються, а в другому випадку немає рівноваги між окремими частинами букв і вони оптично не зв'язані у слові й реченні.

Щоб правильно написати художній шрифт, треба знати його конструкцію і пропорції.

Розглянемо загальну форму окремих букв.

У загальній формі букви є ширина і висота. Співвідношення загальної ширини до загальної висоти може нагадувати форму квадрата, трикутника, прямокутника, кола. Букви, які своєю формою нагадують квадрат, — широкі букви (Ж, М, Ф, Ш, Щ, Ю); деякі букви нагадують трикутну форму (А, Л, У). Інші букви близькі до форми прямокутника, а деякі — до кола (О, Є).

Розглянувши загальну форму букв, звернемо увагу на пропорціональне співвідношення їх складових частин. Щоб буква легко сприймалась зором, треба товщину зрівноважити з висотою. Якщо товщина букви в п'ять раз менша за висоту і вміщується в ширину три рази — буква буде зрівноважена, зручна для сприймання з меншої і більшої відстані. Таке співвідношення позначається числами 1 : 5 (товщина вміщується у висоту п'ять раз).

Ширина одинарних букв відноситься до товщини, як 3 : 5 (три товщини вміщується в ширину і п'ять товщин букви вміщується в висоту). Пропорціональна рівновага частин букви і хороше її сприймання — лише початковий крок до визначення співвідношень окремих частин слова. Розміщення букв у слові — також важливий момент у написанні шрифту. Щоб слово легко сприймалось, легко читалось, треба правильно визначити відстань між буквами. Якщо слово важко прочитати (а це іноді трапляється в заголовках стінних газет і в інших коротких написах), то це свідчить про те, що відстань між буквами визначена механічно.

¹ Ініціал — початкова буква.

ГЛОБУС

ГЛОБУС

ГЛОБУС

Мал. 19. Розміщення букв у слові.

Відстань між буквами повинна бути оптично зрівноважена (на око). Це означає, що проміжки між буквами повинні бути майже однаковими.

На мал. 19 показані варіанти розміщення букв у слові ГЛОБУС.

У варіантах малюнка 2) і 3) букви у слові і відстань між ними не зрівноважені, а у варіанті 1) букви зрівноважені і відстань між ними зрівноважена оптично. Отже, в одному слові можна правильно визначити рівновагу букв і відстань між ними.

Якщо шрифтова робота складається з кількох слів, то треба визначити відстань між словами і між рядками в тексті.

Щоб напис у рядку легко сприймався, відстань між словами повинна бути у два-три рази більша, ніж відстань між буквами. А відстань між рядками повинна завжди бути більша за відстань між буквами у рядках,

тоді текст напису легко сприйматиметься на площині.

На мал. 17 показано вдале і невдале (для порівняння) визначення відстаней між словами і рядками. Щоб весь текст легко сприймався, треба вдало закомпонувати його, тобто правильно визначити для нього місце на площині.

Розташовуючи текст на певному форматі, треба пам'ятати, що він тоді легко сприйматиметься, коли відстань від країв площини до тексту зліва і справа буде однаковою, а знизу — більшою, ніж зверху. Знизу більший простір залишається для того, щоб створити просторовий фундамент — оптичну опору для всього тексту. При таких пропорціональних співвідношеннях шрифтовий напис і простір площини будуть зрівноважені, а значить, і приємні для зорового сприймання.

На мал. 20 показані варіанти розташування тексту на площині: верхній зліва — невдале, текст спущений вниз; верхній справа — текст розташований точно по середині площини, але оптично сприймається, як розташований нижче середини; 4 варіанти вдалого розміщення всього тексту на площині.

Набуття і розвиток практичних навичок має дуже важливе значення

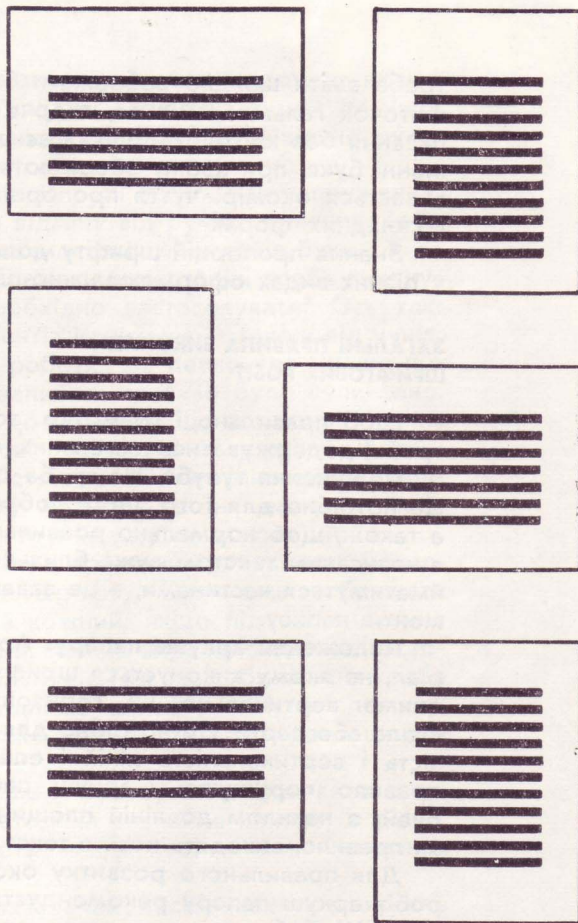
при вивченні пропорцій шрифту. Проте розвиткові навичок і правильного застосуванню пропорцій шрифту іноді заважають механічні способи зображення букв, наприклад, зображення букв по кліточках.

У багатьох навчальних посібниках для школи пропонується метод вивчення пропорцій букв і написання їх за допомогою нанесених на папір кліточок. Доцільність цього методу обгрунтовують тим, що лінії кліточок, їх однаковий розмір допомагають учням зображати букви однакової товщини, точно додержувати відстані між товщинами букв і залишати однакову відстань між буквами в слові. Проте обведення олівцем ліній кліточок заважає активно розвивати окомір, а зображення букв по кліточках не сприяє розвитку чуття пропорції, заважає урівноважити букви у слові. При такому способі виконання написів часто спостерігається розрив між окремими буквами, порушується сприймання слова. Це пояснюється тим, що даний спосіб зображення букв не ґрунтується на оптичній рівновазі, на розвитку зорового сприймання.

Щодо товщини ліній букв, то є багато способів та інструментів, за допомогою яких можна відразу, без попереднього намічання олівцем, зображати товщину ліній букв.

На мал. 19, у слові ГЛОБУС, написаному по кліточках, показано незрівноваженість букв у слові, оптичний розрив між буквами. Недоцільно пропонувати папір у кліточку учням, які починають вивчати шрифт, бо механічний спосіб зображення букв не тільки не розвиває окоміру, чуття пропорції, але й далекий від практичного застосування шрифту.

При написанні заголовків до стінних газет, написів на різних ілюстративних монтажах, виконання лозунгів та інших видів шрифтових робіт

Мал. 20. Розміщення тексту на площині.

треба вміти швидко зображати букви і слова без кліточок. Звичка до кліточок гальмує сміливе, творче писання букв на площині. І, навпаки, писання без кліточок допомагає швидше оволодіти навичками в зображенні букв, при цьому зберігаються елементи малювання, активно розвивається окомір, чуття пропорцій, необхідні для малювання простих і складних форм.

Знання пропорцій шрифту допоможе використовувати його творчо у різних видах оформлювально-шрифтової графіки в школі.

ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ВИКОНАННЯ ШРИФТОВИХ РОБІТ

Щоб правильно і грамотно зображати букви будь-якого шрифту, треба дотримуватись загальних правил під час роботи.

Положення тулуба. Не треба дуже нахилитися над аркушем паперу. Це потрібно для того, щоб добре сприймати всю шрифтову роботу, а також, щоб нормально розвивався організм. Якщо до аркуша паперу з написаним текстом дуже близько наблизити очі, слова і речення сприйматимуться частинами, а це заважатиме оптично зрівноважити всі елементи напису.

Положення аркуша паперу. Аркуш паперу або будь-який інший матеріал, на якому виконується шрифтова робота, треба розміщати перед очима вертикально чи горизонтально, паралельно лініям площини стола або парти. Це потрібно для того, щоб не порушувалась паралельність і вертикальність ліній і елементів букв і слів у рядку. Іноді це правило порушують і аркуш паперу розміщують під кутом до лінії очей, з нахилом до ліній площини парти або стола. При цьому букви, як правило, виходять косі, а текст неприємно читати.

Для правильного розвитку окоміру під час виконання шрифтових робіт аркуш паперу рекомендується розміщувати точно навпроти ліній очей. Щоб було легко писати, аркуш паперу треба прикріпити до площини стола або парти так, щоб він не рухався. Світло повинно падати з лівого боку, тоді ми матимемо змогу стежити, як зображаємо кожну букву, слово і речення. Через те що рука під час писання рухається зліва направо, тінь від неї або інструмента при лівому освітленні не заважатиме контролювати зображуваний текст і сприймати його.

Положення олівця в руці. Під час роботи олівець треба тримати далі від грифеля, тоді рука рухатиметься вільніше. Це допоможе швидше оволодіти технікою лінійно зображати букви олівцем, і лінії не будуть дротяні, однакової товщини.

Лінійка під час виконання шрифту потрібна лише для проведення ліній рядків. Букви пишуть олівцем, паличкою або іншим інструментом на око без допомоги лінійки. Це потрібно для того, щоб розвивати окомір, чуття пропорцій під час зображення букв і слів.

Туш або рідку фарбу розташовують зверху аркуша паперу, на якому виконують шрифтову роботу. Там же кладуть олівець, гумку та інші матеріали та інструменти. Ніщо не повинно заважати руці вільно рухатись по площині аркуша паперу, парти або стола.

Паличку для писання тримають у правій руці легко, без напруження, так само, як учнівську ручку. Лише, на відміну від ручки, паличку треба повертати в руці під час виконання різноманітних елементів букв.

Що треба знати, щоб навчитись зображати шрифт? Які треба виконувати вправи? Які методи навчання необхідно застосовувати? Ось такі питання іноді доводиться чути від студентів і вчителів, а також від учнів.

Виконуючи навіть прості шрифтові роботи, ви, певно, помічали, що букви виходять негарні, хоч бажання написати красиво було величезне. У таких випадках найчастіше приходять до висновку, що потрібний талант. Справді, художникові, що створює нові, оригінальні графічні форми шрифтів, треба мати талант. Якщо у майстрів графічного мистецтва є розвинений окомір, чуття пропорції, ритму, кольору та ін., завдяки яким вони зображають букви гарних форм, то тим, що не мають цих даних, треба допомогти їх розвинути. Крім того, в практичній діяльності найчастіше застосовують уже створені види шрифту. Навчитись зображати і застосовувати художній шрифт може кожний, якщо під час вивчення шрифту виконувати вправи не механічно. Кожна вправа, будь-яке застосування шрифту вимагає розумової діяльності. Під час зображення треба думати про форму букви, про відповідність шрифту змістові напису. Виконувати практичні завдання допоможе обізнаність з основами шрифтової грамоти.

Завдання вчителя не лише вчити, але й виховувати, розвивати естетичні смаки учнів під час навчання. Методика вивчення шрифту є різною, через те не треба дивуватися, що існують і неоднакові прийоми навчання зображувати букви.

Ми вже згадували, що в деяких навчальних посібниках пропонують вивчати пропорції і виконувати букви на папері в кліточку. В інших посібниках радять виконувати шрифтові роботи без застосування кліточок, але розмічати на рядках певної ширини букви і однакову відстань між ними.

У цьому навчальному посібнику пропонуємо методичні поради для вивчення шрифту, які допоможуть розвинути окомір, чуття пропорції, ритму і кольору — найважливіші якості при навчанні малювання і шрифтових робіт як елемента графічної діяльності.

Крім того, ми пропонуємо вивчати шрифт із застосуванням зручного інструмента — спеціально підструганої палички, але відмовитись від кліточок, сіток та інших механічних розміток.

Застосування спеціального інструмента становитиме основу пропонованої методики зображення різних видів шрифту.

Писання букв паличкою — це творчий процес, при якому неможливе механічне виконання роботи.

А Б В Г Г Д Е
Є Ж З И І Й
К Л М Н О П Р
С Т У Ф Х Ц Ч
Ш Щ Ю Я Ъ

Мал. 21. Український алфавіт.
Художник Г. І. Нарбут.

А Б В Г Д Е Є
Ж З И І І́ Й К
Л М Н О П Р
С Т У Ф Х Ц Ч
Ш Щ Ю Я Ъ

Мал. 22. Український алфавіт.
Художник В. Г. Кричевський.

АБВГДЕЄЖ
ЗИЙКЛМ
НОПРСТУ
ФХЦЧШЩ
ЪЫЬЭЮЯ
абвгдежзийй
клнопрсту
фхцчшщъы
ьэюя №
1234567890

Мал. 23. Зразок шрифту.

Основна цінність цього методу — збереження елементів малювання.

Зображення букв є продовженням процесу малювання і активним засобом практичного застосування шрифту.

В школі дуже часто застосовується багато видів шрифтових робіт, і найчастіше виконувати їх доводиться досить швидко.

Отже, наше завдання — допомогти вчителям і учням оволодіти навичками швидко виконувати букви різних видів шрифту.

Нагадаємо, що перше ознайомлення з буквами, цифрами і їх написанням робимо в першому класі. Спочатку діти ознайомлюються з елементами і формами каліграфічного шрифту, виконуючи окремі елементи букв у зошитах з лініями певного нахилу. Це виправдовується практичними результатами на початку навчання. Учні вивчають елементи кожної букви, цифри і оволодівають навичками чітко писати окремі букви з усіма співвідношеннями товстих і тонких ліній, характерних для каліграфічного шрифту. Але мусимо зауважити, що такий метод не допомагає активно розвивати окомір і чуття пропорції, бо відстань між буквами визначається механічно по готових лініях кліток.

ЗОБРАЖЕННЯ БУКВ АЛФАВІТУ ШКІЛЬНИМ ШРИФТОМ

Починаючи з третього класу, на уроках малювання вивчають художні шрифти.

Спочатку можна вивчати шкільний шрифт (створений на основі академічного), бо цей шрифт практично легше засвоюється, хоч на перших кроках навчання дітям важко запам'ятати форму всіх букв. Ця трудність значно зменшиться, якщо давати учням наочні посібники для виконання окремих вправ з класної і позакласної роботи. Шкільний шрифт легше засвоюється і через те, що в буквах шрифту є елементи, подібні до елементів каліграфічного шрифту. Букви як каліграфічного, так і шкільного шрифту мають товсті і тонкі, похилі і криві лінії.

Вивчаючи каліграфічний шрифт, учні з перших уроків навчаються виконувати спочатку окремі елементи букв шкільними або канцелярськими перами. За своєю складністю букви шкільного шрифту і окремі їх елементи доступні дітям I—II класів для сприймання, запам'ятовування і зображення.

Зображення букв шкільного шрифту в III класі є наче продовження, дальший поступовий розвиток навичок, набутих у I—II класах.

Набуття навичок з писання шкільним шрифтом можна прискорити і полегшити, якщо навчання почати з виконання підготовчих вправ — зображення окремих частин букв.

Замість шкільної ручки пропонуємо дерев'яну паличку, плоско підстругану на кінці лопаточкою, що рівно зрізана. Ширина кінця палички повинна дорівнювати товщині букви або бути у п'ять раз меншою за висоту рядка. У I—II класах для виконання шкільного каліграфічного шрифту є зошити з готовими лініями рядків, по яких виконуються елементи букв, букви, слова і речення.

Виконання каліграфічного шрифту в I—II класах по готових клітках і лініях рядків мало розвивало окомір, це був лише перший, початковий етап.

У III класі шкільним шрифтом писати можна на папері без кліток (з альбомів для малювання).

На початку вивчення шрифту вчитель подає короткі відомості про виникнення, застосування і значення шрифту. Розповідає про основні види шрифту. Щоб не завантажувати дитячої пам'яті багатьма видами шрифту, вчитель лише повідомляє про їх існування. Для вивчення пропонує шкільний шрифт, порівнює його із знайомим учням каліграфічним шрифтом, знаходить спільні риси в окремих елементах букв, показує приклади застосування шкільного шрифту, відзначає красу форми букв. Далі вчитель підготовляє учнів до виконання перших підготовчих вправ. Це робиться у такій послідовності:

АБВГДЕЄЖЗИІЙКЛМНОПР
СТУФХЦЧШЩЪЫЬЭЮЯ
абвгдеєжзиіїклмнопрстуфхцчш
щъыьэюя
№1234567890 §;:,:‘?!() [*“

Мал. 24. Зразок шрифту.
Курсив.

АБВГДЕЄЖЗИІЙКЛ
МНОПРСТУХФЦЧШ
ЩЪЫЬЭЮЯ
абвгдеєжзиіїклмнопр
стуфхцчшщъыьэюя
№1234567890

Мал. 25. Зразок шрифту.

1. Вивчення форми палички для писання букв.

2. Підстругування палички (виконується вдома з допомогою дорослих).

3. Виготовлення коробочки з цупкого паперу для рідкої фарби, туші.

4. Проведення ліній рядків для виконання елементів букв.

Після цього переходять до виконання окремих елементів букв.

Спочатку вчителю слід приносити до школи готові палички і аркуші паперу з лініями рядків. На першому уроці з вивчення шрифту кожному учневі дають готову паличку для того, щоб він вдома підстругав таку паличку правильно. Для палички можна використати дерев'яну учнівську ручку. Розмір аркуша паперу з лініями рядків повинен бути такий, як і сторінки в альбомі для малювання. Лінії рядків проводять за допомогою олівця і лінійки. Щоб лінії рядків були рівні, треба старанно їх розмітити. Спочатку з лівого боку аркуша паперу простим олівцем визначають певну відстань від верхньої лінії аркуша паперу до початку верхньої лінії першого рядка і позначають крапкою або рисочкою. З правого боку аркуша визначають таку саму відстань, як і з лівого, і також позначають. Так розмічають висоту (ширину) рядків і відстань між ними. Потім позначки (крапки, рисочки) з'єднують лініями. Рядки готові. Відстань від верхньої лінії аркуша паперу до верхнього рядка повинна бути менша, ніж від нижньої лінії аркуша до нижнього рядка. З лівого і правого боку аркуша треба відступити на відстань, що дорівнює висоті або ширині букви; її позначають спочатку з верхнього лівого боку аркуша крапкою,

Мал. 26. Зразок шрифту.

А Б В Г Д Е Є
Ж З И І Й К
Л М Н О П Р С
Т У Ф Х Ц Ч
Ш Щ Ъ Ы Ь Э
Ю Я

абвгдеєжзи
іййклмнопр
стуфхцщч
ььэёюя
№

1234567890

**А Б В Г Д Е Є Ж З И
І І К Л М Н О П Р С Т
У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ы
Ь Э Ю Я**

**а б в г д е є ж з и і й к л м
н о п р с т у ф х ц ч ш щ ъ
ы ь э ю я**

ы э ю я

№ 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Мал. 27. Зразок шрифту. Курсив.

коробочки для фарби або туші. Для виготовлення такої коробочки вчитель роздає всім учням по одній стрічці цупкого паперу шириною приблизно 7—8 см, довжиною 20 см. Для цього аркуш паперу для малювання форматом 20 × 30 см можна поділити на чотири стрічки.

Стрічку паперу згинають двічі. Лінії згинання ділять її на три частини: дві бокові — рівні між собою (по 2—2,5 см); середня частина стрічки буде шириною дна, а бокові — стінками коробочки. Далі визначають довжину дна. Довжина дна не повинна бути велика, щоб у коробочку вміщувалось не дуже багато туші або фарби, через те цілком досить залишити для нього приблизно 4 см. Отже, від країв стрічки треба відступити по 8 см і знову зігнути її двічі, впоперек попередніх ліній згинання, як показано на мал. 14. Лінії згинання повинні бути чіткими, різкими. Далі від зовнішніх кутів майбутнього дна коробочки намічають лінії згинання по чотирьох боках (вони ділять прямі кути навпіл). Чітко відмітивши лінії згинання по кутах, складають їх, притискуючи один до одного і загортають у внутрішній бік з обох боків, як показано на мал. 14. Потім по боках, на рівні висоти стінки, згинають кінці, що залишилися, загортають їх на дно і засовують один кінець в інший. Коробочка готова. Тепер можна налити в неї туші або рідкої фарби, але не дуже багато — приблизно до половини (1—1,3 см).

Виконуючи вправи, паличку занурюють до дна. Туш (фарба) з неї не скапуватиме, отже, і плями не буде. Після закінчення роботи туш або

а потім з правого. Так само позначають внизу, і позначки з'єднують лінією. З правого боку аркуша позначають крапками таку саму відстань, як і з лівого, і легенько проводять вертикальні лінії.

Тепер лінії рядків обмежені зверху і знизу, з правого і лівого боків. Так підготовляють робоче поле для зображення окремих частин букв, слів, написів.

Учитель показує учням клашу аркуш паперу з готовим робочим полем, пропонуючи їм підготувати такі самі аркуші до наступного уроку. За допомогою методичних розробок учитель наочно і послідовно показує всю підготовчу роботу, в тому числі виготовлення

АБВГДЕЄЖЗИІЙК
ЛМНОПРСТУФХЦ
ЧШЩЪЫЬЭЮЯ
абвгдеєжзиіїклмно
рст уфхцчшщъыьэюя
№1234567890

Мал. 28. Зразок шрифту. Курсив.

фарбу, що залишилась, зливають назад у флакон, а коробочки здають до наступного уроку. З цупкого паперу легко виготовити коробочку більших розмірів, ніж для фарби (туші), для стружок від олівця, води, нарешті в такій коробочці можна розводити акварельні фарби.

Під час підготовчих вправ учитель повільно показує способи їх виконання за етапами. Для самостійної роботи вдома пропонує учням підготувати палички, розлінувати папір.

На наступному уроці треба виконувати вправи із зображення елементів букв шкільного шрифту. На початку уроку вчитель проводить коротку бесіду про букви академічного шрифту та їх складові частини (за таблицею з елементами букв, що прикріплюється до класної дошки). Таблиця являє собою аркуш паперу, набагато більший за аркуш з учнівського альбома для малювання. Можна використати стандартний аркуш креслярського паперу (60×84 см). На такій таблиці вчитель виконує (на п'яти рядках) паличкою великого розміру збільшені елементи букв. У кожного учня повинен бути аркуш паперу також з п'ятьма рядками. Вище аркуша паперу на парті або столі поставлені коробочки з тушшю. Вчитель пояснює, як виконувати першу підготовчу вправу в першому рядку і показує на таблиці способи виконання частин букв.

Великою паличкою, в якій ширина лопатки дорівнює товщині основних ліній букв, учитель показує рухи і виконання всіх елементів букв порядково.

У першому рядку зображають потовщені лінії. Для цього плаский кінець палички приставляють до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз до нижньої лінії проводять пряму лінію. Потім у такій самій послідовності, не змінюючи положення кінця палички, рухом зверху вниз з невеликим нахилом зліва направо зображають потовщену похилу частину букв. Такі елементи в рядку чергуються ритмічно (це сприятиме розвитку чуття ритму). Таке розташування ліній у рядках красиве, приємне для ока. В другому рядку виконують частини букв з тонких прямих і похилих ліній у ритмічному чергуванні.

По лініях, які зображені на другому рядку таблиці, вчитель проводить кутом великої палички зверху вниз, від лінії верхнього рядка до лінії нижнього рядка. Цю вправу діти виконують протягом усього робочого поля рядка, починаючи з вертикального елемента і чергуючи з похилими елементами, які зображають кутом палички від верхньої лінії рядка рухом зверху вниз з легким нахилом справа наліво до нижньої лінії рядка.

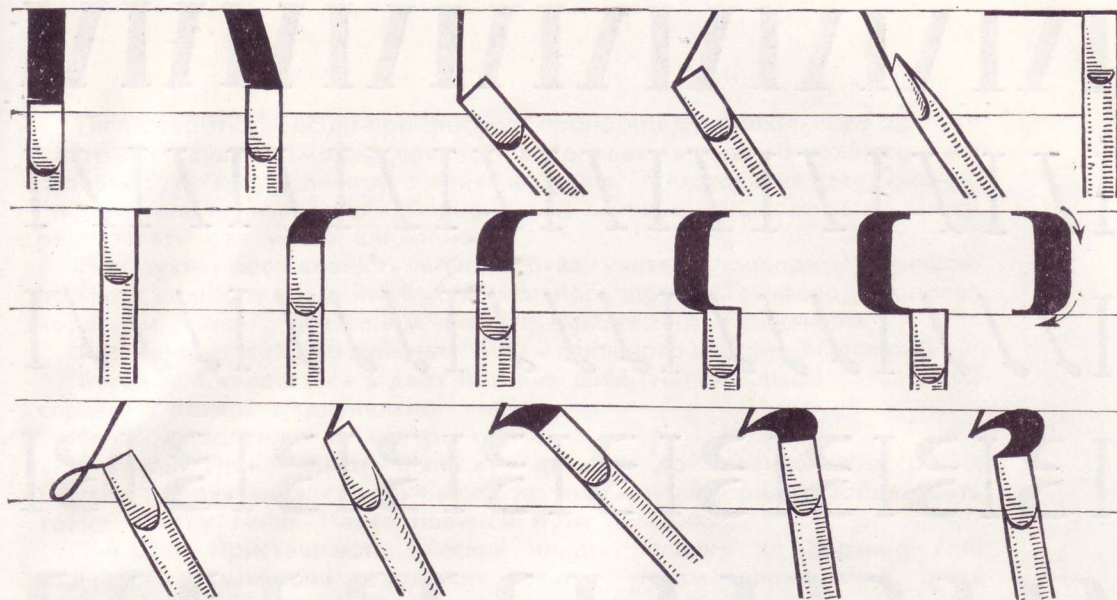
На початку третього рядка зображають тонкі лінії частин букв з переходом у криволінійну форму. Кутом великої палички на рядку таблиці вчитель показує рухи, які повинні виконати учні. Для цього лівий кут палички він прикладає до верхньої лінії третього рядка і рухом зверху вниз (з невеликим нахилом справа наліво) зображає тонку похилу лінію, яка перед нижньою лінією рядка повинна переходити у форму, що трохи нагадує приплюснутий овал. Кінець кривої лінії трохи виводиться за похилу лінію, як показано на мал. 29.

Елементи можна повторювати через тонку лінію.

На четвертому рядку вчитель показує початок вправи із зображення частин букв комбінованої форми з переходом від тонких до потовщених кривих, прямих і похилих частин.

Площиною палички вчитель показує (по таблиці) спосіб виконання вправи. Лівий кут лопатки палички прикладає до верхньої лінії четвертого рядка і рухом зверху вниз зображає коротку, трохи похилу тонку лінію.

Після цього вчитель проводить кутом лопатки палички знизу вгору від нижнього кінця короткої лінії елемента букви до верхньої лінії рядка з легким нахилом зліва направо і поступовим переходом до потовщеної лінії. При цьому лопатка поступово переводиться з кута на всю ширину її робочої площини і трохи повертається у вертикальне положення. Поступово площина лопатки переводиться на лівий кут. Вправа закінчується проведенням тонкої лінії. Так зображають комбінований криволінійний елемент букви з потовщенням посередині. По висоті рядка повинно вміститись дві такі форми, які можна передавати з вертикальною тонкою лінією до кінця робочого поля рядка.

Мал. 29. Виконання елементів букв шкільного шрифту паличкою.

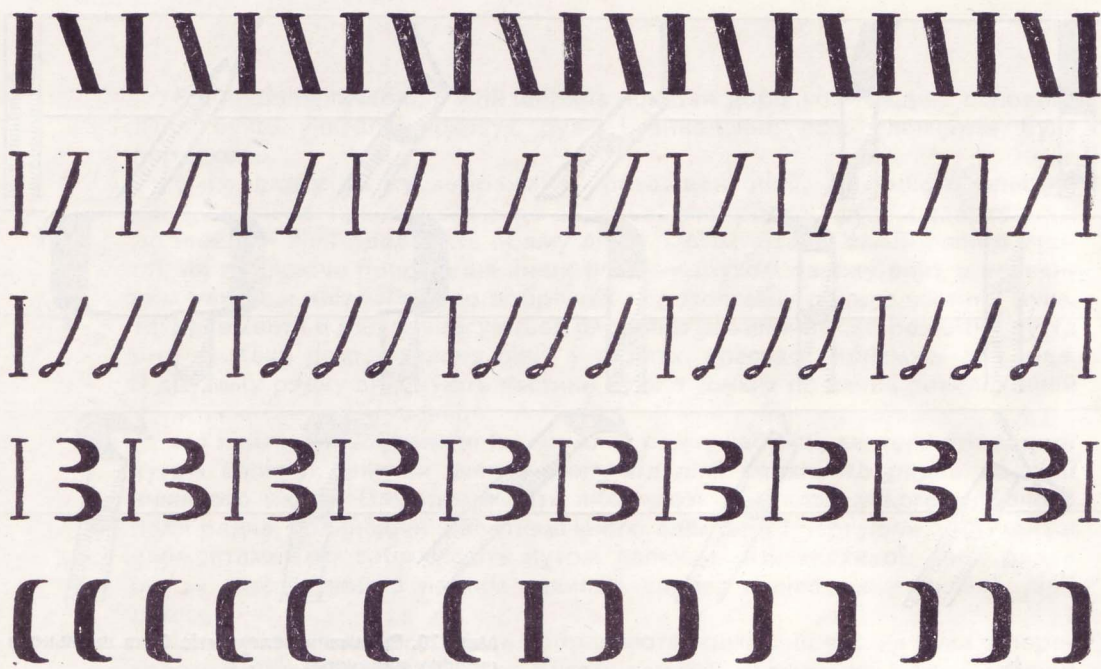
На п'ятому рядку виконують комбіновані елементи букв, які складаються з тонких і потовщених кривих та прямих ліній.

Учитель показує, в якій послідовності виконувати вправу. Приставивши паличку всією шириною робочої площини до верхньої лінії п'ятого рядка, коротким рухом зліва направо зображає тонку лінію, яка потім переходить поступово у криву потовщену лінію. Це здійснюється рухом зліва направо з переходом зверху вниз до нижньої лінії рядка. Не довівши трохи площину лопатки до нижньої лінії рядка, поступово проводять криву лінію, яка закінчується тонкою лінією. Такі елементи букв повторюються до середини рядка.

Від середини п'ятого рядка виконують черговий елемент букви. Рухом площини палички справа наліво (з верхньої лінії) проводиться тонка лінія, яка переходить у потовщену вертикальну лінію і через легке заокруглення закінчується біля нижньої лінії рядка. Вправа повторюється до кінця робочого поля п'ятого рядка.

Учні старанно виконують всі елементи букв. Виконати всю вправу може допомогти рахунок. Наприклад, у першому рядку на слово «раз» зображають лінію зверху вниз. На слова «раз, два» — похилу тонку лінію з переходом у криволінійну форму внизу. На слова «раз, два, три» виконують елементи букв на п'ятому рядку.

Під час проведення уроку вчитель нагадує учням, як треба тримати паличку, як її повертати, стежить, щоб учні не дуже нахилились над

Мал. 30. Елементи букв шкільного шрифту.

партою або столом. Повідомляє, хто правильно виконує вправу. Під час уроку кілька разів показує класу правильно виконані роботи, беручи їх у різних учнів. Це активізує учнів, і вони краще виконують вправи.

Усі завдання виконуються частинами. Після кожного рядка — пауза. Учні кладуть палички і виконують вправи для пальців і кистей рук, роблячи обертові рухи кистями рук з розчепіреними пальцями зліва направо і справа наліво (руки підносять над головою). В кінці уроку вчитель підводить попередні підсумки і дає учням завдання повправлятися вдома в писанні паличкою частин букв.

На третьому і четвертому уроках учням пропонують виконати букви академічного шрифту.

До класної дошки вчитель прикріплює наочний посібник — таблицю з буквами шкільного шрифту: спочатку без засічок, а потім із засічками (називатимемо цей шрифт так, бо цю назву легко запам'ятати; крім того, немає точної назви такого шрифту для шкільного навчання).

На уроці вчитель коротко нагадає учням про основні пропорції букв (товщина вміщується у висоті п'ять раз), звертає увагу на співвідношення частин окремих букв (ширини до висоти), показує широкі букви (полуторні або подвійні, близькі до квадрата), нормальні, середньої ширини букви (одинарні, близькі до прямокутника) і вузькі (напіводинарні — і, ї).

Після короткої бесіди про форму і пропорції букв шкільного шрифту і його застосування можна починати виконувати вправу. В кожного учня повинні бути аркуш паперу з лініями рядків, підготований заздалегідь, і підстругана паличка, плаский кінець якої повинен уміщуватись по висоті рядка п'ять раз усією шириною.

Показуючи послідовність писання букв, учитель проводить паличкою по лініях кожного елемента букви шкільного шрифту, супроводячи показ коротким, точним, доступним для учнів словесним поясненням.

Розглянемо, як зображаються букви шкільного шрифту паличкою.

Буква А. Складається з двох похилих ліній (тонкої зліва і потовщеної справа) і тонкої з'єднувальної лінії.

Букву виконують за чотири етапи.

1-й етап. Приставляють лівий кут палички до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз, справа наліво до нижньої лінії рядка зображають тонку похилу лінію. Нахил повинен бути невеликий.

2-й етап. Приставляють плаский кінець палички до верхньої лінії рядка і, не змінюючи положення палички, рухом зверху вниз, зліва направо до нижньої лінії рядка зображають основну похилу потовщену лінію.

3-й етап. Від середини тонкої похилої лінії кутом плаского кінця палички рухом зліва направо з'єднують обидві похилі лінії.

4-й етап. Зображають засічки. Приставляють лівий кут плаского кінця палички до ліній рядків трохи далі від ліній букв і рухом зліва направо з невеликим виводом за межі ліній букв роблять засічки.

Буква Б. Складається з вертикальної потовщеної лінії, тонкої горизонтальної і криволінійного потовщеного елемента.

Букву виконують за чотири етапи.

1-й етап. Приставляють плаский кінець палички до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз до нижньої лінії рядка проводять пряму вертикальну лінію.

2-й етап. Приставляють плаский кінець палички до лінії верхнього рядка трохи далі від вертикальної лінії букви і рухом зліва направо по лінії рядка зображають тонку верхню частину букви. Її довжина повинна становити не більше двох товщин букви.

3-й етап. Приставляють плаский кінець палички до лінії товщини букви трохи вище від середини і рухом зліва направо з поступовим переходом вниз і поворотом вліво ведуть по нижній лінії рядка до з'єднання з прямою лінією.

4-й етап. Завершують букву зображенням угорі і внизу тонких засічок.

Буква В. Складається з прямої лінії і двох криволінійних форм.

Букву виконують за чотири етапи.

1-й етап. Приставляють плаский кінець палички до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз до нижньої лінії рядка зображають пряму вертикальну лінію.

/ Л А А

Г Б Б

Р В В

Г Г Г

/ Л Д Д

Г Г Г Г

С Є Є

Ж Ж Ж Ж

З З

Ш Ш Ш Ш

2-й етап. Рухом палички зліва направо з поступовим переходом до потовщення і заокруглення зображають верхню криволінійну форму. Лінія з'єднання верхньої криволінійної форми з вертикальною лінією повинна проходити трохи вище середини.

3-й етап. Нижню криволінійну форму зображають так само, як і верхню.

4-й етап. Завершують букву зображенням угорі і внизу тонких засічок.

Буква Г. Складається з потовщеної прямої вертикальної лінії і тонкої горизонтальної лінії.

Букву виконують за три етапи.

1-й етап. Приставляють плаский кінець палички до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз до нижньої лінії рядка зображають вертикальну потовщену лінію.

2-й етап. Рухом палички зліва направо по верхній лінії рядка зображають тонку горизонтальну частину букви. Її довжина не повинна перевищувати двох товщин вертикальної лінії.

3-й етап. Завершують букву зображенням угорі і внизу тонких засічок.

Буква Д. Складається з тонкої й потовщеної похилих вертикальних ліній і горизонтальної лінії з вертикальними засічками.

Букву виконують за чотири етапи.

1-й етап. Кутом плаского кінця палички рухом зверху вниз, справа наліво, до нижньої лінії рядка зображають тонку похилу лінію.

2-й етап. Усією пласкою частиною палички рухом зверху вниз, зліва направо, до нижньої лінії рядка зображають похилу потовщену лінію — основну частину букви.

3-й етап. На нижній лінії рядка обидві похилі лінії з'єднують тонкою лінією, яку зображають або лівим кутом плаского

кінця палички, або пласкою частиною рухом зліва направо.

4-й етап. Завершують букву зображенням унизу тонких засічок.

Буква Е. Складається з прямої вертикальної потовщеної лінії і трьох поперечних горизонтальних ліній.

Букву виконують за п'ять етапів.

1-й етап. Приставляють плаский кінець палички до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз до нижньої лінії рядка зображують вертикальну лінію.

2-й етап. Зображують верхню горизонтальну лінію рухом палички зліва направо. Довжина цієї лінії повинна бути трохи більша від товщини вертикальної лінії.

3-й етап. Кутом пласкої частини палички рухом зліва направо від потовщеної лінії зображують середню тонку лінію. Довжина середньої лінії трохи менша, ніж верхньої.

4-й етап. Кутом пласкої частини палички рухом зліва направо зображують нижню тонку лінію. Її довжина трохи більша, ніж середньої лінії.

5-й етап. Завершують букву зображенням засічок угорі, внизу і посередині.

Буква Є. Складається з криволінійної потовщеної напівкруглої форми і короткої тонкої лінії.

Букву виконують за три етапи.

1-й етап. Приставляють правий кут плаского кінця палички до верхньої лінії рядка. Рухом справа наліво зображують тонку, трохи криву лінію, яка під час руху палички вниз поступово переходить у широку лінію. Біля нижньої лінії рядка рух палички поступово переводиться на лівий кут плаского кінця, і основна частина букви закінчується кривою тонкою лінією трохи вище від лінії рядка.

2-й етап. Лівий кут плаского кінця палички приставляють до зображеної

криволінійної форми (трохи вище від середини) і рухом зліва направо зображують коротку тонку лінію букви.

3-й етап. Завершують букву зображенням у верхній її частині засічки.

Буква Ж. Складається з середньої потовщеної вертикальної лінії, двох потовщених криволінійних частин (зліва і справа від середньої лінії) і двох тонких похилих ліній по обидва боки від середньої лінії.

Букву виконують за шість етапів.

1-й етап. Приставляють плаский кінець палички до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз до нижньої лінії рядка зображують середню потовщену вертикальну лінію.

2-й етап. Зображують ліву потовщену криволінійну частину букви. Приставляють пласку частину палички до середньої лінії трохи вище від середини і рухом справа наліво, з переходом у криволінійну потовщену частину закінчують будувати цю частину букви.

3-й етап. Зображують праву потовщену криволінійну частину букви. Виконують у такій самій послідовності, як і на другому етапі, але в протилежний бік.

4-й етап. Зображують тонку ліву похилу частину букви. Лівий кут плаского кінця палички приставляють до верхньої лінії рядка на відстані від середньої лінії, що дорівнює її товщині, і рухом зверху вниз, зліва направо зображують тонку лінію до з'єднання з криволінійною частиною букви.

5-й етап. Тонку похилу лінію справа від середньої лінії зображують рухом палички зверху вниз, справа наліво, до з'єднання з криволінійною частиною букви.

6-й етап. Завершують букву зображенням засічок і потовщених коротких ліній на кінцях тонких похилих ліній.

Буква З. Складається з двох криволінійних частин.

Букву виконують за три етапи.

1-й етап. Рухом лівого кута плаского кінця палички трохи нижче від верхньої лінії рядка зображають тонку криву лінію, яка переходить у потовщену, і знов тонку криву лінію. Паличку в руці треба злегка повертати. Якщо елемент букви починали виконувати лівим кутом лопатки, то закінчують правим. Верхня криволінійна частина букви повинна зайняти місце трохи менше від половини рядка.

2-й етап. Виконують у такій самій послідовності, як і перший етап.

3-й етап. Завершують букву зображенням засічки у верхній частині букви і маленького доповнення до нижньої кривої лінії.

Буква И. Складається з двох вертикальних потовщених ліній і тонкої з'єднувальної.

Букву виконують за чотири етапи.

1-й етап. Зображають потовщену вертикальну лінію зліва. Прикладають плаский кінець палички до верхньої лінії рядка і рухом униз до нижньої лінії рядка зображають вертикальну лінію.

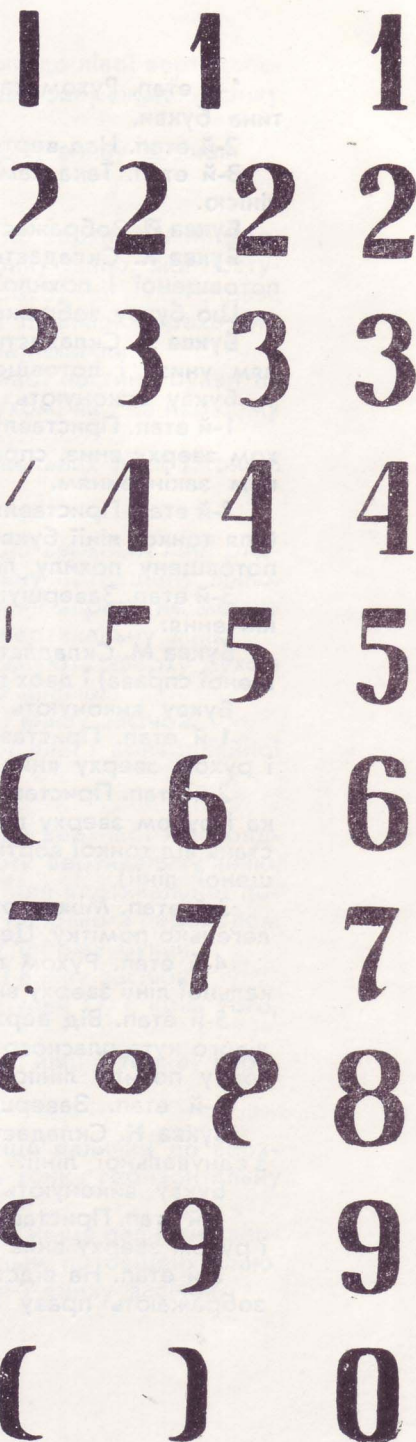
2-й етап. Зображають вертикальну лінію справа. Виконують так само, як і лінію зліва, відступивши від неї на відстань, не меншу як одна її товщина.

3-й етап. Приставляють лівий кут плаского кінця палички до нижньої частини лівої лінії і рухом знизу вгору, зліва направо, зображають тонку з'єднувальну лінію.

4-й етап. Завершують букву зображенням угорі і внизу засічок.

Буква І. Складається з однієї вертикальної лінії, яка розміщена по висоті рядка. Виконується за один прийом усією площиною палички, рухом зверху вниз на всю висоту. Над малою (рядковою) буквою зображається крапка, ширина якої дорівнює товщині букви. Над великою літерою крапка не ставиться.

Буква Іі. Складається з вертикальної лінії та двох крапок над нею. Виконується за три етапи.

Мал. 34. Методична розробка цифр шкільного шрифту, виконаних паличкою.

1-й етап. Рухом палички зверху вниз зображається вертикальна частина букви.

2-й етап. Над вертикальною частиною зліва зображається крапка.

3-й етап. Така сама крапка зображається справа над вертикальною лінією.

Буква Й. Зображається за чотири етапи, як і буква И.

Буква К. Складається з вертикальної потовщеної лінії, криволінійної потовщеної і похилої тонкої лінії.

Цю букву зображають так само, як і букву Ж (за чотири етапи).

Буква Л. Складається з тонкої похилої лінії з криволінійним закінченням унизу і потовщеної похилої лінії.

Букву виконують за три етапи.

1-й етап. Приставляють лівий кут палички до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз, справа наліво, зображають похилу лінію з криволінійним закінченням.

2-й етап. Приставляють плаский кінець палички до верхньої лінії рядка біля тонкої лінії букви і рухом зверху вниз, зліва направо, зображають потовщену похилу лінію.

3-й етап. Завершують букву зображенням засічок і криволінійного закінчення.

Буква М. Складається з двох вертикальних ліній (тонкої зліва і потовщеної справа) і двох похилих ліній (потовщеної справа і тонкої зліва).

Букву виконують за шість етапів.

1-й етап. Приставляють лівий кут палички до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз зображають вертикальну тонку лінію.

2-й етап. Приставляють плаский кінець палички до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз зображають потовщену вертикальну лінію (відстань від тонкої вертикальної лінії повинна становити три товщини потовщеної лінії).

3-й етап. Між вертикальними лініями трохи нижче середини ставлять легенько помітку. Це буде місце з'єднання двох похилих ліній.

4-й етап. Рухом плаского кінця палички від верхньої тонкої вертикальної лінії зверху вниз до помітки зображають потовщену похилу лінію.

5-й етап. Від верхньої частини потовщеної вертикальної лінії рухом лівого кута плаского кінця палички зверху вниз до помітки зображають тонку похилу лінію.

6-й етап. Завершують букву зображенням угорі і внизу засічок.

Буква Н. Складається з двох потовщених вертикальних ліній і однієї з'єднувальної лінії.

Букву виконують за чотири етапи.

1-й етап. Приставляють плаский кінець палички до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз зображають ліву вертикальну потовщену лінію.

2-й етап. На відстані, не меншій ніж товщина лівої потовщеної лінії, зображають праву вертикальну лінію.

3-й етап. Приставляють кут плаского кінця палички до лівої вертикальної лінії трохи вище її середини і рухом зліва направо зображають тонку з'єднувальну лінію.

4-й етап. Завершують букву зображенням угорі і внизу засічок.

Буква О. Складається з двох криволінійних форм.

Букву виконують за два етапи.

1-й етап. Приставляють плаский кінець палички до верхньої лінії рядка і коротким рухом справа наліво зображають тонку лінію, яка поступово переходить у криву потовщену, завдяки переходові руху справа наліво, зверху вниз. Біля нижньої лінії рядка рух палички переходить у криву лінію, яку закінчують будувати лівим кутом палички.

2-й етап. Відступають від зображеної криволінійної частини букви на відстань, не меншу ніж її товщина, і таким самим рухом, як і на першому етапі (але у протилежний бік), завершують букву.

Буква П. Складається з двох потовщених вертикальних ліній і тонкої з'єднувальної лінії.

Букву виконують за чотири етапи.

1-й етап. Приставляють плаский кінець палички до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз зображають ліву вертикальну потовщену лінію.

2-й етап. Відступивши від першої вертикальної лінії вправо не менше ніж на її товщину, зображають другу потовщену вертикальну лінію.

3-й етап. Обидві вертикальні потовщені лінії з'єднують зверху рухом кута плаского кінця палички зліва направо тонкою лінією.

4-й етап. Завершують букву зображенням угорі і внизу засічок.

Буква Р. Складається з вертикальної потовщеної лінії і криволінійної потовщеної частини.

Букву виконують за три етапи.

1-й етап. Приставляють плаский кінець палички до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз до нижньої лінії зображають вертикальну лінію.

2-й етап. Приставляють до верхньої лінії рядка біля вертикальної потовщеної лінії плаский кінець палички і рухом зліва направо з переходом у криву лінію зображають потовщену криволінійну форму букви.

3-й етап. Завершують букву зображенням угорі і внизу засічок.

Буква С. Виконують так само, як і ліву частину букви О, і, крім того, зображають вертикальні засічки.

Буква Т. Складається з потовщеної вертикальної лінії і тонкої горизонтальної.

Букву виконують за три етапи.

1-й етап. Приставляють правий кут плаского кінця палички до верхньої лінії рядка і рухом зліва направо зображають тонку горизонтальну лінію (довжина її становить три товщини букви).

2-й етап. Від середини тонкої лінії рухом плаского кінця палички зверху вниз до нижньої лінії рядка зображають вертикальну потовщену лінію.

3-й етап. Завершують букву зображенням угорі і внизу засічок.

Буква У. Складається з короткої потовщеної похилої лінії і похилої тонкої лінії по висоті рядка.

Букву виконують за три етапи.

1-й етап. Приставляють плаский кінець палички до верхньої лінії рядка і, не змінюючи її положення, рухом зліва направо, зверху вниз зображають коротку потовщену похилу лінію (завдовжки трохи нижче середини рядка).

2-й етап. Від верхньої лінії рядка, назустріч короткій потовщеній лінії, ведучи кутом плаского кінця палички справа наліво, зверху вниз, зображають тонку похилу лінію з криволінійним закінченням унизу.

3-й етап. Завершують букву зображенням угорі засічок.

Буква Ф. Складається з потовщеної вертикальної лінії і двох криволінійних потовщених частин з боків.

Букву виконують за чотири етапи.

1-й етап. Приставляють плаский кінець палички до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз зображають вертикальну потовщену лінію.

2-й етап. Трохи відступають від верхньої лінії рядка і, приставивши плаский кінець палички з лівого боку до вертикальної лінії, рухом справа наліво і поступово вниз зображають тонку лінію з переходом у криву потовщену лінію, яку трохи нижче середини рядка повертають лівим кутом палички до вертикальної лінії.

3-й етап. Криволінійну потовщену частину букви справа зображають так само, як і на другому етапі, але в протилежний бік.

4-й етап. Завершують букву зображенням угорі і внизу засічок.

Буква Х. Складається з двох похилих ліній, що перетинаються (потовщеної і тонкої).

Букву виконують за три етапи.

1-й етап. Приставляють плаский кінець палички до верхньої лінії рядка і не змінюючи її положення, рухом зліва направо, зверху вниз зображають потовщену похилу лінію.

2-й етап. Приставляють до верхньої лінії лівий кут плаского кінця палички і рухом справа наліво, зверху вниз зображають тонку похилу лінію, яка повинна перетинатись із потовщеною лінією трохи вище її середини. Відстань між похилими лініями угорі повинна бути менша, ніж унизу.

3-й етап. Завершують букву зображенням угорі і внизу засічок.

Буква Ц. Виконують так само, як букви И, Н, П, лише з'єднувальну тонку горизонтальну лінію зображають на нижній лінії рядка.

Буква має дві горизонтальні засічки і одну вертикальну.

Буква Ч. Складається з потовщеної вертикальної лінії і криволінійного елемента.

Букву виконують за три етапи.

1-й етап. Приставляють пласку частину палички до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз зображають потовщену лінію трохи вище середини

рядка. Біля середини рядка рухом палички зліва направо через криву лінію зображають коротку горизонтальну лінію.

2-й етап. Відступивши від вертикальної частини зображеної лінії не менше як на одну її товщину, рухом зверху вниз пласкою частиною палички зображають потовщену вертикальну лінію.

3-й етап. Завершують букву зображенням угорі і внизу горизонтальних засічок.

Букви Ш, Щ. Складаються з трьох вертикальних потовщених ліній, які відділені одна від одної на відстань, що дорівнює їх товщині.

Виконують ці букви так само, як і букви И, Н, П, Ц. Відрізняються вони лише засічками (у буквах Ц і Щ є вертикальна засічка).

Буква Ю. Складається з вертикальної потовщеної лінії і двох потовщених криволінійних елементів.

Букву виконують за п'ять етапів.

1-й етап. Приставляють до верхньої лінії рядка плаский кінець палички і рухом зверху вниз до нижньої лінії рядка зображають вертикальну потовщену лінію.

2-й етап. На невеликій відстані від вертикальної лінії (не більше її товщини), приставивши плаский кінець палички до лінії верхнього рядка, зображають елемент букви С.

3-й етап. На невеликій відстані від попереднього елемента зображають наступну частину букви, схожу на елемент букви О.

4-й етап. Трохи вище від середини вертикальної лінії лівим кутом плаского кінця палички рухом зліва направо зображають тонку з'єднувальну лінію.

5-й етап. Завершують букву зображенням угорі і внизу горизонтальних засічок.

Буква Я. Складається з потовщеної вертикальної лінії, криволінійного напівкруглого елемента і потовщеного похилого елемента з криволінійним закінченням унизу.

Букву виконують за чотири етапи.

1-й етап. Приставляють плаский кінець палички до верхньої лінії рядка і коротким рухом справа наліво зображають криволінійний напівкруглий елемент, який з поступовим змінюванням руху палички вниз і праворуч переходить у потовщену і знов у тонку лінію.

2-й етап. Від початку криволінійного елемента рухом плаского кінця палички вниз до нижньої лінії рядка зображають вертикальну лінію.

3-й етап. Від середини нижньої частини криволінійного елемента букви рухом пласкої частини палички з нахилом вліво зображають потовщений елемент, трохи скривлений унизу.

4-й етап. Завершують букву зображенням горизонтальних засічок угорі і внизу вертикальної лінії.

Буква Ъ. Складається з вертикальної потовщеної лінії і криволінійного потовщеного елемента.

Букву виконують за три етапи.

1-й етап. Приставляють плаский кінець палички до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз до нижньої лінії рядка зображають потовщену вертикальну лінію.

2-й етап. Приставляють паличку до вертикальної лінії трохи вище від її середини і рухом зліва направо, вниз і наліво зображають тонку криволінійну лінію, яка поступово переходить у потовщену і знов у тонку лінію.

3-й етап. Завершують букву зображенням угорі і внизу букви горизонтальних засічок.

Знак оклику. Складається з потовщеної вертикальної лінії і крапки. Його зображають рухом плаского кінця палички зверху вниз трохи вище від середини рядка. Потім унизу, в межах рядка, під знаком оклику ставлять крапку.

Знак питання. Складається з криволінійного потовщеного елемента і крапки. Зображають його лівим кутом плаского кінця палички рухом зліва направо з поступовим переходом униз на весь плаский кінець палички і знов на лівий кут, яким закінчують будувати звужений унизу криволінійний елемент. Потім унизу під знаком питання, в межах рядка, ставлять крапку.

Показуючи послідовність виконання букв за допомогою палички, вчитель повинен чітко пояснити учням, як приставляти її робочий кінець до поверхні паперу, як рухати нею, у якому напрямі. Під час уроку вчитель повинен заохочувати учнів, які правильно зображають букви, показувати всьому класові роботи тих учнів, які правильно виконали завдання.

ЗОБРАЖЕННЯ ЦИФР ВІД 1 ДО 10 І НАПИСІВ ШКІЛЬНИМ ШРИФТОМ

Урок починається короткою бесідою про значення цифр, їх відмінність від букв, про пропорції. На дошці вчитель великими графічними знаками ілюструє форму кожної цифри. Наочним посібником може бути таблиця, яку вчитель може виготовити на стандартному аркуші креслярського паперу. Подібно до показу прийомів зображення букв, учитель великою паличкою рухає по лініях елементів цифр. При цьому додержується правила виконання цифрових знаків, починаючи з лівого боку направо, послідовно елемент за елементом.

Розглянемо послідовність зображення цифр.

Цифра 1. Складається з потовщеної вертикальної лінії, короткої похилої тонкої лінії і горизонтальних засічок.

Цифру виконують за три етапи.

1-й етап. Пласким кінцем палички рухом від верхньої лінії рядка до нижньої зображають потовщену вертикальну лінію.

2-й етап. Від верхньої частини вертикальної потовщеної лінії кутом плаского кінця палички рухом звернувши вниз, з нахилом справа наліво, зображають коротку похилу тонку лінію.

3-й етап. Кутом палички рухом зліва направо зображають тонкі горизонтальні засічки.

Цифра 2. Складається з двох криволінійних елементів і потовщеної горизонтальної лінії.

Цифру виконують за чотири етапи.

1-й етап. Приставляють лівий кут плаского кінця палички трохи вище верхньої лінії рядка і ведуть зліва направо, поступово повертаючи паличку на її пласку частину, і переводять рух униз. Потім правим кутом палички, не відриваючи її від паперу, рухом справа наліво біля нижньої лінії рядка закінчують зображати криволінійний (з потовщенням) елемент.

2-й етап. Від нижньої частини криволінійного елемента букви пласким кінцем палички рухом зліва направо зображають горизонтальний потовщений елемент.

3-й етап. Від верхньої частини криволінійного елемента, приставивши правий кут плаского кінця палички, рухом справа наліво вниз, переводячи на її пласку частину, зображають коротку криволінійну частину цифри.

4-й етап. На кінці правої частини потовщеної горизонтальної лінії коротким рухом кута плаского кінця палички зображають тонку засічку.

Цифра 3. Складається з двох криволінійних елементів.

Цифру виконують за чотири етапи.

1-й етап. Лівим кутом плаского кінця палички від верхньої лінії рядка криволінійним рухом зліва направо, вниз наліво, поступово переводячи паличку на її пласку частину і правий кут, зображають верхній криволінійний елемент цифри, який закінчується вище середини рядка.

2-й етап. Від нижньої лінії верхнього елемента цифри у такій самій послідовності виконують нижній криволінійний елемент.

3-й етап. Виконують так само, як і короткий криволінійний елемент у цифрі 2.

4-й етап. Починають трохи вище від нижньої лінії рядка. Коротким рухом плаского кінця палички, переводячи її на лівий кут, зображають короткий елемент цифри.

Цифра 4. Складається з потовщеної вертикальної лінії по висоті рядка, тонкої похилої і короткої горизонтальної тонкої лінії.

Цифру виконують за чотири етапи.

1-й етап. Зображати цифру починають з тонкої похилої лінії. Виконують її кутом плаского кінця палички рухом звернувши вниз із нахилом справа наліво. Закінчується ця лінія трохи нижче від середини рядка.

$$\begin{array}{ccccccc} - & + & \times & \cdot & = & & \\ 1 & + & 7 & - & 3 & = & 5 \end{array}$$

Мал. 35. Виконання напису паличкою. Арифметичні знаки.

2-й етап. Від початку похилої тонкої лінії рухом зверху вниз зображають потовщену вертикальну лінію.

3-й етап. Нижню частину похилої лінії і потовщену вертикальну лінію з'єднують горизонтальною тонкою лінією, яку виконують кутом плаского кінця палички.

4-й етап. На нижній частині потовщеної вертикальної лінії кутом плаского кінця палички зображають горизонтальні засічки.

Цифра 5. Складається з горизонтального потовщеного криволінійного елемента і тонкого вертикального.

Цифру виконують за чотири етапи.

1-й етап. Рухом зверху вниз кутом плаского кінця палички зображають тонку вертикальну лінію, яка трохи не доходить до половини рядка.

2-й етап. Від верхньої частини тонкої лінії пласким кінцем палички рухом зліва направо зображають коротку потовщену лінію (довжина трохи більша за дві її товщини).

3-й етап. Від нижньої частини тонкої лінії зображають криволінійний елемент з потовщенням у такій самій послідовності, як і в цифрі 3.

4-й етап. Нижню частину криволінійного елемента закінчують так само, як і в цифрі 3.

Цифра 6. Складається з криволінійного потовщеного елемента по висоті рядка, криволінійного елемента, по висоті трохи більшого від половини рядка, і короткого криволінійного елемента.

Цифру виконують за три етапи.

1-й етап. Приставляють лівий кут плаского кінця палички до верхньої лінії рядка і коротким рухом справа наліво, вниз і направо зображають коротку тонку лінію, що переходить у криву, а потім у пряму потовщену лінію, яку закінчують зміною руху направо і на лівий кут палички.

2-й етап. Приставляють паличку трохи вище середини потовщеного елемента і криволінійним рухом, як і при виконанні цифри 3, зображають криволінійний елемент з потовщенням.

3-й етап. Приставляють плаский кінець палички до початку першого елемента і коротким рухом (трохи криволінійним) зображають короткий криволінійний елемент.

Цифра 7. Складається з потовщеного горизонтального елемента і похилого елемента з потовщенням біля нижньої лінії рядка.

Цифру виконують за три етапи.

1-й етап. Приставляють плаский кінець палички з легким нахилом до верхньої лінії рядка і рухом зліва направо зображають горизонтальний потовщений елемент цифри (завдовжки трохи більший від двох її товщин).

2-й етап. Приставляють правий кут плаского кінця палички до потовщеного елемента цифри (з правого боку) і рухом зверху вниз, з легким нахилом і переходом на пласку частину палички зображають похилий елемент цифри з потовщенням біля нижньої лінії.

3-й етап. З лівого боку потовщеного горизонтального елемента кутом плаского кінця палички зображають коротку вертикальну засічку.

У нижній частині цифри з правого боку може бути похила коротка засічка.

Цифра 8. Складається з двох замкнутих криволінійних з потовщенням елементів, з'єднаних між собою.

Цифру виконують за чотири етапи.

1-й етап. Приставляють правий кут плаского кінця палички до верхньої лінії рядка і коротким рухом, переводячи паличку на пласку її частину, вниз і направо зображають ліву частину верхнього криволінійного елемента цифри, довжина якого повинна бути трохи менша за половину рядка.

2-й етап. У такій самій послідовності, але в протилежний бік, зображають праву частину верхнього криволінійного елемента.

3-й етап. Зліва під верхнім криволінійним елементом цифри зображають ліву частину нижнього криволінійного елемента в такій самій послідовності, як і на першому етапі.

4-й етап. Праву частину нижнього криволінійного елемента з потовщенням, довжина якого трохи більша за половину висоти рядка, і криволінійного потовщеного елемента по висоті рядка.

Цифра 9. Складається з криволінійного по висоті рядка і потовщеного криволінійного елементів.

Цифру виконують за три етапи.

1-й етап. Виконують так само, як лівий потовщений криволінійний елемент цифри 8, але довжина його повинна доходити трохи нижче від половини рядка.

2-й етап. Приставляють плаский кінець палички біля верхньої лінії рядка на відстані, трохи більшій за ширину пласкої частини палички, і коротким рухом зліва направо від криволінійного елемента і вниз з переходом на потовщену вертикальну лінію, яку коротким рухом справа наліво біля нижньої лінії рядка переводять у криволінійну частину цифри, зображають потовщений елемент по висоті рядка.

3-й етап. Виконують так само, як нижній криволінійний елемент у цифрах 3 і 5.

Цифра 0. Складається з двох криволінійних потовщених елементів.

Цифру 0 зображають так само, як і букву О.

Арифметичні знаки $+$, $-$, $\times$, $=$ виконують тонкими лініями кутом плаского кінця палички.

Цифри й арифметичні знаки учні виконують на двох рядках, розташованих на аркуші паперу трохи вище його середини. Відстань від верхнього краю аркуша до верхньої лінії першого рядка повинна бути менша, ніж відстань від нижнього краю аркуша до нижньої лінії другого рядка.

На другому аркуші паперу пропонують учням виконувати напис. Текст для писання підбирає учитель. При цьому мають на увазі не

тільки розвиток практичних навичок, але й виховне значення змісту напису.

Висота рядків і розмір букв лишаються такими самими, як і при виконанні алфавіту.

Виконання цієї вправи дасть змогу закріпити в учнів знання форм букв даного шрифту і навчити використовувати їх у шрифтовій роботі. Щоб весь напис добре сприймався зором, його треба зрівноважити з форматом аркуша паперу.

Текст вправи, якщо він посильний учням для виконання (до кінця уроку), може зайняти не більше двох-трьох рядків, які розташовують так само, як і в попередній вправі з цифрами (відстань від нижнього краю аркуша до нижнього рядка більша, ніж від верхнього краю аркуша до верхнього рядка; з боків відстань повинна бути однаковою).

Слова тексту треба зрівноважувати на кожному рядку з лівого і правого боків, а також з іншими рядками.

Це завдання можна полегшити, якщо перед цим намітити розташування слів у рядку, не зображаючи олівцем при цьому елементів букв, а тільки однією лінією визначаючи місце для них і місце для слів. Вправу ж виконують паличкою.

Отже, протягом п'яти-шести уроків учні можуть дістати основні відомості про шкільний шрифт і набути перших навичок у зображенні букв, цифр і слів.

Звичайно, перші вправи не будуть досить чіткі за формою. Деякі букви вийдуть не зовсім рівними, але це природно, бо учні вперше зображають цей шрифт паличкою.

Згодом, у процесі оволодіння навичками, краще розвиватиметься окомір, чуття пропорції, учні матимуть деякий досвід, отже, і букви будуть кращі за формою. Але для цього треба частіше зображати шрифт паличкою, яку не може замінити плакатне перо (ним не можна зображати тонких елементів, користуючись його кутом: фарба або туш витечуть і утворять пляму).

Оцінки за роботи учнів виставляють, беручи до уваги їх індивідуальні особливості і виховні завдання. При цьому звертають увагу на грамотне виконання всіх вимог у такій послідовності:

1. Лінії рядків повинні бути рівні.
2. Правильно розташоване робоче поле для шрифту на аркуші паперу (знизу відстань більша, ніж зверху, а з боків — однакова).
3. Окремі елементи букв у підготовчих вправах і букви зображені паличкою правильно.

Крім того, треба враховувати старанне виконання завдання.

Підводячи підсумки виконання вправ, учитель показує класові кращі роботи учнів і пояснює, за що виставив відмінну або добру оцінку. Не показуючи всьому класові робіт, які оцінені нижче, вчитель відмічає, що деякі учні дістали нижчі оцінки через те, що не досить уважно

поставились до завдання, яке виконували недбайливо, з помилками підготували рядки або в них була погано підстругана паличка.

Найкращі роботи учнів учитель залишає для шкільної виставки або як наочний посібник для проведення уроку на цю тему в паралельних класах, або, нарешті, для показу в майбутньому навчальному році іншим учителям.

ЗОБРАЖЕННЯ БУКВ АЛФАВІТУ РУБЛЕНИМ ШРИФТОМ (Вправи на два уроки)

На початку уроку з вивчення рубленого шрифту учням подають загальні відомості, порівнюють його з каліграфічним та шкільним шрифтом. Щоб визначити характерні особливості форм букв цього шрифту, вчитель відзначає однакову товщину всіх складових частин кожної букви. Всі елементи рубленого шрифту зображають лініями однакової товщини, тим часом як в шкільному шрифті (який іноді називають контрастним) бачимо різкий контраст між потовщеними і тонкими лініями. Рублений шрифт більш вагомий за тональним і кольоровим навантаженням, через те у пропорціях 1 : 5 : 3 (товщина букви вміщується у її висоті п'ять раз і в ширині — три рази) його легко сприйматиме наш зір на значній відстані. Таким шрифтом можна виразити силу, монументальність і т. д.

Після вивчення і набуття перших навичок у зображенні жирного рубленого шрифту учні можуть використати його для писання заголовків стінгазет, лозунгів, різних написів, які треба буде сприймати із значної відстані.

Протягом уроку малювання з вивчення рубленого шрифту треба, щоб учні виконали лінії рядків у таких самих співвідношеннях до формату паперу, як для перших вправ з оволодіння академічним шрифтом (від верхнього краю аркуша паперу до верхньої лінії першого рядка — 1,5—2 см, висота рядків — 2 см, відстань між рядками — 1,5 см).

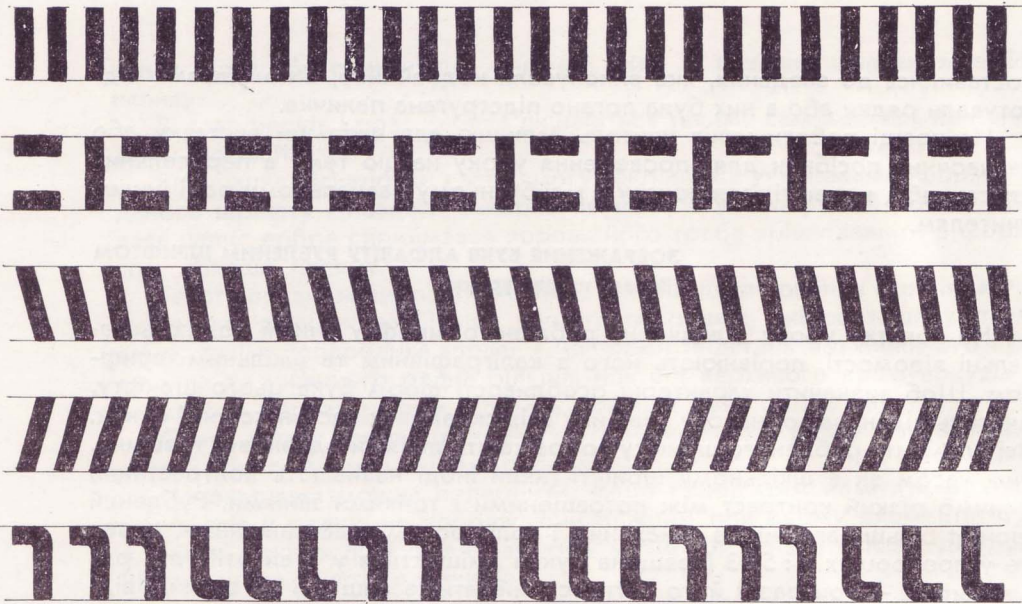
На уроці кожний учень повинен підготувати по три-чотири аркуші паперу з п'ятьма рядками для вправ з рубленого шрифту для даного і наступного уроків, після чого мусить виконати підготовчі вправи до рубленого шрифту.

Елементи букв рубленого шрифту простіші, ніж шкільного. Учні виконують їх легко і чітко протягом уроку, починаючи з верхнього рядка, у такій послідовності.

1-й рядок. Зображення вертикальної лінії. Виконують рухом зверху вниз усією робочою площиною плаского кінця палички.

2-й рядок. Зображення горизонтальних ліній елементів букв. Виконують пласким кінцем палички рухом зліва направо. Чергуються через вертикальну лінію.

3-й рядок. Зображення похилої лінії. Виконують рухом зверху вниз з легким нахилом палички зліва направо. Для цього плаский кінець палички приставляють до верхньої лінії рядка і її положення не змінюється

Мал. 36. Елементи букв рубленого шрифту, виконані паличкою.

до закінчення зображення елемента. Щоб виконання вправи сприяло розвиткові чуття ритму і було приємне для зорового сприймання, можна чергувати зображення двох-трьох похилих ліній з вертикальною.

4-й рядок. Зображення лінії зверху вниз з нахилом справа наліво. Порівняно з попереднім рядком виконують у протилежний бік, чергуючи зображення двох-трьох похилих ліній з однією вертикальною.

5-й рядок. Зображення комбінованих ліній із заокругленням. Виконувати починають з лівого боку. Спочатку проводять коротку горизонтальну лінію, потім від її нижнього кута зображають вертикальну лінію по висоті рядка. Ці лінії з'єднують маленькими заокругленнями. Елементи букви чергуються так, як показано на мал. 36.

Як наочний посібник учитель пропонує учням таблицю з п'ятьма рядками елементів букв рубленого шрифту. Великою паличкою показує необхідні рухи при зображенні елементів букв.

Після того як учні заповнять один рядок, треба, щоб їх руки відпочили, — розім'яти пальці і кисті рук. У кінці уроку, після того, як учні виконають вправу, вчитель дає їм завдання потренуватись удома самостійно, зображаючи елементи букв, які важко даються.

На наступному уроці учні вивчатимуть букви рубленого шрифту, на зображення яких потрібно значно більше часу, ніж на зображення букв шкільного шрифту.

Як наочний посібник учитель прикріплює до класної дошки таблицю з алфавітом. У кожного учня на парті або на столі є аркуш паперу з лініями рядків, виконаних на попередньому уроці.

Показуючи учням букви і пояснюючи способи їх виконання, вчитель визначає, з яких елементів складається кожна буква і в якій послідовності треба їх зображати.

Буква А. Складається з двох похилих елементів і одного горизонтального (з'єднувального).

Букву виконують за три етапи.

1-й етап. Приставляють паличку до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз з невеликим нахилом справа наліво зображають ліву похилу лінію.

2-й етап. Від початку лівої похилої лінії рухом палички зверху вниз з невеликим нахилом зліва направо зображають праву похилу лінію.

3-й етап. Рухом палички зліва направо з'єднують обидві похилі лінії горизонтальною лінією такої самої товщини, як і похилі лінії.

Буква Б. Складається з вертикальної лінії по висоті рядка, короткої горизонтальної лінії і криволінійного елемента.

Букву виконують за шість етапів.

1-й етап. Рухом палички зверху вниз зображають ліву частину букви — вертикальну лінію.

2-й етап. Приставляють паличку до верхньої частини вертикальної лінії і рухом зліва направо вздовж верхньої лінії рядка зображають коротку горизонтальну лінію.

3-й етап. Приставляють паличку до нижньої частини вертикальної лінії і рухом зліва направо вздовж нижньої лінії рядка зображають горизонтальну лінію, трохи коротшу за верхню.

4-й етап. Таку саму лінію зображають трохи вище від середини вертикальної лінії.

5-й етап. Нижні кути середньої і нижньої коротких горизонтальних ліній з'єднують короткою вертикальною лінією.

6-й етап. Приставляють лівий кут плаского кінця палички до місця з'єднання коротких ліній і пласким кінцем зображають верхню, потім нижню заокруглені частини і криволінійний елемент.

Буква В. Складається з вертикальної лінії і двох криволінійних елементів.

Букву виконують за сім етапів.

1-й етап. Рухом палички зверху вниз зображають ліву частину букви — вертикальну лінію.

2-й етап. Від вертикальної лінії рухом зліва направо по верхній лінії рядка зображають верхню коротку горизонтальну лінію.

3-й етап. Таку саму лінію зображають внизу по нижній лінії рядка рухом палички від вертикальної лінії зліва направо.

4-й етап. Трохи вище середини вертикальної лінії рухом палички зліва направо зображають коротку горизонтальну лінію.

/ Л А

І Г С Е Б Б

І Г С Е В В

І Г

/ Л Д Д

І Г С Е

І Г С Е Е

І Ч Ж Ж Ж

І Ш Ш Ш Ш

І Ш Ш Ш Ш

5-й етап. Нижній кут верхньої горизонтальної лінії і верхній кут середньої горизонтальної лінії рухом палички зверху вниз з'єднують короткою вертикальною лінією.

6-й етап. Нижній кут середньої горизонтальної лінії і верхній кут нижньої горизонтальної лінії з'єднують короткою вертикальною лінією.

7-й етап. Верхні кути букви з'єднують криволінійним елементом у такій самій послідовності, як і в букві Б.

Буква Г. Складається з вертикальної лінії по висоті рядка і короткої горизонтальної.

Букву виконують за два етапи.

1-й етап. Рухом палички зверху вниз зображають ліву частину букви — вертикальну лінію.

2-й етап. Від верхньої частини вертикальної лінії рухом палички вздовж верхньої лінії рядка зліва направо зображають коротку горизонтальну лінію.

Буква Д. Складається з двох похилих і однієї горизонтальної ліній.

Букву виконують за чотири етапи.

1-й і 2-й етапи. Виконують так само, як в букві А.

3-й етап. Рухом палички зліва направо обидві похилі лінії з'єднують унизу горизонтальною лінією з невеликим виведенням її за межі похилих ліній.

4-й етап. Від горизонтальної лінії (з'єднувальної) рухом палички зверху вниз зображають дуже короткий елемент — спочатку зліва, а потім справа.

Буква Е. Складається з вертикальної лінії по висоті рядка і трьох коротких горизонтальних ліній.

Букву виконують за чотири етапи.

1, 2, 3, 4 етапи виконують так само, як у букві В, тільки довжина горизонтальних ліній не повинна бути однаковою (середня лінія коротша, ніж верхня, а нижня трохи довша за верхню).

Буква Є. Складається з вертикального елемента із заокругленням і трьох коротких горизонтальних ліній.

Букву виконують за п'ять етапів.

Мал. 37. Методична розробка букв рубленого шрифту, виконаних паличкою.

1-й етап. Приставляють паличку до площини рядка паперу трохи нижче від верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз зображають ліву частину букви — вертикальний елемент, який трохи не доводять до нижньої лінії рядка.

2-й етап. Від правого верхнього кута вертикального елемента букви рухом палички зліва направо зображають верхню коротку горизонтальну лінію.

3-й етап. Від правого нижнього кута вертикального елемента букви зображають нижню коротку горизонтальну лінію (у такій самій послідовності, як і верхню).

4-й етап. Трохи вище від середини вертикальної лінії рухом палички зліва направо зображають коротку горизонтальну лінію.

5-й етап. Приставляють плаский кінець палички на стику вертикальної і короткої горизонтальної ліній і криволінійним рухом, опираючись на правий кут плаского кінця палички, зображають заокруглення на верхньому і нижньому кутах.

Буква Ж. Складається з вертикальної лінії по висоті рядка і чотирьох похилих ліній.

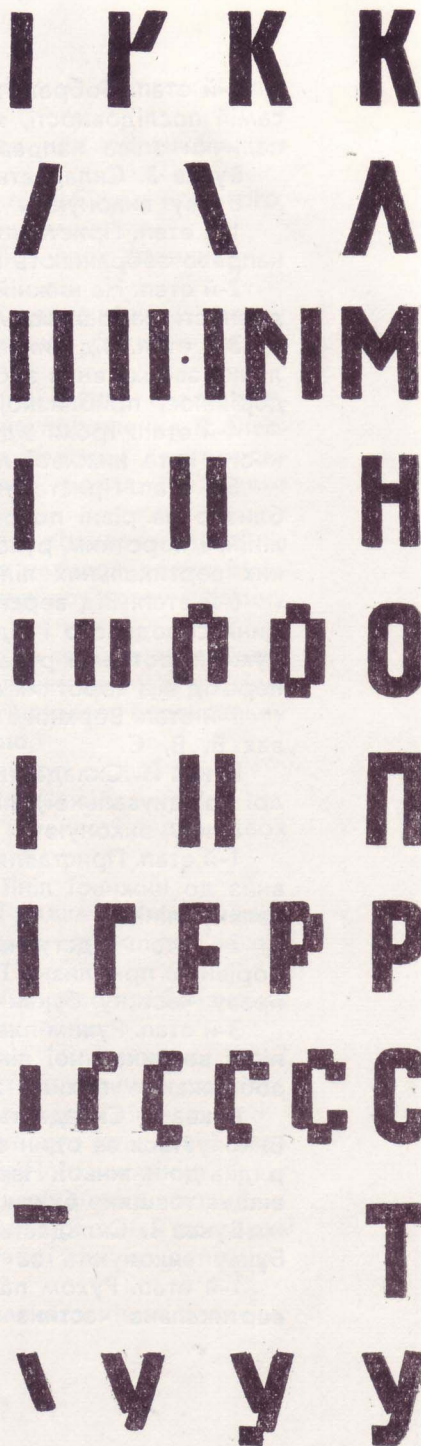
Букву виконують за п'ять етапів.

1-й етап. Приставляють паличку до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз до нижньої лінії рядка зображають середній елемент букви—вертикальну лінію.

2-й етап. Приставляють паличку до верхньої лінії рядка трохи лівіше від вертикальної лінії букви і рухом зверху вниз, із нахилом зліва направо до середини вертикальної лінії зображають верхній лівий похилий елемент.

3-й етап. Приставляють паличку до лівого похилого елемента букви, трохи вище від середини вертикальної лінії, і рухом зверху вниз, із нахилом (трошки більшим, ніж у верхньому елементі) справа наліво зображають лівий нижній похилий елемент букви.

4-й етап. Приставляють паличку до верхньої лінії рядка трохи правіше вертикального елемента букви і рухом зверху вниз, із нахилом справа наліво до середини вертикальної лінії зображають верхній правий похилий елемент букви.

5-й етап. Зображують нижній правий похилий елемент букви у такій самій послідовності, як і нижній лівий похилий елемент, але рухом палички зліва направо.

Буква З. Складається з двох криволінійних елементів.

Букву виконують за сім етапів.

1-й етап. Приставляють паличку до верхньої лінії рядка і рухом зліва направо зображують верхню коротку горизонтальну лінію.

2-й етап. На нижній лінії рядка на такому ж рівні і в такій самій послідовності зображують нижню коротку горизонтальну лінію.

3-й етап. Від нижнього кута верхньої горизонтальної лінії рухом палички зверху вниз зображують дуже коротку лінію (завдовжки таку, що дорівнює, приблизно, її товщині).

4-й етап. Трохи відступивши від цієї лінії, рухом зверху вниз до верхнього кута нижньої лінії зображують ще одну коротку лінію.

5-й етап. Приставляють паличку трохи вище від середини рядка, приблизно на рівні половини довжини верхньої і нижньої горизонтальних ліній, і коротким рухом зліва направо з'єднують ліві нижні кути коротких вертикальних ліній.

6-й етап. Від верхнього короткого вертикального елемента до середини середнього і від середнього до нижнього вертикального елемента дуже короткими рухами палички з легким заокругленням зображують перехід від коротких вертикальних елементів букви до середнього.

7-й етап. Верхній і нижній кути букви заокруглюють так само, як у буквах Б, В, Є.

Буква И. Складається з двох вертикальних ліній по висоті рядка і похилої (з'єднувальної) лінії.

Букву виконують за три етапи.

1-й етап. Приставляють паличку до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз до нижньої лінії рядка зображують ліву частину букви — вертикальну лінію.

2-й етап. Відступивши від лівої вертикальної лінії на відстань, що дорівнює приблизно її товщині, рухом палички зверху вниз зображують праву частину букви — вертикальну лінію.

3-й етап. Рухом плаского кінця палички знизу вгору від нижнього кута лівої вертикальної лінії до верхнього кута правої вертикальної лінії зображують похилу з'єднувальну лінію.

Буква І. Складається з однієї вертикальної лінії і крапки над нею. Виконується за один етап, рухом палички зверху вниз, від верхньої лінії рядка до нижньої. Над малою буквою зображується крапка, що не перевищує товщини букви. Над великою літерою крапка не ставиться.

Буква Іі. Складається з вертикальної лінії і двох крапок над нею. Букву виконують за три етапи.

1-й етап. Рухом палички зверху вниз по вишині рядка зображується вертикальна частина букви.

2-й етап. Над вертикальною лінією, близько до неї, з лівого боку зображується крапка.

3-й етап. Така сама крапка зображується справа над вертикальною лінією.

Буква Й. Зображають так само, як і букву И, але ця буква, крім того, має виносний елемент, який зображають над рядками.

Буква К. Складається з однієї вертикальної лінії і двох похилих.

Букву виконують за три-чотири етапи.

1-й етап. Приставляють паличку до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз до нижньої лінії рядка зображають ліву частину букви — вертикальну лінію.

2-й етап. Приставляють паличку до верхньої лінії рядка трохи правіше від середнього елемента букви і, не змінюючи положення її плоского кінця, рухом зверху вниз, з нахилом справа наліво і до середини вертикальної лінії зображають верхній правий похилий елемент букви.

3-й етап. Приставляють паличку до кінця верхнього похилого елемента і, не змінюючи її положення, рухом зверху вниз, з нахилом трохи більшим, ніж у верхньому елементі, зображають нижню праву частину букви — похилу лінію.

Якщо обидві похилі лінії утворюють гострий кут на стику з вертикальною лінією, то на четвертому етапі, приставивши паличку до лівої частини букви трохи вище від її середини, рухом зліва направо вертикальну і похилі лінії з'єднують короткою горизонтальною.

Буква Л. Складається з двох похилих ліній по висоті рядка.

Виконують букву так само, як і похилі елементи букви А.

Буква М. Складається з двох вертикальних ліній по висоті рядка і двох похилих ліній (коротших за висоту рядка).

Букву виконують за п'ять етапів.

1-й етап. Приставляють паличку до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз зображають ліву частину букви — вертикальну лінію по висоті рядка.

2-й етап. Відступивши від лівої вертикальної лінії вправо приблизно на дві її товщини, зображають таку саму вертикальну лінію.

3-й етап. Між вертикальними лініями на відстані від нижньої лінії рядка, трохи меншій за середину рядка, лівим кутом палички ставлять допоміжну точку для визначення місця з'єднання похилих ліній.

4-й етап. Рухом плоского кінця палички від верхнього кута лівої вертикальної лінії до допоміжної точки зображають ліву похилу лінію.

5-й етап. Праву вертикальну лінію і ліву похилу з'єднують похилою лінією рухом плоского кінця палички або від допоміжної точки до верхнього кута вертикальної лінії, або від кута вертикальної лінії до допоміжної точки.

З'єднання похилих ліній загострюють кутом плоского кінця палички.

Буква Н. Складається з двох вертикальних ліній по висоті рядка і короткої горизонтальної (з'єднувальної).

Букву виконують за три етапи.

1-й етап. Приставляють паличку до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз до нижньої лінії рядка зображають вертикальну лінію.

2-й етап. Відступивши від лівої вертикальної лінії вправо приблизно на її товщину, зображають таким самим способом праву частину букви — вертикальну лінію.

3-й етап. Приставляють паличку до лівої вертикальної лінії трохи вище від її середини і рухом зліва направо зображають горизонтальну (з'єднувальну) лінію.

Буква О. Складається з двох вертикальних ліній (трохи менших за висоту рядка), двох коротких горизонтальних і заокруглень по кутах.

Букву виконують за п'ять етапів.

1-й етап. Відступивши трохи від верхньої лінії рядка, рухом палички зверху вниз зображають ліву частину букви — вертикальну лінію. Відстань від нижньої лінії рядка до вертикальної лінії повинна бути така сама, як і від верхньої лінії рядка.

2-й етап. Праву вертикальну лінію зображають у такій самій послідовності, відступивши від лівої лінії приблизно на її товщину.

3-й етап. Від верхнього правого кута лівої вертикальної лінії до лівого кута правої вертикальної лінії рухом палички зліва направо зображають на верхній лінії рядка коротку горизонтальну лінію.

4-й етап. Таку саму коротку горизонтальну лінію, у такій же послідовності, зображають на нижній лінії рядка.

5-й етап. Заокруглюють верхні і нижні кути.

Буква П. Складається з двох вертикальних ліній по висоті рядка і однієї короткої горизонтальної (з'єднувальної) лінії.

Букву виконують так само, як і букву Н, але горизонтальну лінію зображають угорі.

Буква Р. Складається з вертикальної лінії по висоті рядка і криволінійного елемента.

Букву виконують за п'ять етапів.

1-й етап. Приставляють паличку до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз до нижньої лінії рядка зображають вертикальну лінію.

2-й етап. Рухом палички вправо від вертикальної лінії зображають верхню коротку горизонтальну лінію.

3-й етап. Зображають другу коротку горизонтальну лінію трохи нижче від середини вертикальної лінії.

4-й етап. Нижній кут верхньої горизонтальної лінії з'єднують з верхнім кутом другої горизонтальної лінії вертикальною лінією.

5-й етап. Заокруглюють злегка кути.

Буква С. Складається з прямолінійного і криволінійного елементів.

Букву виконують за шість етапів.

1-й етап. Зображають ліву частину букви так само, як і ліву частину букви О.

2-й і 3-й етапи. Зображають верхню і нижню горизонтальні лінії.

4-й етап. Від правого нижнього кута верхньої горизонтальної лінії коротким рухом палички вниз зображають дуже коротку лінію.

5-й етап. Приставляють паличку трохи вище від верхнього правого кута нижньої горизонтальної лінії і коротким рухом угору зображають нижню коротку лінію.

6-й етап. Верхні і нижні кути трохи заокруглюють.

Буква Т. Складається з вертикальної і горизонтальної ліній.

Букву виконують за два етапи.

1-й етап. Приставляють паличку до верхньої лінії рядка і рухом зліва направо зображають горизонтальну лінію завдовжки не більше трьох її товщин.

2-й етап. Приставляють паличку до середини горизонтальної лінії і рухом зверху вниз до нижньої лінії зображають вертикальну лінію.

Буква У. Складається з двох похилих ліній і криволінійного елемента.

Букву виконують за чотири етапи.

1-й етап. Приставляють плаский кінець палички до верхньої лінії рядка і, не змінюючи її положення, рухом зверху вниз з невеликим нахилом вправо зображають лінію завдовжки трохи більшу за половину висоти рядка (ліва частина букви).

2-й етап. Відступивши від верхньої частини похилої лінії на відстань, що дорівнює приблизно її товщині, і приставивши паличку до верхньої лінії рядка, рухом зверху вниз через нижній кут лівої похилої лінії зображають зустрічну похилу лінію, трохи меншу за висоту рядка.

3-й етап. До лівого нижнього кута цієї похилої лінії проводять коротку горизонтальну лінію.

4-й етап. Нижній кут букви трохи заокруглюють.

Буква Ф. Складається з вертикальної лінії по висоті рядка і двох криволінійних елементів.

Букву виконують за шість етапів.

1-й етап. Зображають середню частину букви — вертикальну лінію по висоті рядка.

2-й етап. Приставляють паличку до верхньої лінії рядка трохи вліво від середньої частини букви і рухом зліва направо з виведенням лінії на правий бік від вертикальної лінії на таку саму відстань, як і зліва, зображають верхню горизонтальну лінію.

3-й етап. Трохи нижче від середини вертикальної лінії зображають другу таку саму горизонтальну лінію.

4-й етап. Нижній і верхній кути горизонтальних ліній зліва з'єднують короткою вертикальною лінією.

5-й етап. Нижній і верхній кути горизонтальних ліній справа з'єднують короткою вертикальною лінією.

І Т ґ Ф Ф Ф

\ \ Х

І ІІ Ц Ц

Ч Ч Ч Ч

Ш Ш Ш Ш Щ

Ю Ю Ю Ю

Я Я Я Я Я

Б Б Б Б Б

В В В В В

Г Г Г Г Г

6-й етап. Верхні і нижні кути трохи заокруглюють.

Буква Х. Складається з двох похилих ліній, що взаємно перетинаються.

Букву виконують за три етапи.

1-й етап. Приставляють плаский кінець палички до верхньої лінії рядка і, не змінюючи її положення, рухом зверху вниз з легким нахилом направо зображають першу похилу лінію.

2-й етап. На рівній відстані від похилої лінії вгорі і внизу на лініях рядка кутом плаского кінця палички ставлять допоміжні точки.

3-й етап. Від верхньої допоміжної точки рухом палички зверху вниз до нижньої допоміжної точки з нахилом у лівий бік зображають другу похилу лінію майже через середину першої. Обидві лінії перетинаються. Щоб буква була краще зрівноважена оптично, відстань між двома похилими лініями вгорі повинна бути менша, ніж унизу.

Буква Ц. Складається з двох вертикальних ліній по висоті рядка, горизонтальної (з'єднувальної) лінії і короткого виносного елемента.

Букву виконують за чотири етапи.

1-й і 2-й етапи. Дві вертикальні лінії зображають так само, як у буквах И, Н, П.

3-й етап. Ліву і праву вертикальні лінії з'єднують унизу горизонтальною, яку трохи виносять за межі правої вертикальної лінії.

4-й етап. Від кінця горизонтальної лінії справа рухом палички зверху вниз зображають дуже короткий елемент.

Буква Ч. Складається з вертикальної лінії по висоті рядка, короткої вертикальної і горизонтальної ліній.

Букву виконують за чотири етапи.

1-й етап. Приставляють паличку до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз зображають ліву частину букви — коротку вертикальну лінію (завдовжки трохи більшу за середину рядка).

2-й етап. Відступивши від лівої частини букви на відстань, що дорівнює її товщині, зображують вертикальну лінію по висоті рядка.

3-й етап. Від правого нижнього кута короткої вертикальної лінії рухом палички зліва направо зображують горизонтальну лінію (до правої вертикальної лінії).

4-й етап. Лівий зовнішній кут між короткою вертикальною і горизонтальною лініями трохи заокруглюють.

Буква Ш. Складається з трьох вертикальних ліній по висоті рядка і однієї горизонтальної (з'єднувальної).

Букву виконують за чотири етапи.

1-й етап. Зображують ліву частину букви — вертикальну лінію по висоті рядка.

2-й і 3-й етапи. Зображують середню і праву вертикальні лінії на відстані (одна від одної), що дорівнює приблизно товщині лінії.

4-й етап. Рухом палички зліва направо зображують нижню горизонтальну лінію, що з'єднує всі вертикальні лінії.

Буква Щ. Виконують так само, як і букву Ш. Але справа внизу цієї букви є виносний елемент, який зображують так само, як у букві Ц.

Буква Ю. Складається з трьох вертикальних ліній, трьох коротких горизонтальних елементів і заокруглень по кутах.

Букву виконують за п'ять етапів.

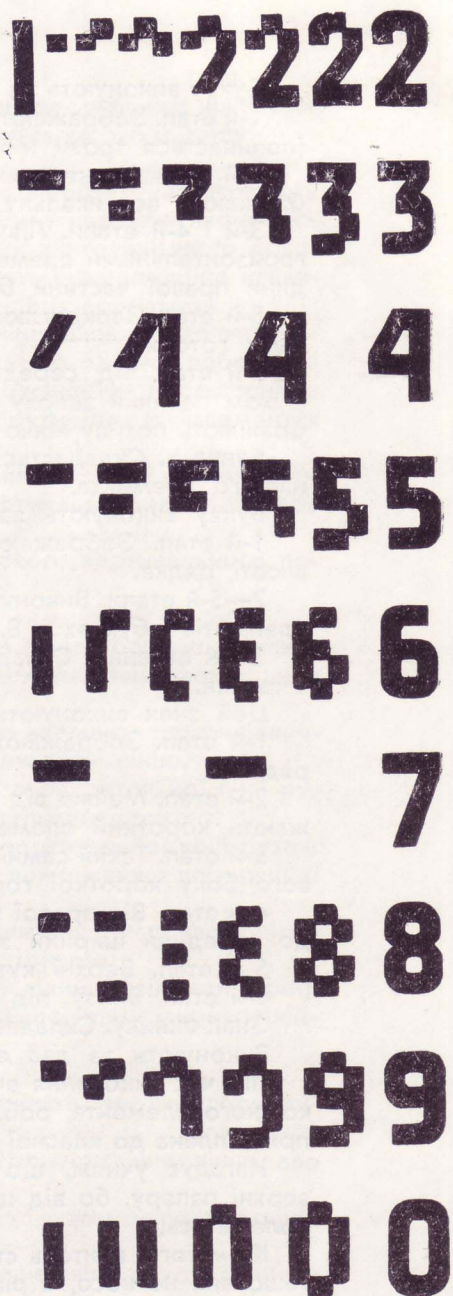
1-й етап. Зображують ліву частину букви — вертикальну лінію по висоті букви.

2-й і 3-й етапи. На невеликій відстані від верхньої лінії рядка і лівої частини букви зображують дві лінії; довжина їх не повинна доходити до нижньої лінії рядка.

4-й етап. Зображують короткі горизонтальні елементи вгорі і внизу (як у букві О) і трохи вище від середини лівої вертикальної лінії.

5-й етап. Верхні і нижні кути заокруглюють.

Буква Я. Складається з вертикальної лінії по висоті рядка, криволінійного елемента і похилої лінії.

Букву виконують за шість етапів.

1-й етап. Зображають ліву частину букви — коротку вертикальну лінію (починається трохи нижче верхньої лінії рядка).

2-й етап. На невеликій відстані праворуч від лівої частини букви зображають вертикальну лінію по висоті рядка — праву частину букви.

3-й і 4-й етапи. Ліву і праву вертикальні лінії з'єднують короткими горизонтальними елементами: вгорі — по лінії рядка, внизу — до середини правої частини букви.

5-й етап. Заокруглюють кути лівої частини букви. Криволінійний елемент готовий.

6-й етап. Від середини нижньої частини криволінійного елемента рухом палички зверху вниз, з невеликим нахилом справа наліво, зображають похилу лінію до нижньої лінії рядка.

Буква Ь. Складається з вертикальної лінії по висоті рядка і криволінійного елемента.

Букву виконують за п'ять етапів.

1-й етап. Зображають ліву частину букви — вертикальну лінію по висоті рядка.

2—5-й етапи. Виконуються так само, як і при виконанні криволінійних елементів у буквах Б, В.

Знак питання. Складається з криволінійного елемента, похилої лінії і крапки.

Цей знак виконують за шість етапів.

1-й етап. Зображають коротку горизонтальну лінію по верхній лінії рядка.

2-й етап. Майже від лівого кута короткої горизонтальної лінії зображають короткий елемент — ліву частину букви.

3-й етап. Такий самий елемент, але трохи довший, зображають з правого боку короткої горизонтальної лінії.

4-й етап. Від правої короткої лінії зображають коротку похилу лінію до середини ширини знака питання (?).

5-й етап. Верхні кути трохи заокруглюють.

6-й етап. Внизу, під похилою лінією, зображають крапку.

Знак оклику. Складається з вертикальної лінії і крапки.

Виконують за два етапи.

Під час виконання вчитель показує учням послідовність зображення кожного елемента, роблячи рухи паличкою по лініях букв таблиці, що прикріплена до класної дошки.

Нагадує учням, що не можна дуже притискувати паличку до поверхні паперу, бо від цього тонкий кінчик палички може зігнутись або поламатись.

Крім того, вчитель стежить, щоб аркуші паперу були правильно розташовані, не косо, а рівно перед очима (паралельно краям парти або стола). Час від часу показує всьому класові роботи учнів, пояснює причини невдач (там, де вони є).

ЗОБРАЖЕННЯ ЦИФР РУБЛЕНИМ ШРИФТОМ І ВИКОНАННЯ НЕВЕЛИКОГО НАПISУ

Іноді разом з буквами в різних шрифтових роботах застосовують і цифри (для позначення ювілейних дат і т. ін.). Виготовляючи наочні посібники для проведення уроків арифметики тощо, вчителів часто доводиться зображати цифри. Отже, практична користь від володіння навичками зображення цифр визначає потребу навчання їх зображати.

Перед початком уроку до класної дошки прикріплюють наочний посібник — великий аркуш паперу з двома рядками: на одному зображені цифри, а на другому — арифметичні знаки. Пояснюючи послідовність зображення цифр, учитель паличкою робить рухи по їх елементах і обрисах.

Цифра 1. Приставляють паличку до верхньої лінії рядка і рухом зверху вниз до нижньої лінії рядка проводять вертикальну лінію. Цифра готова.

Цифра 2. Складається з криволінійного, короткого вертикального, похилого і горизонтального елементів.

Цифру виконують за шість етапів.

1-й етап. Зображати цифру краще починати з лівого боку. Відступивши трохи від верхньої лінії рядка, коротким рухом палички зверху вниз зображають лівий короткий елемент.

2-й етап. Від верхнього правого кута короткого елемента рухом палички зліва направо зображають коротку горизонтальну лінію.

3-й етап. Від нижнього правого кута верхньої горизонтальної лінії рухом палички вниз зображають короткий вертикальний елемент.

4-й етап. Від нижнього кінця правої короткої вертикальної лінії рухом палички вниз, справа наліво, зображають похилу лінію майже до нижньої лінії рядка.

5-й етап. Від кінця похилої лінії рухом палички зліва направо зображають нижню горизонтальну лінію по ширині цифри.

6-й етап. Заокруглюють верхні кути (спочатку лівий, потім — правий).

Цифра 3. Складається з горизонтальної і похилої ліній і криволінійного елемента.

Цифру виконують за шість етапів.

1-й етап. Рухом палички зліва направо зображають верхню горизонтальну лінію.

2-й етап. Трохи нижче зображають ще одну горизонтальну лінію, але вдвічі коротшу за верхню.

3-й етап. Обидві лінії з'єднують похилою лінією рухом палички зверху вниз, справа наліво.

4-й етап. Майже від кута короткої горизонтальної лінії рухом палички вниз зображають коротку вертикальну лінію.

5-й етап. Приставивши паличку до аркуша паперу зліва на рівні

верхньої лінії, рухом зліва направо зображають нижню горизонтальну лінію до з'єднання з лівим кутом вертикального елемента.

6-й етап. Заокруглюють трохи кути.

Цифра 4. Складається з похилої, горизонтальної і вертикальної ліній. Цифру виконують за чотири етапи.

1-й етап. Приставляють плаский кінець палички до верхньої лінії рядка і, не змінюючи його положення, рухом зверху вниз з невеликим нахилом справа наліво зображають похилу лінію завдовжки трохи нижче від середини рядка.

2-й етап. Від верхнього правого кута похилої лінії рухом палички вниз зображають вертикальну лінію по висоті рядка.

3-й етап. Похилу і вертикальну лінії з'єднують горизонтальною лінією рухом палички зліва направо.

4-й етап. На стику похилої і вертикальної ліній зображають короткий елемент. Тепер цифра має однакову товщину в усіх частинах.

Цифра 5. Складається з горизонтального, вертикального і криволінійного елементів.

Цифру виконують за шість етапів.

1-й етап. Рухом палички зліва направо зображають верхню горизонтальну лінію.

2-й етап. Трохи нижче, починаючи на рівні лівого кінця верхньої лінії, зображають другу горизонтальну лінію (коротшу за першу).

3-й етап. Обидві лінії з'єднують зліва лінією рухом палички зверху вниз.

4-й етап. Від правого нижнього кута рухом палички вниз зображають коротку вертикальну лінію.

5-й етап. Приставивши паличку до аркуша паперу зліва на рівні середньої і верхньої частин букви, рухом зліва направо зображають горизонтальну лінію до з'єднання з короткою вертикальною.

6-й етап. Заокруглюють кути.

Цифра 6. Складається з вертикального, горизонтального і криволінійного елемента.

Цифру виконують за шість етапів.

1-й етап. Трохи відступивши від верхньої лінії рядка, рухом палички зверху вниз зображають ліву частину цифри — вертикальну лінію, яка повинна трохи не доходити до нижньої лінії рядка.

2-й етап. Від верхнього правого кута вертикальної лінії рухом палички зліва направо зображають коротку горизонтальну лінію (не більше, ніж дві товщини лінії).

3-й етап. Від нижнього правого кута вертикальної лінії зображають горизонтальну лінію, коротшу за верхню.

4-й етап. Трохи вище від середини вертикальної лінії зображають ще одну таку саму коротку лінію.

5-й етап. Нижній кут середньої і верхній кут нижньої ліній з'єднують вертикальною лінією рухом палички зверху вниз.

6-й етап. Заокруглюють усі кути (починаючи зверху вниз).

Цифра 7. Складається з горизонтальної і похилої лінії.

Цифру виконують за три етапи.

1-й етап. Рухом палички зліва направо зображають верхню частину цифри — горизонтальну лінію.

2-й етап. На нижній лінії рядка, на рівні середини верхньої лінії (або трохи правіше), ставлять допоміжну точку.

3-й етап. Від лівої частини горизонтальної лінії рухом зверху вниз, з нахилом до допоміжної точки, зображають похилу лінію.

Цифра 8. Складається з двох криволінійних замкнених елементів. Цифру виконують за шість етапів.

1-й етап. Рухом палички зліва направо на верхній лінії рядка зображають верхню коротку горизонтальну лінію.

2-й етап. На нижній лінії рядка зображають таку саму лінію, на такому самому рівні.

3-й етап. Трохи вище від середини рядка, між цими двома лініями, зображають ще одну коротку лінію.

4-й етап. Кути ліній зліва з'єднують зверху і знизу двома короткими вертикальними лініями.

5-й етап. Те саме роблять і з правого боку.

6-й етап. Угорі і внизу заокруглюють кути.

Цифра 9. Складається з криволінійних елементів, вертикальної і горизонтальної ліній.

Цифру виконують за шість етапів.

1-й етап. На верхній лінії рядка зображають коротку горизонтальну лінію.

2-й етап. Від нижнього лівого кута верхньої лінії рухом палички зверху вниз зображають ліву коротку вертикальну лінію.

3-й етап. Від нижнього правого кута верхньої лінії рухом палички зверху вниз зображають вертикальну лінію, яка не повинна доходити до нижньої лінії рядка.

4-й етап. До кута правої вертикальної лінії рухом палички зліва направо зображають горизонтальну лінію, трохи коротшу за ширину цифри.

5-й етап. Посередині між верхньою і нижньою горизонтальними лініями від кута лівої вертикальної лінії рухом палички зліва направо зображають коротку горизонтальну лінію, яка з'єднується з правою вертикальною.

6-й етап. Угорі і внизу заокруглюють кути.

1 + 5 - 2 = 4

1917

Мал. 41. Виконання напису рубленим шрифтом.

Цифра 0. Зображають так само, як і букву О.

Арифметичні знаки +, —, X, :, = виконують кутом плаского кінця палички, бо їх лінії повинні бути тонші за лінії цифр.

Навички зображення букв і цифр учні можуть міцніше закріпити і розвинути самостійними вправами.

Після закінчення зображення цифр учням пропонують вправу: виконати напис рубленим шрифтом. Зміст напису повинен мати виховне значення, а художня форма повинна бути виражена хорошим композиційним розташуванням напису на аркуші паперу і чітким зображенням букв.

У такій послідовності може бути побудоване вивчення двох найпоширеніших видів шрифту — шкільного і рубленого. А якщо трохи змінити букви шкільного шрифту, зображаючи їх без засічок, то з'явиться ще один різновид шрифту. Такий шрифт можна виконувати значно швидше, бо на зображення засічок треба затрачати певний час.

Доповнивши букви рубленого шрифту засічками такої самої товщини, дістанемо ще один вид шрифту — із засічками, або брусковий. Це вже четвертий вид шрифту.

Уміло використовуючи різні види шрифту, можна урізноманітнити нескладні шрифтові роботи.

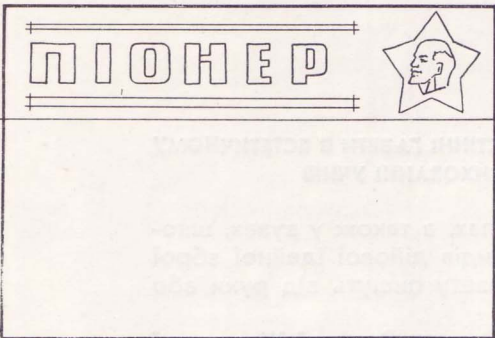
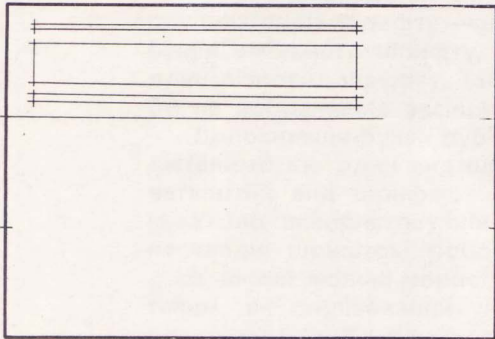
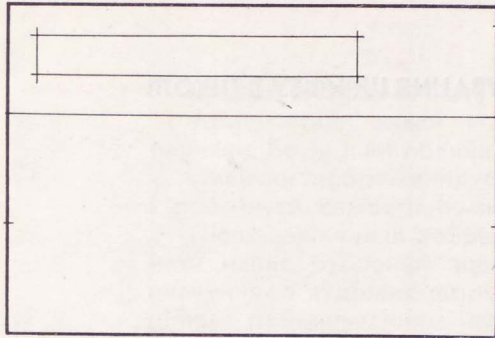
У школі можна користуватися й іншими видами шрифту, наприклад таким, як стилізований український, або курсивний.

ВИКОРИСТОВУВАННЯ ШРИФТУ В ШКОЛІ

СТІННІ ГАЗЕТИ В ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ УЧНІВ

На заводах, фабриках, у колгоспах, радгоспах, а також у вузах, школах можна побачити стінну газету — один із видів дійової ідейної зброї в боротьбі за кращі ідеали людини. Стінну газету пишуть від руки або друкують на друкарській машинці.

У нашій країні перші стінні газети з'явилися після Великої Жовтневої соціалістичної революції, у перші роки Радянської влади. Перед Комуністичною партією постало завдання активізувати боротьбу за комуністичну ідеологію, боротьбу з пережитками капіталізму в свідомості людей. Відомо, що після завоювання влади соціалістична революція не завершується, продовжується революція у свідомості людей, проводиться боротьба за комуністичну свідомість. Поки існує капіталізм, боротьба весь час розвиватиметься. В ідеологічній боротьбі зброєю партії є всі види і форми агітаційно-масової роботи, серед них і преса. З перших

років Радянської влади Комуністична партія приділяла велику увагу розвитку преси, в тому числі надавала великого значення розвитку стінної преси.

У резолюції «Про пресу» XIII з'їзд РКП(б) (1924 р.) вказував, що «стінні газети набувають все більшого значення в системі нашої преси, як знаряддя впливу на маси і як форма виявлення їх активності»¹.

Відомо, що багато художників, поетів, письменників та інших діячів культури і науки починали свій творчий шлях на шпальтах стінних газет.

Шкільні (класні) стінгазети мають навчально-виховне значення. Їх випускають учні при допомозі досвідчених учителів, під керівництвом шкільних партійних і комсомольських організацій.

Кожний номер стінгазети повинен бути художньо оформлений. Таке оформлення складається із шрифтових написів, малюнків, карикатур, фотоілюстрацій і т. д.

Регулярна активна участь учнів у випусканні стінгазет сприяє розвитку їх творчості, художнього смаку, а також розвиває творчу ініціативу і самодіяльність колективу учнів. Художнє оформлення газет повинні виконувати учні, а допомога вчителя полягає лише в організації роботи і порадах учням щодо грамотного композиційного розміщення зображувальних форм, а також текстового матеріалу.

Виконання учнями різних зображувальних форм у процесі оформлення стінгазети сприяє розвитку естетичного смаку і практичних навичок у малюванні. Спочатку траплятимуться деякі помилки у розміщенні окремих зображувальних

¹ «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, видання сьоме, К., Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 58.

форм, що можна пояснити недосвідченістю учнів. Помилки, які припускають учні в оформленні стінних газет, не повинні лякати вчителя, оскільки користь від такої діяльності полягає в поступовому художньому розвитку дітей у цій галузі. Там, де забувають про велику користь розвитку учнів під час художньої діяльності і виявляють до них недовір'я, там не створюють умов для розвитку в учнів художнього смаку.

Іноді деякі вчителі помилково вважають, що оформлення стінгазет — справа лише дорослих, мовляв, оскільки випуск стінгазети вимагає її художнього оформлення, то краще доручити цю роботу дорослим.

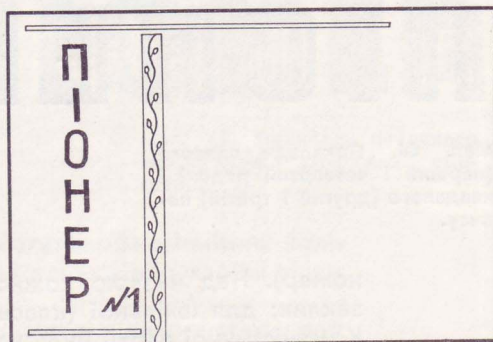
У стінгазеті, яку оформив хтось із батьків, хто має досвід у цій галузі, може бути чудово оформлений заголовок та інші зображувальні форми, але не виявлятиметься творчість учнів. Така газета не буде учнівською.

Стінгазета має певне значення у навчальному і виховному процесі шкільного життя. Через те кожний номер стінгазети повинен бути художньо оформлений, мати певний ідейний зміст. Ідейному значенню стінгазети іноді не відповідає її погане, сіреньке оформлення. Шрифт у таких стінгазетах не привертає уваги, букви бувають надто великі і строкаті за кольором, а іноді вони впадають в око своєю незграбністю і різностильністю форм. Уникнути цього допоможе вчитель. Від знань, умінь і художньої культури вчителя в основному залежить і виховання естетичного смаку в учнів, розвиток їх умінь.

Оформляти стінну газету починають із заголовка. Треба, щоб завжди було продумано місце шрифту в оформленні заголовка. Якось в одній із шкіл довелось бачити стінгазету. На ній заголовок,

77

Мал. 43. Варіанти розміщення заголовка у стінгазеті.

ПІОНЕР

ПІОНЕР

ПІОНЕР

ПІОНЕР

Мал. 44. Приклади вдалого [перший і четвертий рядок] і невдалого [другий і третій] напису.

що складався з одного слова «Піонер», займав половину ширини всієї стінгазети. Це за своєю формою дуже тиснуло на всю газету, переважало над її текстом. Здавалось, що газету випустили заради заголовка. Скільки вклали праці для написання великих букв, на їх розмалювання. У слові шість букв, і кожна буква пофарбована іншим кольором. Усе це негативно впливало на сприймання заголовка. На жаль, це не єдиний приклад невдалого визначення шрифту для зображення заголовка.

Як же допомогти учням оформити заголовок стінгазети, визначити місце на аркуші паперу для назви газети?

Визначаючи місце для назви, треба мати на увазі, що заголовок не є головним у газеті. У кожній стінгазеті повинен бути текст, насичений певним змістом, про який розповідають різні замітки, статті, вірші; він може бути доповнений невеликими малюнками-ілюстраціями. Для тексту в стінгазеті відводиться більше місця, ніж для заголовка. Треба, щоб текст був провідним, головним, заради чого і випускається газета.

Виділивши приблизно третю частину всієї стінгазети для заголовка, починають розміщувати букви її назви, при цьому враховують пояснювальні написи (хто випускає газету, коли, її

номер). Над назвою кожної стінгазети маленькими буквами пишуть заклик; для шкільної (класної) — піонерський: «До боротьби за справу Комуністичної партії будь наготові!»; для газети дорослих: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»

Під заголовком визначається місце для напису: стінгазета ... класу, ... школи № ... або орган ... організації. Розміри цього напису не повинні бути великі, бо він не є головним і призначений для читання з близької відстані. Висота букв в 6—7 раз менша за висоту букв заголовка.

Номер стінгазети зображують маленьким знаком; він не повинен впадати в око раніше заголовка, оскільки є другорядним, доповняльним

до заголовка. Якщо хто поцікавиться, який вийшов черговий номер стінгазети, то знайде його під її назвою, в правій частині. Якщо газету випускають щомісяця, то поруч з номером ставлять назву місяця і рік.

Заголовок стінгазети можна ілюструвати малюнком або аплікацією. Важливо, щоб ілюстрації заголовка відповідали загальному змістові стінної газети, він повинен наче відкривати газету. Заголовок повинен бути урівноважений з робочим полем газети, привертати увагу своєю художньою формою, що відповідає змістові газети. Якщо цієї вимоги не дотримують, то навіть дуже цікава за змістом газета не привертатиме уваги. Приємно читати заголовок, що добре розташований і оздоблений ілюстративним матеріалом.

Наведемо кілька прикладів визначення місця для ілюстрацій у заголовку стінгазети залежно від її змісту.

Для оформлення першотравневого номера стінгазети можна застосовувати декоративні форми, які легко побачити у передсвяткові дні (різнобарвні кулі, квітучі гілки плодових або декоративних дерев, прапорці та ін.). Але при цьому треба уникати перевантаження заголовка багатьма декоративними малюнками. Для оформлення новорічних номерів можна використовувати багато різноманітних прикрас: сніжинки на кольоровому фоні, засніжені ялинки або хвойні гілки та новорічні іграшки.

Важко перелічити всі можливі форми, які можна використати для оформлення заголовка стінгазети, присвяченої якій-небудь події у нашому житті, та ми й не ставимо цього собі за мету.

Головне, про що повинен пам'ятати вчитель і учні, починаючи малювати заголовок стінгазети, це те, що художня форма заголовка повинна відповідати загальному змістові стінгазети.

Творчо розв'язувати завдання оформлення стінгазети буде значно легше після вивчення пропорцій шрифту і оволодіння навичками

ПІОНЕР

ПІОНЕР

ПІОНЕР

ПІОНЕР

Мал. 45. Приклади невдалого зображення заголовка стінгазети.

в писанні букв. Пропорції букв 1 : 5 : 3, при яких товщина вміщується п'ять раз по висоті і три рази по ширині (в одинарних буквах), застосовуються не в усіх випадках (хоч вони сприятливі для зорового сприймання). Такі пропорції змінюють, якщо хочуть зобразити букви легкими (товщина може вміщуватись у висоті 6—10 раз, або важкими — у цьому разі товщину букв у відношенні до висоти збільшують, приблизно, до співвідношення 1 : 3^{1/2}, 1 : 4, тобто товщина букв уміщується у висоті три рази (у напівжирному рубленому і шкільному шрифтах) або чотири рази. Для жирного рубленого шрифту, в якому товщина всіх частин букв однакова, пропорції 1 : 3 (товщина три рази вміщується у висоті) не придатні, бо деякі букви не можна буде виконати, наприклад В, Е, Є, З. У таких буквах між горизонтальними частинами не залишається просвіту, простору. Отже, виконати їх неможливо.

Змінюючи зміст стінгазети, треба змінювати її оформлення.

Різноманітність форм полягає не у змінюванні назви кожного номера стінгазети. Назва постійна, а змінюється лише художнє її оформлення. Прикрашаючи заголовок аплікацією (вирізками з кольорових фото, що часто бувають на обкладинках журналів, або самостійно творчо створеними декоративними формами та ін.), звертають увагу не тільки на зміст ілюстрації, але й на красиві контури форми, яка буде розміщена поруч з буквами.

Аплікація може частково заходити під букву і це більш зв'яже її з написом.

Якщо поруч із заголовком стінгазети розташовують цілу кольорову обкладинку, вирізану у формі прямокутника, або вітальну листівку, то це створює неприємне враження. Воно пояснюється нецікавою композицією (розташуванням) прямолінійних форм аплікації, у якій прямолінійні лінії одноманітно повторюються. Значно приємніше сприймати форму аплікаційної прикраси, що має різноманітний силует.

Хорошому сприйманню букв заголовка і всього напису в цілому допомагає вдале кольорове вирішення. Відомо, що різні кольори по-різному впливають на зорове сприймання. Одні кольори впадають в око більше (або раніше), інші — менше (або пізніше). Крім того, кольором умовно можна передати тепло і холод, радість і сум.

Кольори жовто-оранжеві, червоні, що нагадують колір сонячних променів, полум'я або розжарених у вогні тіл, належать до групи теплих кольорів. А кольори голубувато-сині, що нагадують колір льоду, холодного металу, називають холодними кольорами.

Яскравими теплими кольорами можна успішніше передати радість події, теплоту ставлення до неї.

За допомогою чорних, темних, сірих з холодними відтінками кольорів можна виразити щось стримане або сумне. При сприйманні теплі кольори наче наближаються, а холодні наче віддаляються. Проте не тільки «теплість» і «холодність» кольору сприяють наближенню або віддаленню,

але й насиченість, густота тону (а не фарби), освітленість певного кольору.

Якщо тони насичені нерівномірно, між буквами або фоном може створитися таке співвідношення, коли теплі кольори сприйматимуться після холодних. Наприклад, коли в слові одну букву зобразити синім кольором, а другу в тих самих пропорціях — світлим жовтим, то буква синього кольору сприйматиметься раніше, ніж буква жовтого кольору; синій колір порівняно з жовтим темніший своїм тоном.

Слова добре сприйматимуться лише тоді, коли колірна насиченість усіх букв буде однакова. Тому неприємно у заголовках стінних газет розмальовувати кожену букву або окремі її частини різними кольорами. Слово перетвориться в різноколірний орнамент, а це заважатиме сприймати окремо кожену букву і слово в цілому. Перетворення букв і слів у різноколірні орнаменти (прикраси) свідчатиме про неграмотність у використанні шрифту. Букви створені не для прикрас, із них складаються слова, що утворюють певний образ або думку. Звичайно, це не означає, що букви не можна прикрашувати. Навпаки, прикрашені букви заголовка стінгазети будуть приємні для ока, добре сприйматимуться і можуть допомогти розкрити зміст у тому разі, якщо прикраси не заважатимуть сприймати форми окремої букви і слова.

Прикрашені букви називаються декоративними (від латинського слова «декораре» — прикрашувати).

Ознайомившись з основними вимогами щодо розташування заголовка стінгазети, переходять до практичних вправ.

Розглянемо, в якій послідовності можна виконати оформлення заголовка стінної газети «Піонер», присвяченої ленінським дням.

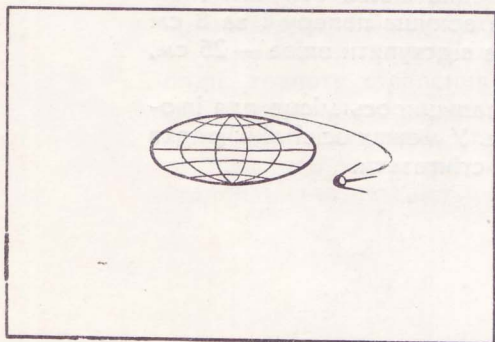
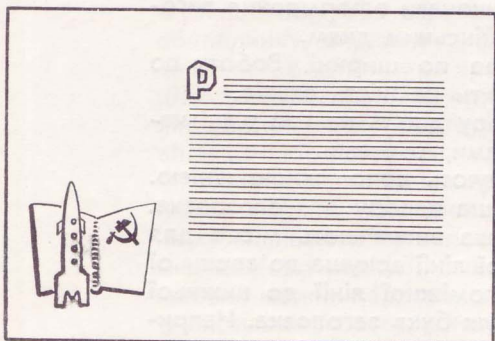
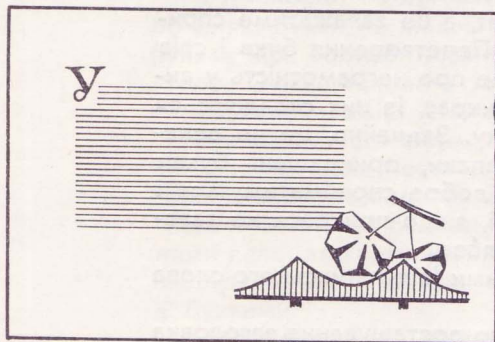
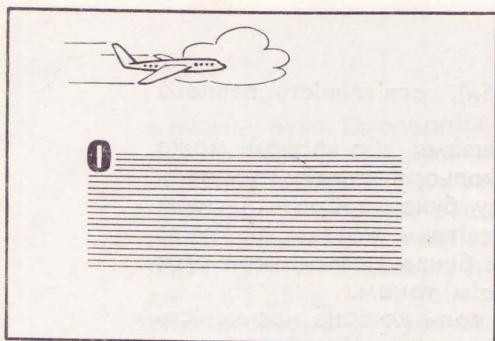
Аркуш паперу розташовують перед очима по ширині. Роботу по оформленню заголовка можна умовно поділити на шість етапів.

1-й етап. Ліву і праву частини аркуша паперу ділять на три рівні частини, які позначаються невеликими рисочками, точками.

2-й етап. Верхні точки зліва і справа з'єднують допоміжною лінією. Так визначають третю частину формату аркуша паперу для заголовка.

3-й етап. У наміченій третій частині аркуша визначають місце для назви стінгазети. Причому відстань від верхньої лінії аркуша до верхньої лінії рядка повинна бути менша, ніж від допоміжної лінії до нижньої межі рядка. Висота рядка буде достатньою для букв заголовка. Наприклад, якщо аркуш паперу має розмір 60×84 см, а третя частина по ширині 20 см, по довжині — 84 см, то висота рядка може займати 7 см і буде розташована за 5 см від верхньої лінії аркуша паперу і за 8 см від допоміжної лінії. Від бокових сторін можна відступити зліва — 25 см, справа — 10 см.

Рядок зсунуто в праву сторону, щоб зліва залишилось місце для ілюстрації, у даному разі для портрета В. І. Леніна. У межах всієї лінії рядка повинно вміститись слово «Піонер» — назва стінгазети.

4-й етап. Трохи далі від розміщення назви стінгазети намічають лінії рядка для постійного піонерського заклику («До боротьби за справу Комуністичної партії будь наготові!»). Залежно від розмірів рядка заголовка від верхньої лінії аркуша паперу можна відступити на 2 см. Під назвою стінгазети намічають рядок за 3 см від нижньої лінії основного рядка заголовка. Висота цього рядка може бути приблизно 8 мм; на ньому буде написано номер, хто випускає стінгазету, дату випуска, місяць і рік.

5-й етап. Портрет В. І. Леніна треба помістити на достатній відстані від першої букви заголовка, так, щоб був простір для зрівноваження портрета (приблизно на ширину букви). Потім намічають букви і визначають оптичну відстань між ними.

6-й етап. Виконують усі написи і розмальовують букви заголовка. Наклеюють портрет в межах намічених олівцем тонких ліній.

Заголовок стінгазети до ленінських днів оформлено. Він не рябіє зайвими декоративними формами, а це допоможе легко донести загальний зміст стінгазети.

Ескіз заголовка стінгазети учні можуть виконати на уроці малювання.

Аркуш паперу в альбомі для малювання значно менший від стандартного великого аркуша креслярського або малювального паперу, через те треба відповідно зменшити всі розміри рядків і написів.

Послідовність виконання ескіза така сама, як показано вище, у методичній розробці.

Закінчений, грамотно виконаний і художньо прикрашений заголовок є частиною графічного оформлення стінгазети. Далі провадиться робота над заголовками до статей. По-різному, творчо розв'язується і ця частина художнього оформ-

лення. Чітко, грамотно написані букви заголовків над статтями свідчитимуть про вміння гарно писати букви. Якщо ж букви в усіх заголовках будуть однакової висоти і одного виду шрифту, то сприймати їх буде втомливо через одноманітність форми.

Значно краще сприймаються написи над статтями, виконані різними видами шрифту, різними щодо величини і кольору (йдеться не про окремі слова, а про різні назви статей у цілому).

Досить уважно подивитись на багатотиражні газети для учнів («Пионерская правда», «Зірка» та ін.), щоб помітити різноманітність художнього оформлення заголовків статей.

Стінна газета з художньо-графічним оформленням, як і багатотиражна, стає більш привабливою, залишає приємне враження і в цілому сприяє розвитку естетичних почуттів, смаків. Після художньо-графічного оформлення починають розмічати місця для статей, заміток та інших матеріалів.

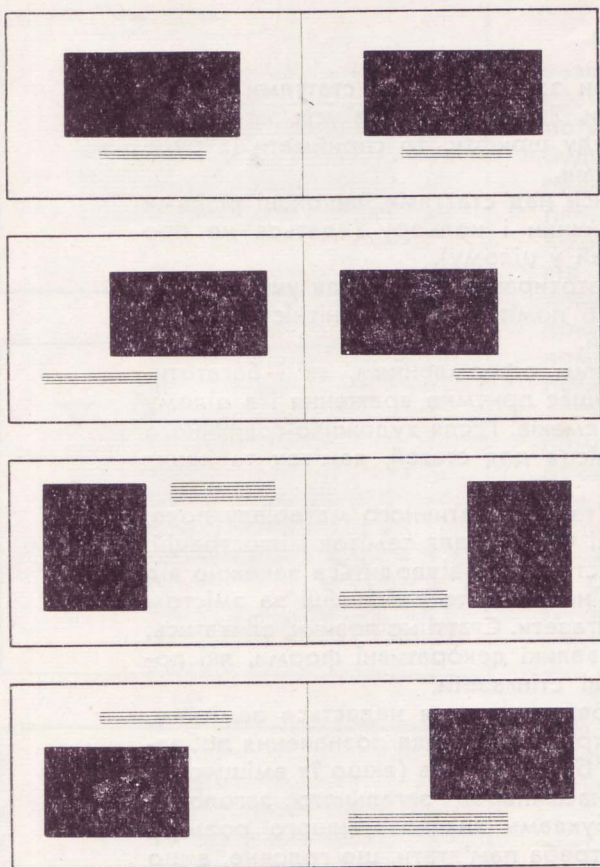
Залежно від кількості текстового та ілюстративного матеріалу поле, вільне від заголовка, ділять на окремі частини для заміток і ілюстрацій. Місце для заміток на робочому полі стінгазети відводиться залежно від їх змісту. Оскільки ми читаємо зліва направо, то важливіші за змістом статті розміщують на лівій частині стінгазети. Статті не повинні зливатись, через те між ними можна подати невеликі декоративні форми, які повинні відповідати загальному змістові стінгазети.

На робочому полі стінгазети основне значення надається заміткам, а невеликі елементи прикрасення потрібні лише для позначення зображальних пауз між статтями. Величина букв закликів (якщо їх вміщують), не повинна заважати сприйманню насамперед загального заголовка стінгазети, через те їх виконують буквами значно меншого розміру (в 4—5 раз). У цьому випадку також треба пам'ятати, що головне, а що другорядне при послідовному сприйманні стінної газети. Заклик може бути розміщений по довжині робочого поля газети (зверху або внизу) або по висоті у вигляді транспаранта (у кожному рядку не більше, як 2—3 слова). Не слід близько розташовувати заклик до заголовка стінгазети або статті одну до одної, бо для хорошого зорового сприймання тієї чи іншої форми між ними повинно бути просторове середовище, щоб рухові погляду по обрисах форм не заважала їх надмірна близькість.

Кольорове вирішення стінгазети впливає на її естетичне сприймання, вдало підібрані кольори привертають до себе увагу.

Немає змоги дати вичерпну пораду щодо підбирання кольорів у приємних поєднаннях. Є безліч красивих, приємних для ока поєднань кольорів.

Учні повинні навчитись красиво поєднувати кольори, уважно придивляться до першоджерел — як поєднані кольори в природі, у творах художників (творах живопису, декоративно-прикладного мистецтва),

Мал. 47. Примірні варіанти композиційного вирішення розворотів шкільних тематичних альбомів (ілюстрації з підтекстовками).

розвивається при цьому творчість дітей? Учителя не повинно дивувати те, що для художнього оформлення заголовка стінгазети застосовують аплікації — майже готові зображальні форми.

Щоб активніше розвивати творчі здібності учнів, краще, звичайно, пропонувати, щоб вони самі малювали все необхідне для стінгазети. Але й робота з аплікацією також може бути творчою, якщо поставити собі за мету доцільно розмістити (скомпонувати) зображальні форми відповідно до змісту стінгазети.

запам'ятовувати при цьому, які поєднання кольорів приємні для ока. Творчо втілювати все це під час практичної діяльності, зокрема у написанні букв, красивих формою і кольором¹.

Деякі зображальні матеріали можна підібрати заздалегідь. Неважко підібрати ілюстративний матеріал для стінгазет, присвячених святкам або іншим подіям. Кольорові плакати, ілюстрації на обкладинках багатьох журналів, малюнки із святкових та інших багатотиражних газет можуть бути хорошим матеріалом (у вигляді вирізок) для оформлення стінгазети. Звичайно ці вирізки розподіляють, вкладаючи в окремі конверти або папки, за темами.

У III—IV класах турботу про добір потрібних вирізок учитель бере на себе, а в V—VI класах це можуть робити самі учні. Учні початкових класів, не маючи досвіду і розвинутого художнього смаку, не впораються з таким завданням, а також можуть зіпсувати книги і журнали.

Підібраний ілюстративний матеріал легко використовується при оформленні стінгазети в аплікаційній формі або у формі творчо переробленого малюнка. Чи

¹ З питань кольору рекомендуємо книжку С. С. Алексєєва «О цвете и красках».

Аплікації рекомендуються для оформлення заголовків стінгазет, присвячених ленінським дням, де необхідно помістити портрет В. І. Леніна, який учні не зможуть намалювати самі.

В ескізі оформлення заголовка враховують усі зображальні форми і розташовують їх у певній послідовності, при цьому головне повинно сприйматись першим. Серед написів у стінгазеті її назва є головним, тому букви заголовка зображають значно більшими порівняно з усіма іншими написами.

Учитель, як порадник і вихователь естетичного смаку, тактовно доносить до свідомості учнів основні вимоги щодо грамотного застосування шрифту в стінгазеті. Виховання естетичного смаку в цій діяльності є складовою частиною завдань, поставлених перед школою, в комуністичному вихованні підростаючого покоління.

До важливих завдань, що стоять перед радянською педагогікою, належить завдання виховання в дітей колективістських рис.

Над оформленням стінгазети учні не повинні працювати поодинці в себе вдома або в ізолюваній від інших учнів класній кімнаті в позаурочний час. Відомо, що робота поодинці не сприяє вихованню почуття колективізму.

Спільна праця, спільна участь у діяльності, спрямованій на розвиток, на цікаве і емоціональне життя колективу, виховує в дітей комуністичні якості. До багатьох засобів, які сприяють розвитку колективізму, належить і колективна участь учнів у випусках стінгазет. На це звертала увагу педагогів Н. К. Крупська, говорячи про те, що цікаве колективне навчання, колективне читання, екскурсії, стінгазети, колективно видавані збірники, щоденники об'єднують, зближують дітей. Отже, колективна участь учнів у випусках стінних газет з допомогою досвідчених учителів сприятиме вихованню необхідних моральних якостей і розвитку вмінь і навичок. У зв'язку з цим підвищується значення графічної грамоти в оформленні шкільної стінгазети.

За шкільною програмою під час уроків малювання у початкових класах учні дістають перші знання і навички в зображенні шрифту, вчаться оформляти заголовок стінгазети, виконувати вітальні листівки та ін.

Якість виконання учнями завдань і виховання естетичного смаку при оформленні стінгазети багато в чому залежить від учителя.

ХУДОЖНЄ ОФОРМЛЕННЯ ШКІЛЬНИХ ТЕМАТИЧНИХ АЛЬБОМІВ

Поряд з іншими видами художньо-графічних робіт у школах, піонерських таборах, вузах та в інших закладах нерідко створюють альбоми, в яких розповідається про життя піонерської організації, студентське життя в інститутах і т. д.

Мал. 48. Суперобкладинка. Художник М. Є. Новиков.

Оформлення альбомів подібне до оформлення книжок. Як книги, так і альбоми можуть мати однакові елементи художнього оформлення. Тому доцільно нагадати назви складових частин оформлення книг і альбомів.

Обкладинка книги.

Суперобкладинка (від латинського *super* — зверху, над) паперове покриття (обгортка), крім основної обкладинки.

Титульна сторінка — сторінка з назвою книжки, прізвищем автора або з назвою альбома з відомостями про місце і час видання (випуску).

Заставка — сюжетний або орнаментальний малюнок, який розкриває текстовий матеріал.

Ініціал (від латинського *initialis* — початковий) художньо виконана початкова буква слова певного розділу альбома (або книги).

Ілюстрація (від латинського *illustratio* — наочне зображення), найчастіше це малюнки, аплікації, фотознімки, які образно пояснюють або доповнюють текст альбома (або книги).

Кінцівка — невелике зображення, яким закінчується розділ альбома (книги) або весь твір.

Не досить тільки знати про існування цих зображальних елементів оформлення альбома, а треба вміти вдало їх скомпонувати на кожній сторінці, пов'язати з текстом.

Аркуш паперу в альбомі або сторінка — це площина, на якій треба зрівноважити всі зображальні елементи (в тому числі і написи), відповідно до її формату.

Мал. 49. Обкладинка. Художник С. Б. Телінгатер.

Українська
Химерна
романтика
з народних уст

До
Завдання
Розу
Несла
приблизно
але не
Малюнок
Тут
Малюнок
Гука

Розацькому розу
Нема перед собою
або ж Малані
Тутка Молодича

Мал. 50. Супербклядинка. Художник О. Г. Данченко.

Зрівноважують оптично (на око), при цьому в нижній частині площини залишають більше вільного простору, ніж зверху. Відстань до зображальної форми або тексту з лівого і правого боку аркуша паперу може бути однаковою, але може і змінюватись. Є багато варіантів розміщення зображальних форм на площині певного формату. На сторінці альбома ілюстрації або текст можна зсунути вліво або вправо, переважно тоді, коли аркуш розгорнутий і сприймаються обидві сторінки, тобто компонується розворот. Наприклад, якщо на лівій сторінці зображальні форми зсунути

Мал. 51. Старовинні ініціали (1604 р.), прикрашені орнаментом.

Мал. 52. Сучасні ініціали.
Художник А. Ф. Пономаренко.

вправо, то, щоб зрівноважити їх, на правій сторінці зображення зсуваються вліво. А якщо на лівій сторінці зображальні форми розміщені у лівому верхньому куті, то на правій сторінці зображальні форми краще розмістити в правому нижньому куті (щоб оптично їх зрівноважити).

Якщо ж на лівій сторінці текст або ілюстрація розміщені в нижньому куті, то на правій сторінці їх краще розмістити у верхньому правому куті. Зрівноважені з форматом одного аркуша паперу або з двома розгорнутими сторінками аркуша альбома зображальні форми легко, приємно сприймаються.

При художньому оформленні альбома стежити за тим, щоб ілюстративні або текстові форми розташовувались на сторінках з художнім ритмом, без одноманітних повторень.

Повторювати композицію окремих аркушів альбома або розгорнутих сторінок можна через 1—3 інші варіанти. Різноманітність ритму не стомлюватиме зорового сприймання і сприятиме розвитку художнього смаку.

Розташування зображальних форм без зрівноваження з площиною неприємне для сприймання. На схематичних малюнках показано варіанти композиційного розміщення текстових і ілюстративних форм на альбомних аркушах паперу.

Вміння знаходити рівновагу форм на площині дається не відразу, треба частіше брати участь у художньому оформленні стінгазет, альбомів тощо.

Дуже корисно уважно вивчати друковану художню продукцію (альбоми, книги), яку оформляли фахівці графічного мистецтва.

Написи під різноманітними ілюстраціями в альбомах виконують шрифтами, які легко сприймаються з близької відстані. Пропорції букв таких шрифтів можна полегшити (товщина у відношенні до висоти букви невелика). Для цього придатні різновиди скорописного шрифту, акаде-

мічного та іншого із співвідношеннями товщини до висоти букв, які дають змогу легко сприймати написи з малої відстані (1 : 5; 1 : 6; 1 : 7; 1 : 8).

Якщо напис пояснює певну ілюстрацію, то він не повинен впадати в око раніше, ніж ілюстрація.

Трапляється, що текст або напис мають головне значення за змістом (цитата, вірш та ін.) і можуть бути оформлені декоративним малюнком. У цьому разі малюнок матиме другорядне значення і своїм розміром і кольором не повинен впадати в око раніш, ніж напис.

Графічне оформлення шкільних, піонерських альбомів, щоденників піонерських таборів — справа колективу учнів. Вчитель спрямовує їх роботу, ознайомлює з основними вимогами художньо-графічних робіт і з навчально-виховними завданнями.

ВИКОНАННЯ ВІТАЛЬНИХ ЛИСТІВОК, ЗАПРОШЕНЬ І ОГОЛОШЕНЬ

ЮВІЛЕЙНІ ТА ВІТАЛЬНІ ЛИСТІВКИ

У святкові дні, у день народження та в інших урочистих випадках приємно дорослим і дітям одержати оригінальну вітальну листівку. Для учнів дуже приємно привітати товаришів, батьків листівкою, створеною власними руками. Це виховує у дітей любов і повагу до старших і ровесників.

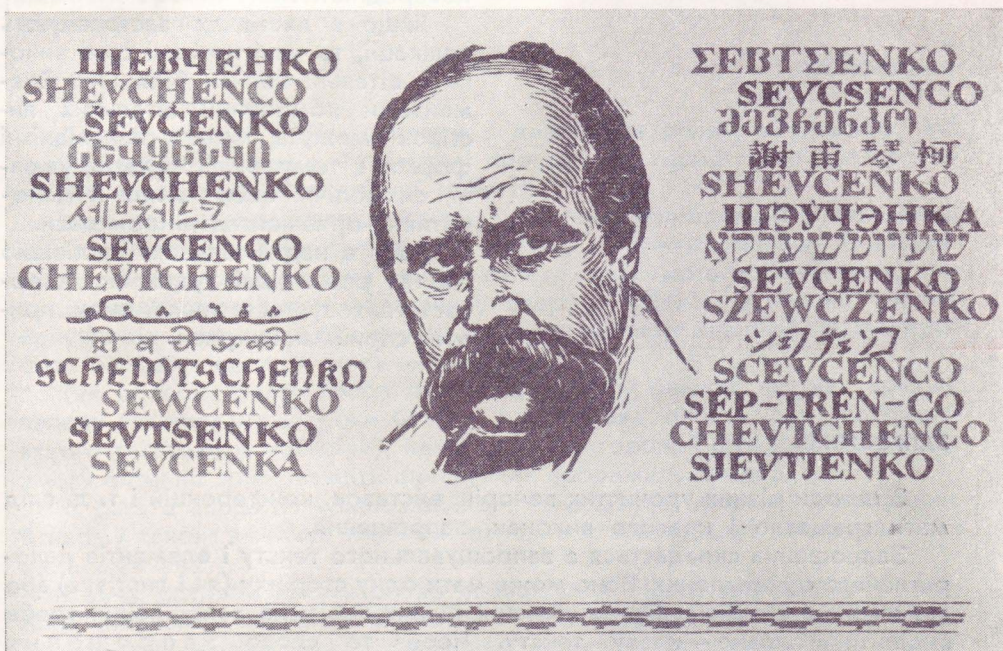
Вітальна листівка складається з малюнка і напису («Із святом», «З Новим роком!» та ін.). Напис зрівноважується з малюнком, аплікацією. Його букви сприймаються з малої відстані, через те вони повинні бути невеликі своєю висотою і товщиною.

Найпоширеніші розміри листівок 9×12 см — 9×14 см. Є листівки й інших розмірів, але величина їх завжди невелика.

Перед святами на уроках малювання учням дається завдання виконати вітальну листівку. Учитель ознайомлює учнів з мистецтвом художни-

ків, які створюють листівки. Показує спочатку найвдаліші друковані вітальні листівки, звертає увагу учнів на красу форм і кольорів малюнка у поєднанні з написом, на їх зрівноважене розміщення на площині маленького розміру. Потім показує невдалі (на жаль, такі зустрічаються) і пояснює, чому такі листівки гірші в художньому відношенні.

У невеликому малюнку треба виділити головну зображальну форму (малюнок повинен бути порівняно великий або барвистий). Гарна листівка відрізняється простотою композиційного вирішення і повинна бути проста своєю будовою. На маленькому форматі вітальної листівки багатоколірність і складність композиції небажані, бо через них легко втратити головний задум зображення. У вітальній листівці, перевантаженій композиційним зображенням, губиться зміст зображальної її частини. Невдало буде листівка, якщо вона перевантажена багатьма зображальними елементами і кольорами, якщо на ній не виділено головного. Або ж, коли на листівці є невдалий напис. На деяких листівках є написи з одного-двох слів («Із святом», «З днем народження» і под.), виконані по складах на трьох-чотирьох рядках — це також приклад невдалого композицій-

Мал. 53. Ювілейна листівка.

Мал. 54. Вітальна листівка.

ного вирішення напису. Адже слово на листівці має велике смислове значення. Треба, щоб букви, з яких складається слово, можна було легко читати, а це значить, що тоді легко сприйматиметься зміст вітальної листівки.

Вітальні листівки виконують не лише на білому папері, але й на кольоровому або тонованому. Малюнок або напис можна виконати різними матеріалами. Акварель, гуаш, кольорові олівці — цілком придатні матеріали для роботи над вітальною листівкою.

Яскравий кольоровий малюнок листівки дуже приємний, особливо, коли він виконаний з дитячою безпосередністю.

Якщо в листівках застосовують аплікації, то учні повинні самі виконати вітальні написи біля них. Елементами композиції вітальних листівок можуть бути різноманітні форми, в тому числі сюжетні, умовні, символічні зображення й декоративно-орнаментальні прикраси.

Робота над вітальною листівкою сприяє розвитку художньої творчості, виховує естетичний смак, привчає сприймання краси.

ЗАПРОШЕННЯ

З нагоди різних урочистих вечорів, виставок, конференцій і т. д. слід мати грамотно і красиво виконані запрошення.

Запрошення складається з запрошувального тексту і елементів декоративного оформлення. Воно може мати одну сторінку (як і листівка) або дві з'єднані сторінки. При виконанні різних варіантів запрошення треба виділити головне — назву тексту. Через те слово запрошення краще написати окремо від тексту. Його можна написати на лицьовому боці запрошення.

Розмір запрошення не повинен бути великий, найчастіше він такий, як і розмір листівки. На сторінці, де написано слово «запрошення», компонується невеликий декоративний елемент (предметний, сюжетний або орнаментальний). Букви слова повинні читатись з близької відстані, отже, їх товщина має бути невелика.

На другому боці запрошення або на іншому листку (якщо запрошення складається з двох листків) виконують текст запрошення (кого запрошують, коли і куди). Текст запрошення виконують шкільним (канцелярським) пером. У запрошенні можна дати програму ранку або вечора. Весь текст повинен бути лаконічний і займати мало місця. Навколо тексту залишають вільне поле, що дає змогу легко сприймати форму і зміст запрошення. На зворотному боці запрошення (якщо воно складається з двох листків) можна зобразити маленьку кінцівку, яка повинна відповідати змістові ранку, вечора тощо.

Звичайно, наведеним прикладом не обмежуються варіанти художнього виконання запрошень. У процесі творчої роботи можна створити багато різноманітних форм, але всі вони добре сприйматимуться тільки тоді, коли буде дотримано основних вимог їх зображення за величиною, кількістю і розташуванням зображувальних форм відповідно до величини формату запрошення.

ОГОЛОШЕННЯ

До шрифтових робіт належить і виконання різних оголошень, які треба виконати швидко. Та навіть і просте, але гарно виконане оголошення виховуватиме естетичні почуття.

Виконуючи оголошення, стежать, щоб текст був вдало розташований, тобто зрівноважений з розміром і форматом аркуша паперу. Розташовуючи текст оголошення на аркуші паперу, намічають робоче поле, при цьому залишають вільне поле знизу, зверху і з боків. У нижній частині аркуша від його нижньої межі до тексту залишають більший вільний простір, ніж зверху, а з боків — однаковий.

Так розташовувати треба для того, щоб у нижній частині аркуша паперу створювалась трохи більша просторова площа для підтримки всього текстового матеріалу, наче його просторовий фундамент, що дає змогу оптично зрівноважити шрифтовий зображальний ряд.

Є багато варіантів композиційного вирішення форми оголошення. В ньому також важливо виділити основне у змісті, щоб зосереджувати на ньому увагу.

Немає потреби писати слово оголошення. Часто доводиться бачити його виконаним великими буквами. Краще відразу починати із тексту оголошення, наприклад, зверху з лівого боку розташовують дату проведення заходу, урочистої події тощо (число, місяць), з правого боку — годину проведення (о котрій годині), трохи нижче, у центрі аркуша,

буквами значно меншого розміру розташовують повідомлення про місце проведення заходу. Після цього пишуть його назву («**Святковий ранок**», «**Урочистий вечір, присвячений...**» і т. ін.). Під цим написом — програма. Після розміщення основного тексту в нижньому правому куті виконують маленький напис — хто проводить, організовує (яка організація).

Цей приклад, звичайно, не вичерпує композиційного розміщення тексту оголошення. Може бути багато різних варіантів композиції тексту. Повідомлення про день і час проведення заходу можна розмістити посередині аркуша вгорі, а місце його проведення — після назви заходу і т. д. Але при композиційному розміщенні тексту оголошення треба додержуватись головного — що повинно насамперед сприйматися, при цьому виділяються великими буквами основні слова оголошення («**Святковий ранок**» або просто «**Ранок, присвячений...**», «**Урочистий вечір**» або просто «**Вечір, присвячений...**», «**Збори**» і т. ін.). Трохи меншими буквами пишуть дату проведення заходу. Інші слова виконують значно меншими буквами. Виділити головне у тексті допоможе і колір, більш яскравий або насичений. Головне в оголошенні повинно виділятися формою і кольором, щоб можна було читати його з порівняно великої відстані. Прочитавши головне, підходять ближче і читають пояснювальні слова. Беручи це до уваги, підбирають варіанти художньо-шрифтового оформлення оголошення.

Для написання головних слів оголошення застосовують шрифти рублені, академічні та інші з потовщеними з'єднувальними лініями.

Різні форми оголошень виконують гуашевими фарбами або темперою, застосовуючи плоскі і круглі пензлі або спеціально підстругані палички.

Уміння зображати букви і компоувати (розташовувати) їх розвиває окомір (якщо букви писати без лінійки, від руки), почуття пропорції (зрівноваженість букв і всього тексту).

Добре виконане оголошення, як і заголовок стінгазети, альбом, вітальна листівка, допомагає виховувати естетичні почуття засобами художнього зображення шрифту.

Ми вже розглянули деякі види графічних робіт, які виконуються на папері. Оволодівши першими навичками написання букв на папері, переходять до виконання шрифтових робіт на тканині.

Для шрифтових робіт найпридатніші тканини однотонні—без малюнків, узорів (без орнаментальної набивки). Колір тканини — це фон, на якому можна виконати заклик або інший текст. Кольорів і тонів тканини є дуже багато. Для текстового матеріалу підбирають кольори, на яких доцільно передавати певний зміст. Часто тканину червоних кольорів світлих і темних відтінків використовують для написання лозунгів, транспарантів. Білий або світло-жовтий колір букв добре сприймається на такому фоні. Іноді написи виконують на білому фоні червоним, зеленим, синім або іншими кольорами.

Підбираючи колір тканини і колір букв, треба пам'ятати про існу-

вання доповнювальних кольорів. Доповнювальні кольори, розміщені поруч, сприймаються дуже інтенсивно — червоний із зеленим, синій з оранжевим, фіолетовий з жовтим.

Добре зорове сприймання кольорів залежить від пропорційного співвідношення кольору фону і букв. Якщо на червоному фоні написати зелені букви, то вони сприйматимуться погано, бо червоний фон яскравіший, тепліший, інтенсивніший, ніж зелені букви. І навпаки, на зеленому фоні червоні букви засяють яскравим червоним кольором.

Добре сприйматимуться жовті букви на фіолетовому фоні, а оранжеві — на синьому. Ці кольори стають більш яскравими у поєднанні з доповнювальними кольорами, ніж на білому фоні. Є багато інших варіантів кольорових співвідношень між фоном і буквами, але щоб написи були яскравішими, фон повинен бути менш інтенсивним. Якщо букви світлі, то фон повинен бути за тоном темніший, а якщо букви темні за тоном, то фон повинен бути світлий.

Поверхня тканини для виконання шрифтових робіт не повинна бути шершава (бархат, репс та ін.) і не дуже гладенька (атлас, шовк та ін.).

На шершавій тканині дуже важко писати, але наклеювати на ній букви можна. До гладенької тканини дуже погано пристає фарба. Придатними для виконання шрифтових робіт є тканини з напівгладенькою поверхнею (ситець, полотно, сатин та ін.).

А тепер з'ясуємо, чим писати на тканині.

Є багато різних матеріалів, якими можна писати текст на тканині. І фарбами також, які можемо приготувати самі. При цьому дуже важливо, щоб фарби міцно приставали до поверхні тканини, щоб дощ і вітер не псували букв.

Написи на тканині можна виконати і фарбами, що є у продажу (гуашшю, темперою), додавши до них трохи клейового розчину. Клейовий розчин легко приготувати. Для цього треба взяти клею (плиткового, столярного) у відношенні до води в 10—15 раз менше (на 100 г. води 10—15 г клею) і розчинити. Клей розчиняють у теплій воді, але перед цим сухий столярний клей треба розмочувати в холодній воді (протягом 6—10 годин). Міцність клейового розчину випробовують так: занурюють вказівний палець у розчин, виймають його, чекають, поки трохи підсохне, і випробовують, як склеюються пальці. Якщо дуже, то це означає, що в розчині багато клею, значить, треба додати води, а якщо пальці погано або зовсім не злипаються — у розчині мало клею, отже, треба трохи його додати. Змочені в хорошому клейовому розчині пальці при підсиханні повинні трохи склеюватись.

Як клейовий розчин можна використати підсолоджене молоко.

Потім готують рідку фарбу. У приготівлений клейовий розчин додають, перемішуючи, добре розтерту на порошок суху крейду або зубний порошок до напіврідкого стану. Так готують білу фарбу для написання на тканині лозунгів. Дуже густа фарба для писання непри-

датна — буде важко писати (фарба погано сходитиме з пензля) і при висиханні на буквах з'являться тріщини. А якщо в клейовому розчині буде мало фарби, то після висихання під буквами просвічуватиметься колір тканини. Якщо ж у розчині багато клею, букви стягуватимуть тканину, деформуватимуться, перетворюючись у нерівномірно ввігнуті форми, що створюватиме неприємне враження.

Інші кольори із сухих фарб готують так само, як і білий. Готовий кольоровий розчин наливають у невелику посудину з широким отвором і дном (схожу на консервну бляшанку) стільки, щоб змочувались лише волосинки пензля.

Тканину для написання лозунга щільно натягують на підрамник або розтягують на підлозі, підстеливши папір, щоб фарба не просочувалась через тканину на підлогу. Розтягнуту тканину прикріплюють кнопками так, щоб вона мала гладеньку поверхню, і розмічають текст.

Для цього беруть стрічку паперу по ширині тканини, на якій позначають висоту рядків і відстань між ними. Потім з лівого краю на тканині злегка позначають ці розміри маленькими рисочками крейдою або вугільним чи графітовим олівцем. Такі самі розміри позначають і з правого краю. Потім рисочки з'єднують тонкими легенькими лініями — і рядки готові для писання. У лозунгах повинно бути не більше, як два рядки. Чим менше рядків, тим легше сприйматиметься текст лозунга. Цей текст повинен сприйматись швидко, на ходу під час демонстрації, на вулиці або у приміщенні.

Вибравши шрифт, який найбільш підходить для лозунга (рублений, брусковий, академічний з потовщеними з'єднувальними лініями), починають писати текст, відступивши від лівого краю не менше, як на 2—3 ширини букви. Така сама відстань повинна бути і від правого краю лозунга до букв. Треба пам'ятати, що переносити слова у лозунгах не можна, оскільки їх текст короткий і мусить добре сприйматись під час руху. На тканині легко писати пласкими пензлями із щетини з рівними кінчиками.

Якщо вибрати шрифт з буквами однакової товщини в усіх їх частинах (рублений, брусковий), то напис можна виконати одним пензлем, ширина якого дорівнює товщині букви. Якщо ж писати букви, елементи яких мають різну товщину (жирний брусковий, академічний та ін.), текст виконують різними за товщиною пензлями: один пензель — за товщиною основних потовщених ліній букв, другий — за товщиною з'єднувальних ліній, виступів або засічок.

Набравши на пензель фарбу, треба трохи її зняти, щоб верхня і нижня лінії контура (товщини) букви були чіткі. Лінії букв проводять рівномірно, без натискування пензлем, бо якщо натискувати, то товщина букви не буде однаковою. Написавши текст, іноді виявляють, що деякі букви вийшли нечітко. Тоді пласким або круглим пензлем значно меншого розміру підправляють і вирівнюють кути букв.

Якщо немає достатнього досвіду, можуть трапитись помилки. Їх неважко виправити, поки фарба на тканині не висохла. Беруть дві чисті ганчірочки і змочують їх у чистій воді. З однієї ганчірочки добре віджимають воду і підкладають її із зворотного боку тканини до місця, де треба виправити помилку. Другою ганчірочкою, більш вологою, злегка змивають на місці помилку фарбу. Потім, помивши ганчірочку, продовжують знімати фарбу, що залишилась. Ганчірочка, що міститься із зворотного боку, вбирає фарбу, яка, змиваючись, переходить на зворотний бік. Після того, як тканина на місці, де була помилка, висохне, пишуть потрібну букву або слово.

ОФОРМЛЕННЯ СТЕНДІВ І РІЗНИХ ІЛЮСТРАТИВНИХ ТЕМАТИЧНИХ МОНТАЖІВ

Серед різних видів художньо-графічних робіт, зв'язаних із застосуванням шрифту, в школах нерідко виконують тематичні стенди, ілюстративні монтажні, присвячені певним подіям у житті країни, школи, окремим піонерським справам.

Тематичні стенди, ілюстративні монтажні відрізняються між собою змістом висвітлюваного матеріалу, а також і формою художнього оформлення (хоч їх зовнішні форми не дуже відрізняються одна від одної). Шрифтові написи у таких видах робіт виконують допоміжну роль, тому вони повинні сприйматись після основних зображальних форм, що складаються з окремих експонатів, фотопортретів та інших ілюстрацій. Ілюстрації треба гарно розташувати, скомпонувати щодо площини, зрівноваживши з усією її формою.

На жаль, трапляються ще випадки невдалого розташування зображальних форм: прагнучи створити щось оригінальне, не маючи досвіду з художньо-графічних робіт, окремі ілюстрації розташовують криволінійно або похило. Щоб роздивитись у такому положенні фотопортрет або іншу ілюстрацію, треба схилити на бік голову, а іноді навіть і це не допомагає. Легко і приємно сприймаються ілюстрації, якщо вони розташовані прямолінійно і між ними є певний вільний простір. Простір між ілюстраціями допомагає зосередити увагу на кожній з них.

До зображальної форми належать і розповіді про окремі події, про людей, природу.

Між розповідями, які ми хочемо виразити засобами ілюстрацій, що розташовуються на певній площині, потрібні паузи, які б сприймалися зором. Зорові паузи допомагають сприйняти зміст окремих ілюстрацій і всіх зображальних форм в цілому. Що являють собою зорові паузи? Це може бути вільне поле між ілюстративними формами і невелике зображальне доповнення до них у вигляді декоративних елементів (у тих випадках, коли цього потребує зміст розповіді).

Зображальні форми добре сприймаються і залежно від фону, на якому вони розміщені. Головним же на стенді, на тематичному ілюстративному монтажі є не фон, а зображальні форми (також і написи). Отже, фон повинен бути своїм кольором не дуже яскравим, краще нейтральних, сірих відтінків. На сірому фоні добре виділяються світлі і темні кольори. Для цього цілком придатна льняна тканина — полотно сірого кольору. Тканину натягують на підрамник стенда (ілюстративного монтажу). Місця прикріплення тканини маленькими цвяшками треба закривати гладенькими вузькими планками, рейками, які будуть окантовкою стенда.

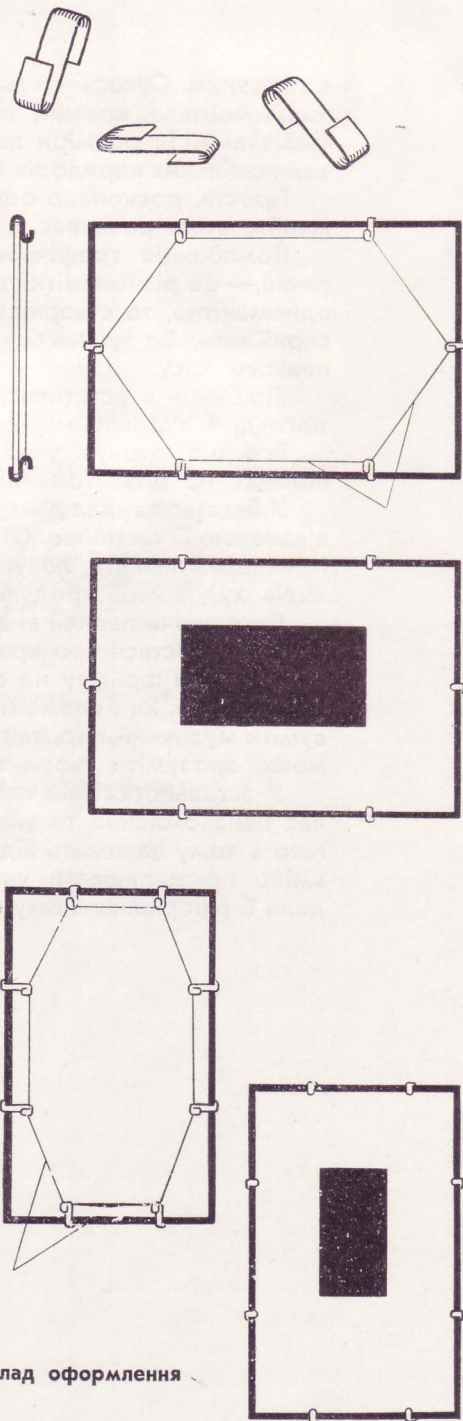
На вдало підібраному сірому фоні розміщують зображальні експонати (пласкі або об'ємні). Пласкі експонати (ілюстрації, фотопортрети і т. ін.) оформляють легенькою вузькою рамкою або окантовують вузькою кольоровою стрічкою. Кольоровий тон рамки або окантовки повинен бути світліший або темніший, ніж тон площини, на якій має розміщуватись ілюстративний матеріал. Ширина рамок або окантовок, їх колір не повинні впадати в око раніше, ніж ілюстрації.

Якщо стенд оформляють під скло, тоді краї скла окантовують білою вузькою стрічкою паперу, яку приклеюють до зовнішнього боку скла і зворотнього боку картону стенда, на якому розташовані ілюстрації.

Ілюстрації можна притиснути до скла вузькими легкими металевими скобками.

Написи на стендах, під ілюстраціями, фотопортретами і т. д. за кольором і тоном підбирають залежно від загального тону зображальної форми, яку пояснює текст.

При художньому оформленні стенда коли на експозиційній формі основний зміст передається цитатами, графічне зображення шрифту за тоном і насиченістю кольору

Мал. 55. Приклад оформлення стенду.

є головним. Сучасні форми, якими декоруються стенди та інші ілюстративні монтажні, повинні бути прості, не перевантажені зображальними сюжетами. Їх розміри повинні бути невеликі, щоб вони не захащували шкільних коридорів або кімнат, а прикрашали їх.

Проста, досконало оформлена експозиція дуже приємна для сприймання, вона розвиває художній смак.

Композиція графічного оформлення, побудована на художньому ритмі,— це різноманітність повторень. Якщо лінії і форми повторюються одноманітно, то створюється неприємне враження і експозицію важко сприймати, бо це нагадує одноманітне звучання якоїсь ноти протягом певного часу.

Дрібниць в естетичному вихованні немає, бо і незначне, на перший погляд, в художньому оформленні має велике значення.

Все, що оточує учня (майбутнього студента, робітника, вченого), впливає на розвиток його естетичних поглядів.

У багатьох видах декоративно-оформлювальної графіки шрифт є обов'язковою її частиною. Обкладинки книжок, журналів, політичні, навчальні і рекламні плакати, лозунги, етикетки для різних товарів та багато інших видів художньої продукції не створюються без шрифту.

Виконуючи певний вид графічної роботи, художник вкладає в неї свій смак, турбується про красу шрифту. Але трапляється, що краси художньої форми шрифту не помічають, бо не розуміють основ зображальної грамоти. Як і елементарна музична освіта, що дає змогу глибше зрозуміти музичний твір, так і знання основ зображального мистецтва допоможе зрозуміти твори шрифтової графіки.

У загальноосвітній школі формування в учнів естетичного смаку під час ознайомлення та вивчення оформлювально-шрифтової графіки багато в чому залежить від учителя. Успіхів у цьому можна досягти, якщо вміло прищеплювати учням навички зображати шрифти, які відповідали б оформлюваному об'єктові.

ЛИТЕРАТУРА

- Большаков М. В., Гречиго Г. В., Шицгал А. Г., Книжный шрифт. М., изд-во «Книга», 1964.
- Истрин В. А., Развитие письма. М., Издательство Академии наук СССР, 1961.
- Кисин Б. М., Графическое оформление книги. М., Гизлегпром, 1946.
- Коган А. Р., Шрифт, лозунг, стенгазета. «Школа изобразительного искусства» в 10-и вып. М., Издательство Академии художеств, 1963.
- Матвеев В., Шрифты. М., «Искусство», 1954.
- Писаревский Д. А., Шрифты и их построение, М., издание автора, 1927.
- Телингатер С., Беседа о шрифтах. М., журн. «Художник», 1962, № 2, стор. 55—59, № 4, стор. 57—60.
- Тоотс В., 300 шрифтов, Рига, Латвийское государственное изд-во, 1960.
- Тоотс В., Современный шрифт, изд-во «Книга», М., 1966.
- Щипанов А., Шрифт в клубной работе, М., изд-во ВЦСПС, Профиздат, 1965.

З М І С Т

Вступ	5
Короткі відомості з історії виникнення і розвитку шрифтів .	7
Матеріали та інструменти для виконання шрифтових робіт	16
Конструкція деяких букв	24
Види шрифту	26
Пропорції шрифту	29
Загальні правила виконання шрифтових робіт	32
Зображення букв алфавіту шкільним шрифтом	37
Зображення цифр від 1 до 10 і написів шкільним шрифтом	54
Зображення букв алфавіту рубленим шрифтом	59
Зображення цифр рубленим шрифтом і виконання не-великого напису	71
Використовування шрифту в школі	75
Стінні газети в естетичному вихованні учнів	75
Художнє оформлення шкільних тематичних альбомів .	85
Виконання вітальних листівок, запрошень і оголошень	90
Ювілейні та вітальні листівки	90
Запрошення	92
Оголошення	93
Шрифт на тканині	95
Оформлення стендів і різних ілюстративних тематичних монтажів	98

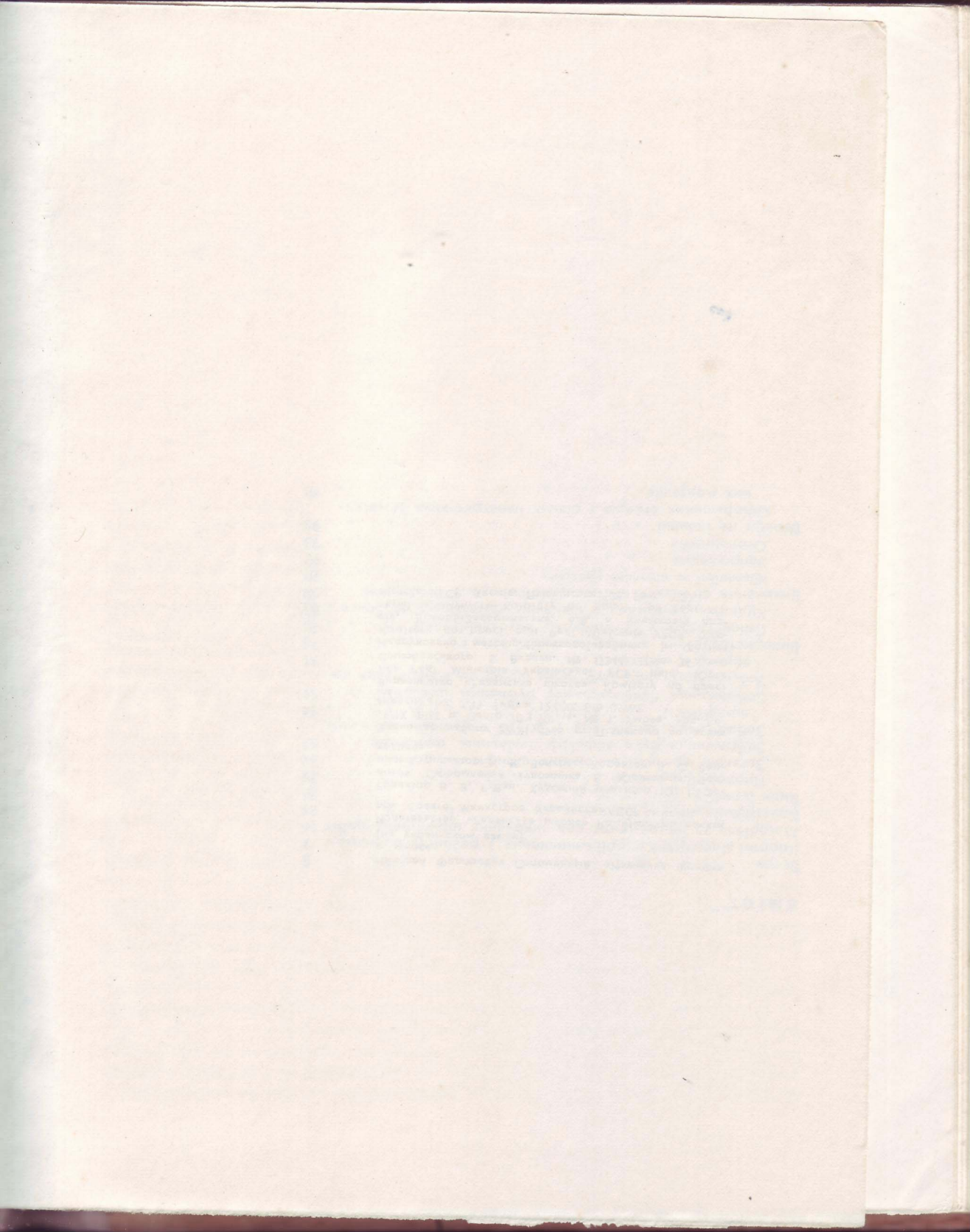
Николай Федорович Соломенный. «Изучение шрифта
в школе»
(на украинском языке)

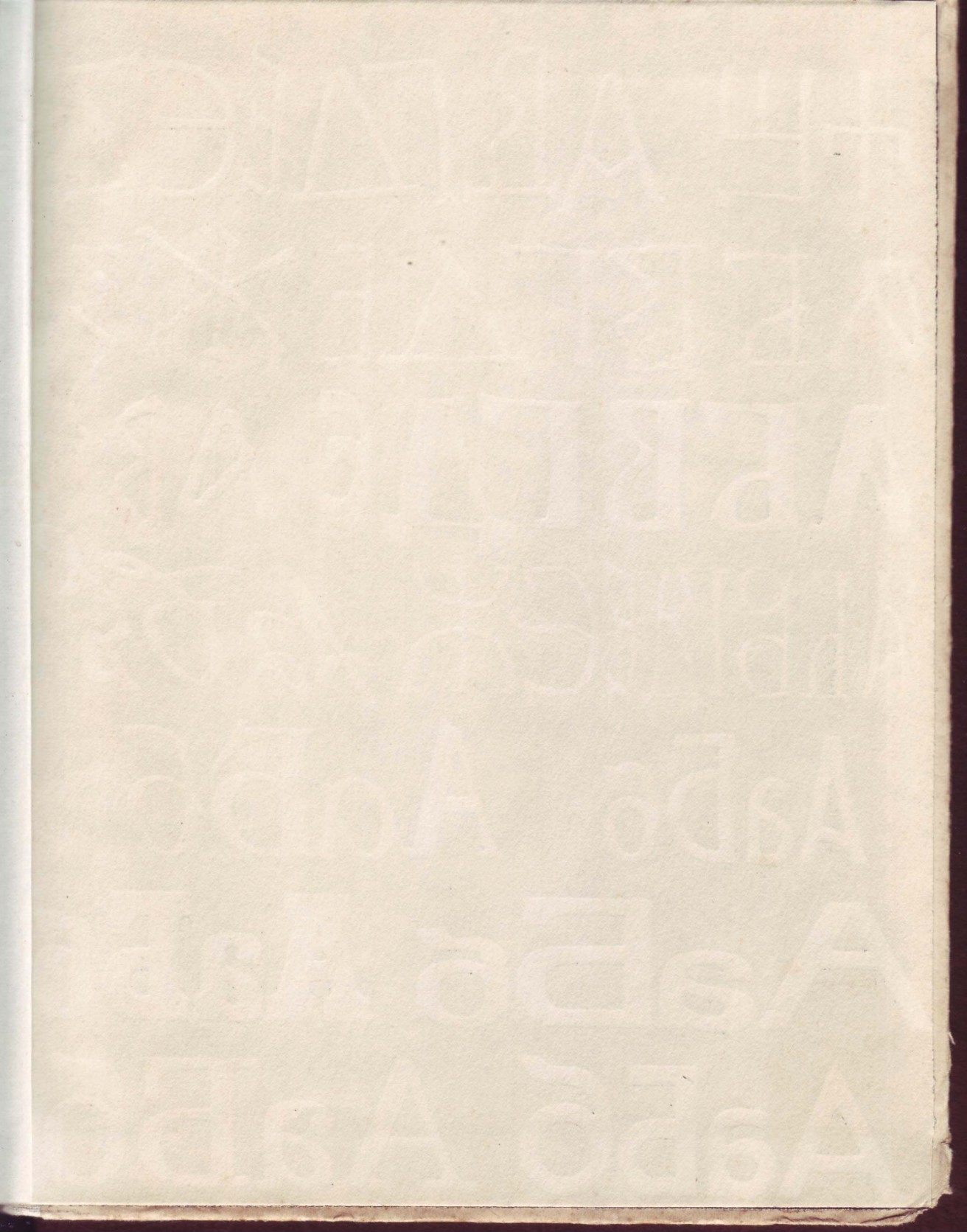
Издательство «Радянська школа» Комітету по печати
при Совете Министров Украинской ССР

Редактор В. В. Рубан. Художній редактор Ю. І. Зо-
лотов. Оформлення художника В. Юрчишина. Тех-
нічний редактор Н. К. Волкова. Коректор Л. С. Вер-
ховцева.

Здано до набору 22/XI 1966 р. Підписано до друку
11/IX 1967 р. Папір 70 x 90¹/₁₆. № 1. Умовн. арк. 7,6,
видавн. арк. 7,13. Тираж 12 000. БФ 05965.

Видавництво «Радянська школа». Комітету по пресі
при Раді Міністрів Української РСР. Київ, Юрія
Коцюбинського, 5. Видавн. № 17344. Ціна 36 коп.
Надруковано з матриць Книжкової фабрики ім. Фрунзе
Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, Хар-
ків, Донець-Захаржевська, 6/8, в Книжковій дру-
карні «Комуніст» Комітету по пресі при Раді Мі-
ністрів УРСР, Харків, Пушкінська, 29. Зам. 0127.

ТШ АВГДЕЗ
АБВГДЕЖЗ
АБВГДЕ АВ
АБВГДЕЖ АаБб
АаБб АаБб
АаБб АаБб
АаБб АаБб

A B C D E F G I L

A a B b A a B b

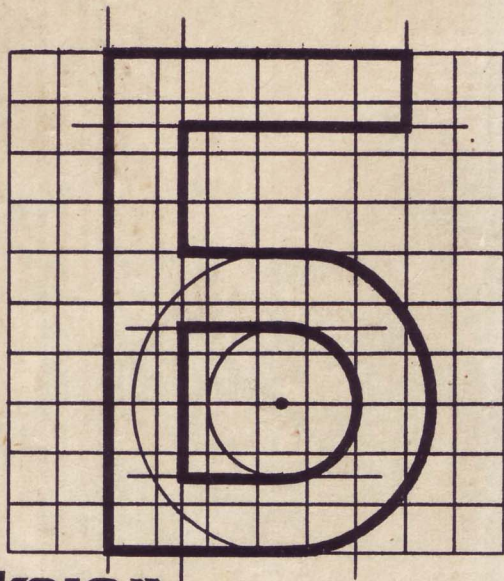
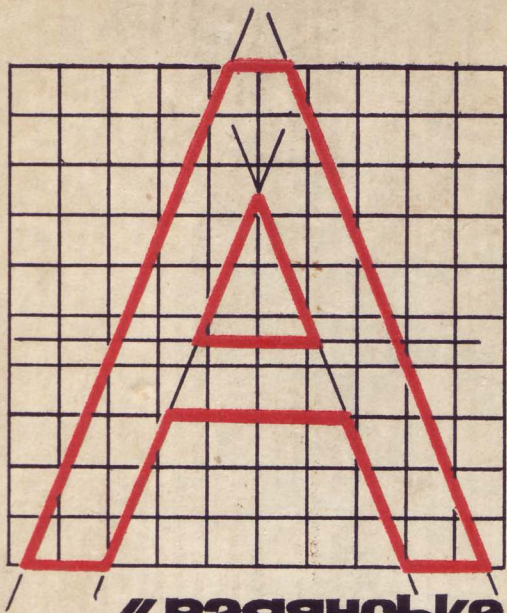
A B C O A a B b

A a B b **A a B b**

A a B b *A a B b*

A a B b **A a B b**

A a B b **A a B b**

«радянська

школа»

